June 18. 1895.

Chronicon novaliciense.

CHRONICON

NOVALICIENSE

TAURINI

MDCCCXLIII

EX REGIO TYPOGRAPHEO

Habita facultate.

IN CHRONICON NOVALICIENSE

MONITA

In Cottiis Alpibus ad Cinisii montis radices, situm est celeberrimum olim atque ditissimum Coenobium, a Novalicio *loco*, Novaliciense dictum, Benedictinorum iam, dein Cisterciensium, nunc ferme dirutum et perpaucorum Cassinensium Patrum hospitium.

Huius initia ad saeculum octavum referenda esse, ab Abbone nempe Patritio, viro potentissimo, qui illud nedum fundavit, verum et innumeris citra et ultra Alpes possessionibus locupletavit, sat superque ostendit eruditissimus Mabillonius (1).

Innumeri propemodum tum sanctitate, tum literis in hoc Coenobio floruere viri: hos inter

(1) De re diplomat. lib. 6.

non immerito recensendus monachus ille, qui Coenobii eiusdem acta memoriae mandavit in suo illo chronico, cuius autographa fragmenta ad nos usque pervenerunt, et ex Regio, in quo asservantur, Taurinensi Tabulario, in lucem nunc proferuntur.

Quo autem is loco sit ortus, quo parente genitus, quove in Coenobio moram traxerit, aut suum scripserit opus in comperto non est: nonnulli viri et quidem praestantissimi, varie de hac re sensere.

Taurinensem ni ortu, incolatu saltem, dixit Iohannes Thomas Terraneus (1), patriae historiae et rei diplomaticae inter nostrates facile princeps. Hunc secutus est vir ille tantus, Subalpinae regionis decus atque ornamentum, Italicae Linguae cultor eximius, amator fervidus, propugnator acerrimus, Comes Iohannes Franciscus Napionus (2).

Bremetensem dixere Ludovicus Muratorius (3), et clarissimus vir Fabricius ex Marchionibus Malaspinae (4), Olivetanorum iam Abbas inclytus, quem inter Curatores studiis rerum Patriae promovendis adlectum gloriamur.

Nos in tam praestantium virorum dissensu ab aliqua aperienda sententia duximus esse

(1) Adelaide illustrata P. I. cap. VIII. pag. 51, et cap. X. pag. 61.
(2) Piemontesi illustri tom. IV. pag. 151.
(3) Script. Rer. Italic. tom. II. part. II. pag. 697.
(4) Sulla patria, e sull'età del Cronografo Novaliciense.

abstinendum, acceptabilius futurum sperantes, si non nulla potius de forma extrinseca eiusdem chronici subiiceremus, cum a nemine antea, ut credimus, de hac quidquam dictum sit.

Chronicon igitur huiusmodi ad instar rotuli, in pluribus fasciolis, inaequalis inter se longitudinis et latitudinis, alia alii consuta, hodie numero viginti octo, scriptum reperitur, quae insimul longitudinem exhibent metrorum undecim, millimetrorum ducentorum quinquaginta, latitudinem vero unius decimetri plus minusve.

Harum facies prior, quae initium ducit a fragmento capituli ultimi libri primi, et absolvitur indice capitulorum libri quarti, perpaucis demptis lacunis, de quibus suo loco, integre scripta cernitur: in posteriori vero facie, quae initium sumit a fragmento indicis capitulorum libri quinti, fasciolae septem cum dimidia, in fine, adhuc scriptura carent, et lacunam exhibent longitudinis metrorum duorum, et millimetrorum septingentorum quinquaginta.

Carolingius, qui ad Italicum nostrum quodammodo accedit, est character, quo scriptum cernitur, et signa omnia praesefert, quae bene conveniunt scripturae saeculi undecimi.

Scripturam hanc comparavimus cum chartis eiusdem saeculi ad ipsammet abbatiam pertinentibus, comparavimus et cum Diplomati-

bus, quae in eodem pariter asservantur Tabulario antedicto, et similem admodum invenimus.

Proprium huius saeculi tradunt eruditi scribere literam A maiusculam absque ulla media sectione, hoc videlicet modo A, et A maiusculam absque ulla media sectione ferme semper visere est.

Proprium pariter eiusdem saeculi ferunt scribere literam İ absque puncto praefixo, et literam y frequenter cum puncto in medio, hoc modo ẏ. Litera İ cum puncto praefixo frustra quaeritur in hoc chronico, et cum puncto in medio semper cernitur litera ẏ in vocabulis quae passim occurrunt, uti inter cetera videre est in vocabulis Cẏnisio, Gẏbicus, martẏrum epẏtaphia, dẏra, quae leguntur in libris II et V.

Saeculo tantum duodecimo obsolevisse narrant denique usum, qui antea invaluerat, scribendi uno ductu sillabam *et* non solitarie tantum, sed et inter ipsamet vocabula, hoc scilicet modo &; et nedum solitarie, verum inter ipsamet vocabula, uno ductu, et quidem indesinenter, sillaba haec scripta cernitur; talia sunt vocabula P&ri, fl&u, p&iit, exuer&ur, equitar&ur, et alia complura.

Autographa diximus fragmenta huiusmodi: iam enim ex iis, quae supra retulimus patet, fragmenta haec saeculo undecimo scripta fuisse; et ad saeculum pariter undecimum referenda

esse recentiora facta ab auctore narrata, ad annum nempe 1048 observarunt laudati viri; nonnulla tamen hic addenda credimus, quae magis magisque suadent, fragmenta haec autographa revera esse, et tamquam autographa habenda.

Primo quidem loco, scriptura: haec enim interdum varia reperitur, compluribus etiam reformata castigationibus, ex quo innuitur, auctorem, complurium amanuensium opera usum fuisse, quorum alter altero rudior certe fuit.

Castigationes autem duplicis naturae deprehendimus, aliae (non enim illas et quidem levioris momenti notavimus, quas a recentiori manu et recentiori pariter atramento scriptas animadvertimus), quae propriae castigationes appellari debent, versantur circa errores amanuensium: has indicavit auctor modo unum, modo plura, tam super, quam subter literis, vel etiam siglis praefigendo punctula, prout una, aut plures erant tollendae literae aut siglae; modo super et subter sillabis ponendo lineam; modo denique sillabas ipsas, linea imposita cancellando; aliae, quae improprie castigationes appellantur, cum reapse additiones, aut etiam reformationes sint, et non raro gravioris momenti, interscriptae cernuntur minusculo, eodem tamen semper charactere: has ab auctore ipso factas

fuisse credimus, et quoties occurrerent notandas curavimus.

Secundo, lacunae. Lacunae huiusmodi, modo maioris, modo minoris spatii, passim occurrunt, ferme semper cum locus, aut tempus, aut etiam vir aliquis memorandus, aut factum aliquod intermedium narrandum; quod non aliter evenisse arbitramur, nisi forte quod, dum suum dictaret chronicon, horum non reminisceretur auctor.

Tertio, signa, quae numero plura, eademque dupla, vulgo *postillae* cernuntur, de quibus suo agemus loco.

Quarto denique, fragmenta, quae post librum quintum scripta reperiuntur. Et quoniam de fragmentis huiusmodi mentio occurrit, obiter notamus, nonnullos fuisse arbitratos, duos extitisse Chronographos, qui in illo conficiendo chronico operam impenderunt. Alii, inter quos Rochesius (1), freti, nescio quibus verbis, quae in fine leguntur capituli XIX libri tertii, et ita se habent. « Quaestio si lector movet quis » hunc condere librum, carmina cumque illum » saltim nomine nota, Frodoinus qui pridem » pastor et inclytus aevo. Nam per decies qua» ter stabuli custos, oviumque est. His super » adiectis ternis sine crimine mansit . . . . . » praesertim Attepertus scripsit pro nomine

(1) La Gloire de l'Abbaye de la Novalaise pag. 65 et 68.

» Christi. » At quid aliud haec innuunt, nisi quod monachus ille Attepertus, cuius meminit auctor, peritissimus haberetur in transcribendis codicibus, inter quos ille recensendus codex evangeliorum, quem is Frodoini Abbatis exemplaverat iussu, cuius pariter codicis mentionem hic tantum fecit auctor, ut ostenderet annorum numerum, quibus abbas laudatus in illo vixerat Coenobio.

Alii, inter quos iam laudati viri, duos pariter fuisse Chronographos sunt arbitrati, non alia de causa, nisi quia non nulla deprehenderint fragmenta post librum quintum scripta, inordinato prorsus modo, et absque ulla temporis, locorum et personarum distinctione, quae alterius monachi, et quidem rudioris, opus non dubitarunt asserere [1].

Horum sententiae non subscribimus: fragmenta namque huiusmodi si inordinata illis sunt visa, indiligentis exscriptoris incuria, aut etiam inscitia culpanda, qui, in transcribendo codice illo Malaspineo, quo se usum fatetur Muratorius, signa quae hisce inordinatis fragmentis imposita adhuc cernuntur, aut nihili fecit, aut tamquam amanuensis nugas habuit, cum revera ibi, ceu *postillae* vulgo dictae, data opera ab auctore posita fuerint, ut ostenderet aliorsum quaerendam illorum

(1) Terraneo, Adelaide illustrata part. I. cap. X. pag. 65.

sedem, illuc nempe, ubi simile reperiretur signum, illaque propterea partim ad librum tertium, non nulla ad librum quartum, reliqua ad librum quintum referenda; in quinque enim tantummodo libros chronicon suum distribuisse auctor videtur.

Id facile colligitur, tum ex capitulorum summa, quam de quinque tantum libris habemus; tum etiam ex forma, qua unusquisque liber incipit, atque absolvitur; haec quippe ita se habet. *Explicit liber primus; incipiunt capitula libri secundi* et sic deinceps. *Explicit liber quintus*, nec amplius subiicitur, incipiunt capitula libri sexti; tum denique ex signis, seu *postillis*, quae in memoratis fragmentis passim occurrere iam observavimus.

Signa haec, eodem quo chronicon atramento scripta, apposita cernuntur in his ferme singulis fragmentis, eademque repetita pariter, ferme omnia, in capitulis libri quinti. Quid ergo haec innuunt, nisi quod fragmenta haec ibi tamquam in propria sede collocanda, ubi simile signum reperiretur? Eodem prorsus modo, quo quis ageret, notarii actum exemplans, quod pluribus in partibus signis adnotaretur.

Suis itaque locis restitutis fragmentis huiusmodi iuxta signorum concordantiam, iam nulla amplius supersunt fragmenta post librum quintum scripta..

Fatemur equidem non nulla ex his reperiri fragmenta, quae signo carent, uti et non nulla quibus licet signum impositum deprehendatur, duplum tamen non invenimus: talia sunt quae in fragmentis libri quarti collocanda duximus: signo autem carent quae sub numeris XVII. et XXVIII. libri tertii, et sub numeris XXI. XLIV. XLV. XLVI. XLVII. XLVIII. XLIX. L. libri quinti ponenda censuimus. Fragmenta enim huiusmodi anteposita animadvertimus illis, quibus signum appositum cernitur, eapropter his etiam anteponenda sunt visa.

Signorum gratia capitula non nulla vel in ipso libro tertio anteposuimus, quae postposita cernebantur. Summa pariter tantum habebatur capituli XVII eiusdemmet libri, et diploma Magni Caroli suffragante Frodoino abbate concessum, quod in memoratis fragmentis extabat, licet signo careret hic collocandum duximus, cum nullibi melius collocari videretur. De exemplaribus namque emunitatis Magni Caroli ad preces Frodoini abbatis concessae in illo agebatur capitulo, et unicum hoc est exemplar emunitatis Magni Caroli, ad preces Frodoini abbatis concessae, quod habeas in hoc chronico; quod etiam, nescio cur, omissum fuit a Muratorio, et huius loco aliud substitutum, confirmationem exhibens Abboniani testamenti, cuius auctor meminit in subsequenti capitulo XIX eiusdem libri. Si-

gnorum demum gratia capitula non nulla vel in ipso libro quinto aliis anteposuimus quae postposita pariter cernebantur, ut suo loco notavimus.

Diximus, fragmenta non nulla post librum quintum scripta, signo carere, quae tamen ad librum quintum pertinere indubium est, et talia esse quae sub numeris XXI. XLIV. XLV. XLVI. XLVIL XLVIII. XLIX. L. memorati libri collocavimus. Re enim vera in capitulo XLI libri quinti mentio occurrit de Gezone Abbate, qui Gotofredum sibi in abbatia adiutorem elegit; in capitulo dein LVII eiusdem libri de damnis agitur a Chuonrado Rege Bremetensi abbatiae illatis, et inter alia haec leguntur verba: *Qui* (Chuonradus nempe rex) « non » nullas subiugavit ecclesias, episcopia, nec » non abbatias, inter quas haec nostra (ab» batia videlicet Bremetensis) a proprio do» mino orbata, *ut supra retulimus*, sub iugo » Cumani episcopi tradita est. » At sepositis supra memoratis capitulis frustra de huiusmodi factis mentionem quaereremus.

Fragmenta haec diximus carere signo; at signum forsitan extabat illo in fragmento, ex quo memorata componuntur capitula, et nunc desideratur. Id coniicitur, tum ex modo diverso prorsus, quo cum alia consuta cernitur fasciola illa, in qua scriptum fragmentum hoc reperitur: tum etiam, et eo magis, quia non nulla

ibi desiderari in comperto est. In priori namque facie ipsiusmet fasciolae fragmentum tantummodo legitur capituli XVII libri secundi, in quo etiam libro integrum deest capitulum XVI: ex quo patet, inter unam et aliam, fasciolam certe, ni forte plures, periisse, in cuius priori parte et integrum capitulum XVI, et prior pars capituli XVII describerentur, in posteriori vero facie non nulla etiam haberentur fragmenta, quibus signum quod nunc desideratur superimpositum esset.

Reliquum est, ut verba faciamus de nova huiusce chronici editione. Chronici huiusmodi fragmenta non nulla iam ediderat Duchesnius (1), tamquam ex vetustissimo codice manuscripto Coenobii Novaliciensis excerpta, illa nempe, quae ad Francorum spectabant historiam; non nulla pariter legebantur passim in libro Camberii edito anno 1670, cui titulus *La gloire de l'abbaye de la Novalaise*, a memorato Rochesio, Cisterciensi monacho, composito: integrum promiserat chronicon hoc auctor vitae divi Eldradi, monachus et ipse Cisterciensis (2), votum tamen non absolvit.

Desiderium hoc explere studuit iam laudatus vir Ludovicus Muratorius, qui primus huiusce chronici fragmenta quae supererant edidit in

(1) Hist. Franc. tom. II. pag. 223, et tom. III. pag. 635.
(2) Marco Antonio Carretto, Vita e Miracoli di S. Eldrado. Torino 1693.

suo illo percelebri opere, quod *Rerum Italicarum Scriptores* inscripsit, in illis edendis usus codice, quem praestantissimus vir Ioseph Marchio Malaspina, abbas tunc Commendatarius sancti Marciani, ei suppeditaverat: at, qui codex! praeterquamquod enim in illo nulla facta legitur mentio signorum de quibus supra locuti sumus, quo factum, ut vir ille tantus ausus non sit definire, num fragmenta post librum quintum scripta, velut continuatio eiusdemmet libri habenda essent, an ad librum sextum pertinerent, innumerae propemodum et non levioris momenti sunt mendae, quibus scatet; inscitiae certe, ni dicas incuriae amanuensis tribuendae, qui etiam nescio qua de causa non nulla omiserat, et inter alia, fragmentum capituli ultimi libri primi, capitulum nonum libri secundi ferme integrum, ea scilicet in parte, qua de gestis Vualtharii agitur, capitulum primum libri quinti, mutilum denique retulerat capitulum secundum eiusdemmet libri.

Fragmentum capituli ultimi libri primi, et reliquam partem capituli noni retulit postea laudatus vir in opere, quod inscripsit *Antiquitates Medii Aevi*, Mediolani edito anno 1740, tamquam accepta a clarissimo equite De Robilant, qui ea e vetustissimis membranis, in quas se tunc incidisse testatus est, excerpserat; primum tamen capitulum libri quinti in Muratoriana editione adhuc desideratur, et

mutilum semper capitulum secundum eiusdem libri cernitur.

Quoniam vero hic mentio occurrit de laudato equite, obiter notamus, huius tantummodo viri aetate, ni fortassis etiam cura, chronicon hoc ad Regium pervenisse Taurinense Tabularium: hoc enim in antiquis Tabularii eiusdem repertoriis, a ducentis iam ab hinc annis confectis, quae attente perpendimus, minime descriptum invenimus. Quo autem, vetustissimae illae membranae, in quas se incidisse testatus est, servarentur loco, in comperto non habemus, hunc tamen non alium fuisse arbitramur, quam Coenobium Novaliciense.

In codice namque manuscripto, laudati viri tempore exaratum, qui in eodem pariter asservatur Tabulario antedicto, quique eiusdemmet chronici exemplum exhibet, adnotatum legimus, quomodo chronicon hoc antea in Novalicio custodiretur Coenobio, et in capsa, quam nemo a quadraginta et amplius annis aperuerat; hinc ratio cur auctor vitae divi Eldradi, qui chronicon hoc se editurum promiserat, votum non absolverit, licet monachus ipse Cisterciensis esset, et Novaliciensi Coenobio Cistercienses tunc praeessent monachi; hinc quoque ratio, cur inutiliter de hac re fuerint a Muratorio pulsati Subalpini; fortassis deperditum habebatur.

Iam ergo ex his patet editionem hanc, Muratoriana castigatiorem et ampliorem esse: castigatiorem, uti et ampliorem facile sentiet qui hanc cum illa conferat.

Temporis iniuria periit ferme integer liber primus, uti et liber quartus: iacturam hanc resarcire studuimus, tum schedas Philiberti Pingonii inserendo, qui eiusdemmet chronici epitomem confecerat, tum fragmenta illa addendo, quae e Gullielmi Baldessani schedis excerpserat Iohannes Thomas Terraneus.

Pingonio fidem omnem in his adiungendam censemus. Epitomem namque ab ipso confectam, quae autographa in iam dicto asservatur Tabulario, comparavimus cum fragmentis aliorum librorum eiusdem chronici, quae supersunt, et affirmare non dubitamus, fideli prorsus modo eam ab illo fuisse excerptam. Non ita quidem de Baldessano asserere ausi sumus. Post huius obitum, schedae ipsius apud Taurinenses Patres Societatis Iesu servabantur; quo autem nunc reperiantur loco, ignoramus, et laudatus vir fragmenta tantum a Baldessano excerpsit, quae ad librum primum et quartum pertinent; ob id comparationem instituere non potuimus, illa tamen qualia sunt in lucem quoque proferenda curavimus; monemus tamen discrimen hoc quod Pingonium inter et Baldessanum intercedit, fidem Pingonio praestandam haudquaquam minuere;

primus namque civilem, ecclesiasticam alter Subalpinae regionis historiam scribendam sibi proposuerat, et quisque tantum quae ad susceptum propositum spectare videbantur, omissis aliis, excerpsit.

Mutilum pariter Muratorius, licet bis illud ediderit, retulit capitulum primum libri secundi; nos integrum damus, uti et integrum capitulum secundum libri quinti, et maximam partem capituli primi eiusdem libri: licet enim in hoc exscribendo omnem adhibuerimus curam, integrum tamen exscribere nobis datum non est: temporis namque edacitate ita corrosa remanet scriptura, ut neque ipsa atramenti signa deprehendi amplius possint.

Nihil denique intentatum reliquimus, quo emendatissimum et accuratissimum prodiret. An bene et feliciter res cesserit, aliorum esto iudicium; siqua tamen erunt quibus labasci, aut allucinari contigerit, errati veniam precamur.

Dabam Augustae Taurinorum tertio Idus martii MDCCCXLIII.

Coelestinus Combetti.

CHRONICON NOVALICIENSE

INCIPIUNT CAPITULA

LIBRI PRIMI (1).

(1) Desideratur index capitulorum huiusce libri, qui pene totus interiit, si fragmentum excipias capituli postremi. Quod deerat replevimus ex adversariis Philiberti Pingonii, qui eiusdem chronici epitomen confecit, et ex schedis Villelmi Baldesani, quas I. Thomas Terraneus excerpsit ex Taurinensi Bibliotheca Patrum Societatis Iesu, ubi olim adservabantur. Capitula vero, quo faciliorem Lectoribus viam sterneremus, ex penu nostro depromta addidimus.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

FRAGMENTA.

Cap. I.

De Abbone Novaliciensis coenobii fundatore.

« (1) Abbo ... Temporibus, quibus servabatur » adhuc mos antiquus Romanorum, quo quisque » solvebat censum Romae, pro unoquoque capite » dabat nummum ... et cum ex longinquis regioni» bus convenirent, nonnulli in fluminibus peribant, » alii a latronibus interficiebantur vel depraeda» bantur, alii ex laxitudine ipsa itineris morieban» tur... et cum Abbo resideret in civitate secusina, » in terra dicta Viennensis ... in ipsa valle, apud » Novalisium monasterium fundavit in honorem » beati Petri pro anima suorum parentum, et pro » amissione sui filii ... et voluit quod census qui » deinceps e Gallia Romam portabatur ibi porta» retur... et testamentum fecit quod Valchino Ar» chiepiscopo Ebredunensi, cuius nepos ipse fuerat, » conscribi fecit et per Cudebertum clericum scribi.

(1) Ex Philiberto Pingonio.

Cap. II.

De Theodorico Gothorum rege.

(1) « Et cum Theodoricus, non rex Francorum,
» qui filius Reginae Brunechildis, quae beatum a
» Luxovio expulit Columbanum, sed ille rex Go-
» thorum, qui occidit duos senatores praeclaros et
» proconsules, Simachum et Boetium;... qui no-
» nagesimo octavo die postquam papa Joannes de-
» functus est subito mortuus est... et Romae im-
» peditus intrare Constantinopolim venit ... et a
» Zenone Imperatore honorifice susceptus ... et
» ei statuam auream construere fecit ... et eum
» regem Italiae constituit ... et venit et pugnans
» apud Veronam contra Odoacrem ... et Ravennae
» eum occidit ... et rex factus ... et quinto anno
» regni sui Abbo construxit monasterium Novali-
» cii ... Godonem abbatem constituit... (2)

Cap. III.

De destructionibus Coenobii.

(3) « Destructus est locus Novaliciensis tribus

(1) Ex Philiberto Pingonio.

(2) Non de Theodorico Gothorum rege, uti habet Pingonius, sed de Theodorico, vulgo *Calensi*, rege Francorum, qui anno 721, Chilperico successerat, hic agi, plane ex testamento Abboniano, n.° x, evincitur. (V. Terraneo, Adelaide illustrata, p. 1, cap. 2).

(3) Ex Philiberto Pingonio.

» vicibus ... a Saracenis prima vice ... a tribus
» ducibus Longobardorum Amo videlicet Zaban et
» Rhodano secunda vice, quando Arnulphum mo-
» nachum interfecerunt ... tertia quando monachi
» ipsius loci ad Taurinensem urbem ad habitan-
» dum venerunt, et sic sub Abbate Boniso qui
» fuit quintus a beato Benedicto ... et reaedifica-
» vit Petronacus quidam nomine sub Gregorio
» Papa.

(1) « Ingressi igitur Longobardi Italiam, Romam
» coeperunt, et montem Cassinum ad solum usque
» deleverunt. Mansit autem locus ille lucis absque
» alicuius hominis habitudine decem annos.

Cap. IV.

De quadam Sanctimoniali, quae quoddam ex ossibus beati Petri clam in eodem sustulit Coenobio.

(2) « *Narrat* (3) sanctimonialem quamdam e
» Gallia Romam profectam, post multas orationes
» et ieiunia in templo sanctorum Petri, et Pauli
» facta, impetrasse divinitus, ut unum ex dignis
» beati Petri ossibus, ignorantibus Cardinalibus

(1) Ex Gulielmo Baldessano.
(2) Ex Gulielmo Baldessano.
(3) Verbum hoc excerptoris procul dubio est. *(Terr.)*

» *idest custodibus* (1), cum multo timore acciperet, » ac sibi sub maxilla, *nescio qualiter* (2), abscon- » deret, deprecans obnixe Dominum, ut illi da- » retur copia ferendi tanti patroni membrum.

Cap. V.

Quemadmodum ibi per aliquot dies morata est in quodam tuguriolo.

(3) « Inde vero digrediens, cum vallem Segusinam » invenisset, ubi hodie Novae lucis dicitur, nocte » sibi superimminente quievit, et ob nimiam las- » situdinem aliquantis diebus morata, sub quodam » tuguriolo tacita residebat sola.

Cap. VI.

De Seniore quodam Gallico qui Romam contendens, viam in his partibus amisit.

(4) « Cum autem senior quidam de partibus Gal- » liarum Romam contenderet cum multa servo-

(1) Haec duo verba haud dubie sunt excerptoris. *(Terr.)*
(2) Et isthaec videntur excerptoris esse, qui non intellexit axilla legendum esse; forte etiam legendum sub mamella. *(Terr.)*
(3) Ex Gulielmo Baldessano.
(4) Ex Gulielmo Baldessano.

» rum turba, amisso itinere in his partibus, iussit
» unum ex iis in altam arborem ascendere, ut ex-
» ploraret vicina loca. Qui viso fumo, eo perrexit
» et monialem illam in tugurio invenit; ad quam
» cum dominum suum adduxisset, illaque vene-
» randas reliquias exhibuisset, dicente seniore,
» non satis sibi de illarum veritate constare, iussit
» illa duos scyphos afferri, alterum mero plenum,
» alterum aqua, et hunc quidem contactu reli-
» quiarum subito in vinum convertit....» *Reliqua* (1) *legi non possunt, nisi quod videtur innuere diu perseverasse vinum illud, et monacham ibi humatam quievisse. Addit vero* « Tradunt au-
» tem quidam, quod ipse senior fuerit dominus
» Abbo Romanorum patricius, qui fuit Novalitiae
» fundator.

CAP. VII.

De Longobardis qui Galliam vastarunt.

(2) « Igitur septem annis postquam Longobardi
» Romam vi acceperant, egressi tres ducés supra-
» dicti in Galliam ad praedandum, Amo quidem,
» et Zaban per montem geminum ascenderunt,

(1) Excerptoris verba sunt isthaec. *(Terr.)*
(2) Ex Gulielmo Baldessano.

» Rhodanus vero alteram viam carpens per montem » Cinisium ad Gratianopolim cum suis ascendit, » qui cum ad Novaliciense venisset coenobium, » multos ex illis monachis, qui pro Domino mori » non recusaverunt, quorum milites sanctiores erant, » interfecit; alii vero per finestras, et ostialia per » devia montium, et rupium fuga evaserunt. Tunc » autem direptum et incensum monasterium: duo » soli vero pueri sub pallio altaris latentes divi- » nitus salvati sunt .... *sequentia legi non possunt, videtur tamen narrare mortem cuiusdam sancti monachi, quem beatum Arnulphum vocant, clarum miraculis* (1).

Cap. VIII.

De Elderado Abbate.

(2) *In dicto quoque monasterio fuit olim quidam abbas* nomine Elderadus sanctitate «*fulgens, et sapientia*» plenus, miraculis clarus. Hic multum thesaurum in ipso fabricavit vel adunavit loco, quemadmodum hodie cernitur in ipsis vasis aureis et argenteis vel libris ab ipso compositis. Eodem autem tempore venerunt quidam monachi in ipsam

(1) Verba isthaec eiusdem procul dubio sunt excerptoris. *(Terr.)*
(2) Ex Gulielmo Baldessano.

Abbatiam ad Abbatem Elderadum, virum per omnia sanctissimum, qui habitabant in vallem Brianconensem, ubi hodie dicitur Monasterium (1); habentur namque in dicto vico balnea calida muro et calce olim composita, et quatuor ecclesiae ab eisdem monachis aedificatae; una in honore sanctae Dei Genitricis, alia namque in honore beati Petri, tercia vero in honore sancti Andreae, et quarta in honore beati Martini gloriosi confessoris; vallis ipsa venacionibus et piscationibus apta, sed a serpentibus oppidi infesta. Hii vero monachi ut supra dixi cum venissent ad Abbatem Elderadum insinuaverunt illi omnem molestiam illarum serpentium dicentes: domine, inquiunt, nequimus ultra manere in eodem loco, ubi hactenus habitavimus, propter multitudinem serpentium inibi manentium, qui ait illis: nolite timere sed revertimini et terram illam more solito operamini. Ego enim ocius subsequar vos. Illis autem regredientibus secutus est eos abbas ille venerabilis cum aliquantis fratribus, ubi cum pervenissent ad praedictum vicum, oratione facta in circuitu ipsius vici, cum ferula quam manu gestabat coepit ire, ac multitudinem serpentium congregans, adunavit eas in loco quodam, modicum cavato, ibique praecipiens eis in nomine Domini cunctis diebus manere, dicens, etiam si contigerit vobis usquam progredi, praecipio vobis in nomine Domini nemini hominum noceatis.

(1) Vicus, hodie *Monestier*, aliquot leucis a Brigantio distans, occidentalem inter, et septentrionalem plagam.

Quae usque in hodiernum diem obediunt cunctae abbatem illum ; sed cum a magno aestu contingit eas calefieri, videntur aliquantulum peragrare per vicum, et per domos intrare et ad ignem usque progredi. Aliquando inter duos iacentes in lecto inveniri, aliquando vero in cunabulo cum puero ore ad os cubare absque ullo nocumento. Est autem locus ille, ubi praedictae manent serpentes, modicus, quae manent in petrarum foraminibus et est locus ipse situs iuxta Aguzanae fluvium.

EXPLICIT LIBER PRIMUS

INCIPIUNT CAPITULA

LIBRI II.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

Cap. I. (1).

Quod Abbates ipsius Coenobii olim remoti steterint ad Ecclesiam Domini Salvatoris cum vetulis senioribus.

Antiquis vero temporibus, quibus ipsa nova lux totius abbatiae suae dominationem strenuissime re-

(1) Caput huiusmodi iam retulerat Ludovicus Muratorius, tum in tom. 2, part. 2 Script. Rer. Italicar. col. 699, tum in tom. 3 Antiq. Med. aevi col. 964, semper tamen mutilum, ut cernere est ex iis, quae italico sunt ut aiunt charactere impressa.

gebat, mos erat illorum abbatum, ob iura sanctitatis custodienda, remoti vel separati manere cum aliquantis senibus senioribus ad ecclesiam domni Salvatoris. Aliorum autem caterva senum, quorum multitudo in unum habitare nequibat, in diversis cellulis in circuitu manebant ecclesiarum, de quibus teguriolis, nisi cum nimia infirmitas obstetisset, opportunis horis ad capitulum, et ad mensam pariter occurrebant. Turba vero iuvenum fratrum regularium omnis, summa cum custodia infra claustra inclusi retinebantur monasterii. Erat autem vallis ipsa valde decora, hominibus copiosa, et perlustrata ecclesiis, *capellis deo* in orationibus, ubi tantus monachorum orabat exercitus; in qua non nullae erant ecclesiae, in quibus divisi praedicti manebant monachi seni vel duodeni, qui omnes cibum et vestimentum a seniore accipiebant aut trahebant monasterio. Caenobitae ergo ipsi, ut diximus, hi sunt, qui plures in commune habitant, ut beatus Hieronimus ad virginem *Eustochium inter alia* dicit. Prima apud eos erat confoederacio obedire maioribus; et quidquid dixissent, facere: *divisi erant per decurias aut per centurias, ita ut novem hominibus unus decimus praeesset, et rursum decem praepositi super se centum inde* haberent. Manebant *ergo senes* praedicti separati *in* seiunctis cellulis, usque ad horam plenam tertiam sicut institutum illis erat. Ibique psalmis, hymnis, orationibus unusquisque vacabat. Nemo pergebat ad alium, exceptis his, quos decanos diximus, ut si cogitationibus quis fluctuaret, illius consola-

retur alloquiis. Post horam terciam in commune concurrebant; psalmi resonabant; scripturae ex more recitabantur, et completis orationibus, cunctisque residentibus, medius, quem patrem vocabant, incipiebat disputare. Quo loquente tantum silentium inerat, ut nemo ad alium respicere auderet; nemo audebat excreare. Dicentis laus in fletu erant; audientium mentes tacite volvebantur; per facies et hora lacrimae discurrebant; et ne in singultu quidem erumpebat dolor. Cum vero de regno Christi, de futura beatitudine, de gloria inenarrabili coepisset annuntiare ventura, videres cunctos moderato suspirio, et oculos ad coelum levare, et intra se dicere: Quis dabit mihi pennas sicut columbae, et volabo, et requiescam? Posthaec concilium solvebatur, et cum tempus fuisset reficiendi, unaquaeque decuria cum suo parente pergebat ad mensam, quibus per singulas ebdomadas vicissim ministrabant. Nullus in cibo strepitus, aut sonitus. Nemo comedens loquebatur. Alebantur autem secundum regulam. Dehinc consurgebant pariter, et hymno dicto, ad praesepia senes redibant: iuvenes namque sub disciplina manebant. Ibi usque ad vesperam cum suis unusquisque sensibus loquebatur, et dicebat: Vidisti illum et illum, quanta sit in ipsis gratia, quantum silentium, quam moderatus incessus? Si infirmum vidissent consolabantur. Si in Dei amore ferventem cohortabantur ad studium. Et quia nocte extra orationem publicam in suo cubiculo unusquisque vigilabat, circumeuntes cellulas singulorum, et per

aures appositas quid facerent diligenter explorabant. Quem tardiorem deprehendissent, non increpabant, sed dissimulando quod nossent, eum saepius visitabant, et prius incipientes, provocabant magis orare quam cogere. Si vero quis aegrotare coepisset transferebatur ad exedram latiorem, et tanto senum ministerio confovebatur, ut nec delitias urbium, nec matris quaerere opus esset affectum. Dominicis diebus orationibus tantum, et lectionibus vacabant: quod quidem omni tempore, completis opusculis faciebant. Quotidie de scripturis aliquid discebatur. Nullus siquidem mortalium bona, quae in ipso monasterio gerebantur, enarrare praevalet. In illo etenim hospitalitas vigebat, castitas redolebat, charitas relucebat, eleemosinarum largitio, oratio assidua Deo exhibebatur, tam pro vivis quam etiam pro defunctis.

Cap. II.

Quod ab antiquis temporibus prohibitum sit ibi accessum foeminarum.

Neque hoc silentio praetereundum puto, quod sanctissimi ipsius venerabilis Coenobii Abbates quondam suis temporibus statuentes sanxerunt. Audivi enim, domino teste, non mentior, quodam tempore cuidam seni referre, quod antiquis temporibus ab

eiusdem ecclesiae Abbatibus proibitum sit ibi accessum foeminarum. Ante vero ipsius sacri Coenobii tantum, quantum potest ictus iaci sagittae, erat ecclesia in honore beatissimae ac gloriosissimae Virginis Mariae fabricata, sub qua carpitur via, qua pervenitur ad praedictum Coenobium. Iuxta igitur istius ecclesiae fuit quaedam domus, in qua hospitabantur omnes foeminae, quae ad adorandum Deum ibi veniebant, et merita illorum Apostolorum, nobiles vel ignobiles quaeque. Eratque crux ibi Deo sacrata iuxta viam, muro et calce composita, quae adhuc in hodiernum permanet diem; in qua, ut opinor, erant pretiosae reliquiae collocatae; quam nulla foeminarum ultra eamdem audebat vel quippiam progredi, ut ad seniorem aliquando perveniret monasterium; quia, ut fertur, ideo ibi apposita fuit. Nam si contigisset, ut aliqua qualicumque temeritate vellet statutum terminum irritare, continuo aut cum ignominia aut cum infirmitate nimia revertebatur, aut mortem corporis illico patiebatur. Tradunt autem nonnulli, qui eius antiquitatem vel actum legerunt, quod ibi olim reperta sit ista constitutio. Nam ipsi monachi hoc decretum ab ipso suae fundationis die, usque ad destructionem ipsius loci ultimam, quam fecerunt ipsi Sarraceni, qui de Fraxenedo exierunt, inviolabiliter et inconcusse tenuerunt. De qua nonnulli exemplum sumentes, observari dicuntur, quemadmodum ipsi nuper observabant, veluti hodie faciunt aliquantuli, et ipsi valde perpauci. Erat enim ipse locus ita in circuitu suo oppido praemunitus,

ut cum modicis obstaculis posset undique protegi, aut cum stipitibus, maceriave, vel peribolo. Ergo ex uno latere rupis excelsa, atque saxea praeeminet, in cuius cacumine sunt ecclesiae a praedictis patribus fabricatae. Ex altera vero parte mons excelsus atque nemorosus nomine Panarium, qui in sua summitate pascua dicitur retinere uberrima.

Cap. III.

Quare tunc illis prohibitum sit.

Nam cur hoc foeminis illo tempore vetitum sit, ne ad hoc Coenobium accessum haberent, quandoque necesse est, quantulumcumque pudore abiecto, quippiam enarrare. Igitur devotissimus vir deo Abbo patricius, antequam tantum coenobium, idest Novaliciense, sua sacra ordinatione institueret, fuit in eadem civitate monasterium scilicet Suisina in loco, cui vocabulum est Urbiano, in quo fuerat praepositus quidam, contra quem diabolus insidiator humani generis, sua profana machinamenta saeviter iaciens, concupivit etiam (quod nefas est dicere) formam cuiusdam mulieris. De quo scelere praedictus Abbo altius cum ingemuisset, coepit casus humanae fragilitatis, ut in priori libello dixi, cogitare, et dicens: Non potest tuta fore monachorum habitatio, si circa

urbes, vel vicos fiat eorum assidua conversacio. Tunc mutavit monasterium in ipsa valle Novaelucis, ubi testamentum suum feliciter delegavit: praecipiens abbati et monachis, ut nulla foemina nobilis, vel ignobilis ultra ipsum sacrum locum audeat pedibus contingere. Relinquens interea in priori cella aliquantos monachos diuturna religione probatos, sub ditione ipsius loci, scilicet Novaliciensis: in quo siquidem loco tam ab ipso, quam etiam ab illius loci abbatibus prohibitum sit semper ibi accessum foeminarum, usque quo profanatum est ipsum locum ultima vice ab impia gente Sarracenorum. Ecce cunctis liquide patet unde iste mos primum monasteriis inoleverit. Haec autem sententia, quae huic libro inserendo conscripsimus, non de relatione alicuius hominis, vel nostro visu addidimus, sed a quodam antistite Petro, qui librum quondam suis legit temporibus Veronam, in quo multa de eodem loco invenit. Ab ipso enim audivimus talia, qualia hic a nobis apposita sunt. Scimus ergo in veritate, nonnullas fuisse quondam vitas in illo loco conscriptas de illorum abbatum, seu monachorum, atque de actu ipsius loci, qui diutissime olim ibi sanctitatem exercentes, virtutibus corruscantes micuerunt. Sicut legimus de Asinario, et Vualtario, ac de Arnulfo, et Frodoino, de Aldrado quoque, atque de aliis pluribus, quorum nomina nobis omnino ignota sunt. Sed sicut superius iam diximus, per mundum dispersi praedicti libri, inrecuperabile nobis est dampnum.

Cap. IV.

Ubi post multos annos mulier magni Karoli ob temeritatem morte occubuit.

Quodam igitur tempore, cum Karolus princeps Francorum, Pipini ducis filius, dum regnum Italicum divinitus a Deo optinuisset, et in Novalicio monasterio quodam tempore resedisset, scilicet in diebus sanctae quadragesimae, nam ista ei erat consuetudo, quando in Italiam veniebat, ut in supradictis diebus in antedicto manebat loco. Diligebat enim ipse valde hoc coenobium, *eo* (1) *quod multi nobiles ex regno francorum in eum saepius viderentur sumere habitum religionis.* Cumque quadam die ad matutinum ipse imperator surrexisset monachorum, videlicet in feria quinta, qua celebrabatur Coena domini, erat uxor eius regina, nomine Berta, multo tempore cupiens videre hoc monasterium. Quae latenter surgens eadem nocte, nemine sciente, praeter unam suam fidelissimam, induit se byrro, ut a nemine agnosceretur, concitoque gradu extemplo tendit ad monasterium. Ubi ante fores Oratorii beati Petri advenit, subito cecidit, ac illico exspiravit. Cum autem finitum matutinum rex ad cubiculum regrederetur, invenit eam iacentem, ubi

(1) Non nulla in hoc capite interscripta cernuntur minusculo charactere, ea propter vario charactere imprimenda duximus.

prius corruerat. Pueri vero regis, qui antecedebant, adhibitis propius cereis, contemplabantur eam, mirantes quaenam esset. At ubi rex eam agnovit, ita inquid ad eam: Cum illis ergo pedibus, cum quibus huc venisti heu nequibis, mi cara, iam remeare. Amoventesque igitur protinus eam, multumque eius funus plangentes, in diem usque tercium eius protendentes sepulturam, ad ultimum cum maximo honore, cum turba copiosa eius ducentes obsequium, ad ecclesiam beatae Mariae, quae ad crucem dicitur, humantes sepelierunt, cuius sepulchrum ab incolis illius loci saepius mihi ostensum est. Rex autem monasterium suis regiis decorans muneribus abiit.

Cap. V.

De monte Romuleo a quo hoc nomen accepit.

Ad dexteram namque huius monasterii partem habetur mons Romuleus (1), excelsior cunctis montibus sibi adhaerentibus. In hoc ergo monte fertur quondam habitasse aestivis temporibus Romulus quidam rex elefantiosissimus, a quo et nomen accepit, propter refrigerium, et amoenitatem loci vel lacus. Hic ergo mons ad dexteram, ut diximus, circumcingit praedictum coenobium, ad cuius radicem est

(1) Vulgo Rocciamolone.

iter quo vehitur Burgundiam (1). In eo quippe monte asserit popularis vulgus haberi nonnulla ferarum genera, sicut et in Cinisio monte, ursi, ibices, capreae et aliarum ad venacionem apta. De quo oritur rivulus descendens per nimiam petrarum ipsarum profunditatem, in quo dicitur fons salitus oriri, mixtimque cum eo currere. Ibices autem, et capreae, ac oves domesticae saepius solent ad eum concurrere, scilicet per crepidinem ipsius alvei, cum in planitiem dimergitur, ob amorem salis, ubi plerumque capiuntur. Dicunt autem quod in isto monte Romuleo enormem quondam congregasset pecuniam praedictus Romulus, cum in eum maneret, quo nullus qui sponte velit pergere, aliquando ascendere valet. Hic autem senex, qui mihi tanta de eodem loco retulit, insinuavit mihi, quod quodam tempore ipse observasset magnam coeli serenitatem, in qua summo surgens mane, cum comite quodam, nomine Clemente, ad eundem quantocius festinant scandere montem. Qui cum iam prope essent, coepit cacumen eius nubium densitate cooperiri, ac tenebrescere; deinde paulatim crescens, pervenit usque ad ipsos. Ipsi vero inter tenebras nubium positi, manibusque se palpantes, vix per eandem obscuritatem evadere potuerunt. Visum itaque, ut dicebant, erat illis, ut desuper lapides mitterentur, nam et aliis nonnullis talia contigisse ferunt. In sum-

(1) Nempe Mauriannam et Sabaudiam, ditiones paulo ante a Burgundiae regno separatae.

mitate vero sua ex una parte nil aliud invenitur praeter saliuncam. Ex altera namque parte lacum mirae magnitudinis cum prato fertur esse. Idem autem senex solitus erat narrare de quodam cupidissimo marchione, nomine Arduino, qui cum saepius talia a rusticis audiret, videlicet de thesauro in eo congregato, accensoque animo protinus mandans clericis, ut celeriter secum propere illuc ascendere debeant; qui acceptam crucem, et aquam benedictam, atque vexilla regia, letaniasque canentes, ire perrexerunt; qui antequam pervenirent ad apicem montis, aeque ut primi cum ignominia sunt reversi. Ergo quia occasio narrandi se intulit, dum circumquaque narratio se extendit, amodo ad ennarrandum opus aptum vertamus stilum.

Cap. VI.

De Episcopis Maurigenatis ecclesiae.

Itaque ab Episcopis Maurigenensis ecclesiae sermonem exordiamur. Inclytus autem Abbo patricius Romanorum, sic inter caetera, quae instituit, vel ordinavit, talia fatus verba, ait: a clericis itaque istarum civitatum vicinarum quibus Deus me rectorem et dominum constituit praecipio, ut nullam aliquando violentiam, scilicet ab archidiacono, vel primicerio praedicti patiantur monachi, et ut cri-

sma et sacrum gratis ab ipsis accipiant oleum. Consecrationes quoque altarium, vel benedictiones sacerdotum, seu clericorum, ab Episcopo ecclesiae Maurigenensis, sine aliquo lucro, vel praemio accipiant. Statimque post peractam consecrationem, sine mora Episcopus ad propriam redeat sedem. Si autem Episcopus ibi defuerit per qualemcumque absentiam, supradicti monachi, ubi melius elegerint accipiant Episcopum, qui et ipse eadem faciat similiter. Huc usque de decretis viri religiosissimi Abbonis. In solempnitatibus vero beati Petri Apostolorum principis erat talis consuetudo, ut veniens Episcopus praedictus Maurigenensis cum mapula, ad omne quidem obsequium abbatis paratus, digniter, ut decebat valde, stola indutus candida, ante ipsius sacri coenobii stabat abbatem ad tota missarum solempnia. Nam usque in praesentem diem in ante dicto episcopio ab ipsis tenetur beneficium, quod olim ab ipso monasterio optinuerunt prius Episcopi, quam ipsi. Sic fecisse refertur Mainardus, Ioseph, Wulielmus, Benedictus Episcopi. Istorum ergo epithafia Episcoporum in praedicto saepius vidi monasterio, ubi humati quiescunt.

Cap. VII.

De quodam hortulano monacho ipsius monasterii, nomine Vualthario, qualiter ad monasterium venerit novaliciense.

Dicitur autem in hoc monasterio prisco habuisse tempore monachum quendam olitorem, nomine Vualtharium, nobili ortum stigmate, ac regali procreatum sanguine. Famosissimus enim valde ubique fuisse refertur *athleta, ac fortis viribus* (1) sicut de eo quidam sapiens versicanorus scripsit. Vualtharius fortis, quem nullus terruit hostis, Colla superba domans, Victor ad astra volans. Vicerat hic totum duplici certamine mundum, insignis bellis, clarior ast meritis. Hunc Boreas rigidus, tremuit quoque torridus Indus, ortus et occasus solis eum metuit. Cuius fama suis titulis redimita coruscis, ultra Caesareas scandit ab hinc aquilas.

Hic post multa praelia et bella, quae viriliter in saeculo gesserat, cum iam prope corpus eius senio conficeretur, recordans pondera suorum delictorum, qualiter ad rectam poenitentiam pervenire mereretur, qui cum in monasterio, ubi districtior norma custodiretur monacorum, explere melius animo deliberasset, continuo baculum quaeritans perpulcrum, in cuius summitate plurimos configi praecepit anulos, qui per singulas orbiculas ipsorum anulorum singula tintinnabula appendere fecit; sumens-

(1) Haec pariter, minusculo charactere, interscripta cernuntur.

que habitum peregrini, atque cum ipso paene totum peragrans mundum, ut exploraret cum ipso studia vitae monachorum, atque regulam ipsorum, ad quorumcumque pervenisset monasteria, tuncque illam, quam olim ferunt peregrinationem habuisse, aggressus est. Qui cum in quodcumque ingrederetur monasterium tempore, quo ipsi monachi ad laudes Deo reddendas intrabant, hoc enim ipse valde observabat, percutiebat siquidem bis vel ter cum ipso baculo pavimentum ecclesiae, ut ad sonitum ipsorum tintinnabulorum discerneret illorum disciplinam. Erat enim in eo maxima calliditas, et sollers exploratio, ut sic monachorum disciplinam agnosceret. Qui cum, ut supra retulimus, prope totum peragrasset Cosmum, venit utique ad novaliciense, tunc in studio sanctitatis famosissimum monasterium. Ubi cum ingressus esset ecclesiam, percussit more solito, ecclesiae solum. Ad quem sonitum quidam ex pueris retrorsum aspiciens, ut videret quid hoc esset, protinus magister scolae in eum prosiliens, alapa percussit puerum alumpnum. Ubi ergo Vualtarius talia vidit, ingemuit illico et ait: En ergo hic, qui multis diebus non nulla terrarum spacia quaeritans repperire talia adhuc non valui. Exiens igitur statim ab ecclesia, mandavit siquidem abbati, ut secum colloquium habere dignaretur. Cui cum suam insinuasset voluntatem, in proximo habitum sumens monachorum, efficitur protinus cultor horti, sponte et voluntarie, ipsius monasterii. Ipse vero accipiens duas longissimas funes, extenditque eas per hortum, unam

scilicet per longum, alteram namque per transversum, tempore aestatis omnes noxias in illas suspendebat erbas, videlicet radices ipsarum desuper expandebat contra solis fervorem, ut ultra non vivificarentur.

Cap. VIII.

Unde idem ipse fuerit vel uxor eius Hildgund.

Hic ergo Vualtarius, quis vel unde nuperrime fuerit, vel a quo patre genitus sit, non est bonum silentio abscondere. Fuit enim quidam rex in Aquitaniae regnum nomine Alferus. Hic de coniuge propria habuit filium nomine Vualtarium, quem supra nominavimus. Huius temporibus in Burgundiae regnum alius rex extiterat nomine Criricus, qui similiter habuit filiam valde decoram, nomine Hildegundam. Hii vero reges iuramentum inter se dederant, ut quando ipsi pueri ad legitimam aetatem primitus venissent, se invicem sociarent, scilicet cum tempus nubendi illis venisset. Qui ergo pueri antequam se sociarent, subiecta sunt regna patrum suorum, atque ipsi obsides dati sub ditione regis Atilae, flagellum Dei, qui eos secum duxerat, cum Haganone obside regis Francorum nomine Gybico.

Cap. IX.

Quod rex Attila, qui vocatur flagellum Dei, ipsum quondam Vualtarium habuerit obsidem.

Hii namque pueri (1), Attila, causa obsidionis a propriis accipiens patronibus cum maxima pecunia ad sua cum suis redivit arva. Sic quidam metricanorus de ipsis ait: Tunc Avares gazis onerati denique multis, obsidibus sumptis Haganone Hilgunde puella, nec non Vualthario, redierunt pectore laeto. Attila Pannonias ingressus, et urbe receptus, exulibus pueris magnam exhibuit pietatem, ac veluti proprios nutrire iubebat alumpnos; Virginis et curam reginam mandat habere. Ast adolescentes propriis conspectibus ambos semper inesse iubet, sed et artibus imbuit illos: praesertimque iocis belli sub tempore habentis, qui simul ingenio crescentes mentis et aevo, robore vincebant fortes animoque sophistas, donec iam cunctos superarent fortiter Hunnos. Militiae primos tunc Attila fecerat illos. Sed non immerito: quoniam si quando moveret bella per insignes regionum illarum, isti ex pugna victoria micabant, ideoque princeps ille, quid ni dilexerat illos. Virgo etiam,

(1) Quae de Vualthario hic narrantur, ea ex metricanoro hausisse testatur auctor: metrum revera redolent, et integri interdum deprehenduntur versus; at cum prosaico prorsus modo ea retulerit, nos in illis transcribendis ab illo recedendum non esse credidimus.

quae cum ipsis ducta fuerat captiva, Deo sibi praestante, reginae placavit vultum, et ipsa auxit illi amorem. Exnobilis ergo moribus et operibus abundans sapientiae, ad ultimum vero fit ipsa regis et reginae thesauris custoda cunctis, et modicum deest quin regnet et ipsa; nam quidquid voluit de rebus fecit et actis. Gybicus interea rex Francorum defungitur, et regno illo Cundharius eius successit filius, statimque foedera Pannoniarum dissolvit, atque censum illi deinceps negavit. At vero Haganus exul, agnita proprii domini morte, illico fugam parat. Cuius discessum rex cum regina multum dolentes, Vualtharium retinere nitentes, ne forte simili exitu illum amittentes, rogare illum coeperunt, ut filiam alicuius regis satrapis Pannoniarum sumeret sibi uxorem, et ipse ampliaret illi rura domosque. Quibus Vualtharius talia respondit verba: si nuptam, inquid, accipiam secundum domini praeceptum, in primis vinciar curis et amore puellae, aedificare domos, cultumque intendere ruris. Nil ergo, mi senior, tam dulce mihi, quam semper tibi inesse fidelis; teque, optime, deprecor, pater, per propriam vitam, atque per invictam gentem Pannoniorum, ut non ulterius me cogas sumere taedas. Cumque haec dixisset, sermones statim deserit omnes. Sicque rex deceptus, sperans Vualtharium recedere numquam. Moxque satrapae illi certissima venerat fama de quadam gente, quondam ab Hunnis devicta, super se iterum hostiliter ruente. Tunc ad Vual-

tharium convertitur actio rerum; qui mox militiam percensuit ordine totam; et bellatorum confortat corda suorum. Nec mora. Consurgit, sequiturque exercitus omnis. Et ecce locum conspexerat pugnae, et numeratam per latos aciem campos; iamque congressus uterque infra teli iactum constiterat cuneus. Tunc utique clamor ad auras tollitur, horrenda confundit classica vocē: continuoque hastae volitant hinc indeque densae, fraxinus et cornus ludum miscebat in unum. fulminis inque modum cuspis vibrata micabat. Fulmineos premunt enses, clipeosque revolvunt. Inde concurrit acies, et postmodum pugnam restaurant, ibique pectora equorum partim rumpuntur pectoribus; sternuntur et quasdam partes virorum duro umbone. Vualtharius tamen in medio furit agmine bello, obvia quaeque metens armis, hac limite pergens. Hunc ubi conspiciunt hostes tantas dare strages, ac si praesentem metuebant cernere mortem, et quemcumque locum, seu dextram sive sinistram Vualtharius peteret, cuncti mox terga dederunt. Cumque ex victoria coronati lauro Vualtharius cum Hunnis reverteretur, mox palatini, ministri arcis ipsius laeti, occurrerunt, equitemque tenebant, donec vir inclitus ex alta descenderet sella. Quique demum forte requirunt si bene res vergant. Qui modicum illis narrans intraverat aulam. Erat enim oppido lassus, regisque cubile petebat. Illicque in ingressu Hilgundem solam offendit residentem; cui post amabilem amplexionem atque dulcia oscula

dixit: ocius huc potum ferto, quia fessus anhelo. Illa mero tallum complevit mox pretiosum, atque Vualthario ad bibendum obtulit: qui signans accepit, virgineamque manum propria constrinxit. At illa reticens vultum intendit in eum. Cumque Vualtharius bibisset, vacuum vas reddidit illi. Ambo enim noverant de se sponsalia facta. Provocat et tali caram sermone puellam: Exilium pariter patimur iam tempore tanto. Non ignoramus enim quod nostri quondam parentes inter se nostrâ de re fecere futurâ. Quae cum diu talia et alia huiusmodi audisset virgo verba, cogitabat hoc illi per hironiam dicere: sed paululum cum conticuisset, talia illi fatur: quid lingua simulas quod ab imo pectore dampnas? Ore mihi fingis toto, quod corde refutas, tamquam si sit tibi magnus pudor ducere nuptam: vir sapiens contra respondit, et intulit ista: absit, quod memoras. Dextrorsum porrige sensum. Scis enim nil umquam me simulata mente locutum. Adest itaque hic nullus, exceptis nobis duobus. Amodo namque esto mente sollicita, quae extrinsecus es regis reginaeque thesauris custoda. In primis galeam regis tunicamque trilicem affer, loricam fabrorum insigne ferentem. Diripe bina, dehinc mediocria scrinia tolle. His armillarum tantum da Pannonicarum donec vix releves unum ad pectoris onus. Inde quater binum mihi fac de more cothurnum. Insuper a fabris hamos clam posce retortos. Nostra viatica sint pisces, simul atque volucres. Ipse ego piscator, sed auceps esse cohartor.

Haec intra ebdomede caute per singula comple. Audisti quod habere vianti forte necesse est. Postquam septenos phoebus remeaverit orbes convivia laeta parabo regi ac reginae, satrapis, ducibus, famulisque, atque omni ingenio potu sepellire studebo, ita ut nullus supersit qui sciat vel recognoscat, cur, vel ob quam causam factum sit tale convivium. Te tamen praemoneo mediocriter vino utere, ut vix sitim extinguas ad mensam. Reliqui vero cum surrexerint, tu illico ad nota recurre opuscula. At ubi potus violentia superaverit cunctos, tunc simul occiduas properemus quaerere partes. Virgo vero dicta viri valde memor praecepta complevit. Et ecce praefinita dies epularum venit et ipse Vualtharius magnis instruxit sumptibus escas. Luxuria denique in media residebat mensa. Rex itaque ingreditur aulam, velis undique septam. Heros itaque solito more salutans, quem magnanimus duxerat ad solium, quem bissus compsit et ostrum. Consedit, laterique duces hinc inde binos assedere iubet, reliquos locat ipse minister. Centenos simul accubitus, et diversas dapes libans convivia redundat. His sublatis aliae referuntur edendae, et pigmentatos crateres bacchus adornat. Vualtharius cunctos ad vinum hortatur et escam. Postquam depulsa fames fuerat, atque sublata mensa, Vualtharius iam dictus dominum laetanter adhorsus dixit: in hoc rogito, gratia vestra ut clarescat in primis, atque vos reliquos laetificetis: qui simul in verbo nappam dedit arte paratam, gesta refe-

rentem priorum ordine sculturae ipsius, quam rex accipiens uno haustu vacuaverat. Et confestim iubet reliquos omnes tali bibitione imitari. Tunc citissime accurrunt pincernae, atque recurrunt: pocula plena dabant, et inania suscipiebant. Ebrietas fervens tota dominatur in aula. Balbutit madido facundia fusa palato. Seniores fortes videres plantis titubare: taliter in seram produxit bacchica noctem. Nam ire volentes Vualtharius munere retraxit, donec pressi somno, potuque gravati porticibus sternuntur humo tenus omnes passim. Etiamsi tota civitas igne fuisse succensa, et ipsa flammivoma super ipsos crassari videretur, scilicet minitans mortem, nullus remansit qui scire potuisset causam. Tandem dilectam vocat ad semet mulierem, praecipiens causas ocius deferre paratas. Et ipse de stabulis duxit victorem equorum, quem ob virtutem leonem vocitaverat ipse. Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit. Postquam enim hunc caballum ligamentis solito circumdederat, ecce scrinia plena gazae, quibus utrique suspendit lateri, atque itinere longo modicella ponit cibaria, loraque virgineae mandat fluitantia dextrae. Ipseque vestit lorica more gigantis, atque capiti imposuit suo rubras cum casside cristas, ingentesque complectitur aureis ocreis et laevum femur ancipiti praecinxerat ense, atque alio dextrum pro ritu Pannoniarum. His tamen ex una tantum dat vulnera parte. Tunc hastam dextrâ rapiens, clypeumque sinistrâ, coeperat invisa terra trepidus decedere. Foemina duxit equum, non-

nulla talenta gerentem. Ipsa vero in manibus virgam tenet simul colurnam, in qua piscator hamum transponit in undam. Nam idem vir maximus gravatus erat undique telis: ob hoc suspectam habuit cuncto sibi tempore pugnam. Sed cum prima lumina Phoebus rubens terris ostendit, in silvis latitare student, et opaca requirunt. Ergo tantum timor pectora muliebria pulsabat, ut cunctos susurros, auras, vel ventos horreret, formidans collisos racemos sive volucres. Vicis diffugiunt, speciosa novalia linquunt, montibus intonsis cursus ambage recurvos. Ast urbis populus somno, vinoque sepultus. Sed postquam surgunt, ductorem quique requirunt, ut grates faciant, ac festa laude salutent. Attila nempe utraque manu caput amplexatur, egrediturque thalamo ipse rex. Vualtharium dolendo advocat, ut proprium quaereret forte dolorem. Cui respondent ipsi ministri, se non potuisse invenire virum; sed tamen princeps sperat, eundem Vualtharium in somno quietum recubare, tentum hactenus, ac occultum locum sibi delegisse sopori. Ospirin vero regina, hoc illi nomen erat, postquam cognovit Hildegunde abesse, nec vestem deferre iuxta suetum morem, tristior satrapae immensis strepens clamoribus dixit: o detestandas, quas heri sumpsimus escas! O vinum, quod Pannonias destruxerat omnes! Quod domino regi iam dudum praescia dixi, approbat iste dies, quem nos superare nequimus. Hen hodie imperii nostri cecidisse columna noscitur! hen robur procul ivit et inclita

virtus! Vualtharius lux Pannoniae discesserat inde. Hildgundem quoque mi caram alumpnam! Iam princeps efferus nimia succenditur ira. Mutant priorem laetitiam maerentia corda. Sic intestinis rex fluctuatur undique curis, atque ipso quippe die fastidit omnino potus et escam, nec placidam curam membris potuit dare quietem. At ubi nox supervenit atra, decidit in lectum, ubi nec lumina clausit, vertiturque frequenter de latere in latus tamquam si iaculis transfixus esset acutis. Indeque surgens discurrit in urbem, atque thorum veniens, simul attigit atque reliquit. Taliter insomnem consumserat Attila noctem. At profugi comites per amica silentia euntes. Tunc rex votum fecerat, ut si quis Vualtharium illi vinctum afferret, mox illum auro vestiret saepe recocto. Sed nullus in tam magna regione fuit inventus tyrannus, dux, sive comes, seu miles, sive minister, qui quamvis proprias ostendere cuperet vires, Vualtharium aliquando iratum praesumpserit armis insequi. Nota siquidem virtus eius fuerat facta prope omnibus terrae habitatoribus. Qui Vualtharius, ut dixi, fugiens, noctibus ivit, atque die saltus requirens et arbusta densa; hic vero arte accersita pariter volucres arte capit: nunc fallens visco, nunc fisso denique ligno similiter in flumina immittens hamum, rapiebat sub gurgitibus praedam. Sicque famis pestem pepulit tolerando laborem. Namque toto tempore fugae se virginis usu continuit vir Vualtharius, laudabilis heros. Et ecce quadraginta dies

sol per mundum circumflexerat ex quo Pannonià fuerat digressus ab urbe. Ergo eo die, quo numerum clauserat istum, venit ad fluvium iam vespere mediante, cui nomen est Rhenus, qua cursus tendit ad urbem nomine Vuarmatiam, regali sede nitentem. Illic pro naulo pisces dedit antea captos; cumque esset transpositus, graditur properanter anhelus. Orta vero dies, portitor exsurgens praefatam venit in urbem, ubi regali coquo, reliquorum certe magistro, detulerat pisces, quos vir ille viator dederat. Hos vero dum pigmentis condisset et apposuisset regi Cundhario, miratus fatur ab alto: Ergo istiusmodi pisces mihi Francia numquam ostendit. Dic mihi quantocius cui has homo detulit illos? At ipse respondens narrat, quod nauta dedisset. Tunc princeps hominem iussit accersire eundem. Et cum venisset, de re quaesitus eâdem, talia dicta dedit et causam ex ordine pandit. Vespere enim praeterito residebam ego litore Rheni. Conspexi et ecce viatorem vidi festinanter venire, tamquam pugnae per membra paratum: aere etenim poenitus fuerat rex inclite cinctus; gerebat namque scutum gradiens, et hastam choruscam, viro certe forti similis fuit, et quamvis ingens asportaret onus, gressum tamen extulerat acrem. Hunc incredibilis formae puella, decorata nitore assequebatur, ipsaque caballum per lora rexit robustum, bina quidem scrinia non parva ferentem dorso. Quae scrinia, dum cervicem sonipes ille discutiebat ad altum, voluminaque crurum superba glome-

rare cupiebat, dabant sonitum quasi quis gemmis illiserit aurum. Hic miles mihi praesentes pro munere dederat pisces. Cumque his Hagano audisset verba, residebat quippe ad mensam, laetus in medium prompsit de pectore verbum: congaudete mihi, quaeso, qui talia novi: Vualtharius collega meus remeavit ab Hunnis Cundharius vero princeps atque superbus ex hac ratione vociferatur, et omnis ei mox aula reclamat: Congaudete mihi, iubeo, quia gazam, quam Gibicus rex pater meus transmisit Attilae Regi Hunnorum, hanc mihi cunctipotens huc in mea Regna remisit. Qui cum dixisset talia, mensam pede perculit et exiliens ducere equum iubet, et sellam componere ilice sculptam, atque de omni plebe elegit duodecim viros, viribus insignes, et plerumque animis probatos, inter quos simul properare Haganone iubebat. Qui Hagano memor antiquae fidei et prioris soni (1), nitebatur transvertere rebus. Rex tamen e contra instat et clamat: ne tardate viri praecingite corpore ferro. Instructi itaque milites telis, nam iussio regis urgebat, exiebant portis, ut Vualtharium caperent, sed omnimodis Hagano prohibere studebat. At infelix rex coepto itinere resipiscere non vult. Interea vir inclitus atque magnanimus Vualtharius de flumine pergens venerat

(1) Rectius forte legendum putamus *prioris senioris*; non autem *prioris soni* ut scriptum reperitur, neque *prioris sortis* ut legit Muratorius.

in silvam Uosagam (1) ab antiquis temporibus vocitatam, nam nemus est ingens et spatiosum, atque repleta ferarum plurima habens. Ibi suetum canibus resonare, tubisque. In ipsa itaque sunt bini montes in secessu ipsius atque propinqui, in quorum medium quamvis angustum sit spacium, tamen specus extat amoenum. Mox iuvenis, ut vidit, huc, inquit, eamus. Nam postquam fugiens Avarorum arvis discesserat, non aliter somni requiem gustaverat idem, quam super innixus clipeo; vix clauserat oculos. Tum demum bellica deponens arma, dixit virgini, in cuius gremium fuerat fusus: circumspice caute, Hildegund, et nebulam si tolli videris atram, tactu blando me surgere commoneto. Etiamsi magnam conspexeris ire catervam, ne subito me excutias a somno, mi cara, caveto; sed instantem cunctam circa explora regionem. Haec ait: statim oculos conclauserat ipse, desiderantes frui iamdiu satis optata requie: ast ubi Cundharius vestigia pulvere vidit, Cornipedem rapidum saevis calcaribus urget, dicens: accelerate viri: iam nunc capietis eumdem; numquam hodie effugiet: furata talenta relinquet. Illico inclitus Hagano contra mox reddidit ista: unum tantum verbum dico tibi, regum fortissime, si toties tu Vualtharium pugnasse videres, quotiens ego nova cede

(1) Nunc *Vogesa Sylva*, a *Vogeso monte* dicta, Gallis *Mont de Vauge*, Germanis *Wasgow*, Alsatiam versus posita. De hac apud Muratorium nulla mentio.

furentem, numquam tam facile spoliandum forte putares. Vidi Pannonicas acies, cum bella agerent contra Aquilonares sive Australes regiones: Illic Vualtharius propria virtute choruscus, hostibus invisus, sociis mirandus obibat, quisquis ei congressus erat, mox tartara vidit. O rex, et comites, experto credite, quantus in clipeum surgat: quo turbine torqueat hastam. Sed dum Cundharius, malesana mente gravatus, nequaquam flecti posset, castris propiabant. At Hiltgund de vertice montis procul aspiciens, pulvere sublato, venientes sensit, ipsum Vualtharium placido tactu vigilare monebat. Eminus illa refert, quasdam volitare phalanges, ipse vero oculos tentos summo glaucomate purgans, paulatim rigidos ferro vestiverat artus. Cumque paululum properassent, mulier coruscantes ut vidit hastas, stupefacta nimis, Hunnos hic inquit habemus: quae illico in terram cadens effatur talia tristis: Obsecro, mi senior, mea colla secentur, utque non merui thalamo sociari, nullius iam ulterius paciar consocia carnis. Cui Vualtharius: absit quod rogitas, mentis depone pavorem. Ipse dominus, qui me de variis saepe eduxit periculis, ille valet hic hostes, credo, confundere nostros. Haec ait, oculosque adtollens effatur ad ipsam: non adsunt hic Avares, sed Franci nebulones, cultores regionis: aspicit, et gnoscens iniunxit talia ridens: en galeam Haganonis: meus collega veteranus atque socius. Hoc heros introitus stationis adibat, inferius stanti praedicens sic mulieri: coram hac

porta verbum modo iacto superbum: hinc nullus rediens Francus, qui suae valeat nunciare uxori, qui tantae praesumpserit tollere gazae. Nec dum sermonem compleverat, et ecce humo tenus corruit, et veniam petiit, quod talia dixit. Postquam autem surrexit, contemplans cautius dixit: Omnes horum quos video nullum timeo, Haganone remoto: nam ille meos per praelia scit mores, iamque didicit, tenet et hic etiam sat callidus artem, quem si forte, volente Deo, intercepero solum, ex aliis namque formido nulla. Ast ubi Vualtharius tali statione receptum conspexit Hagano satrapae mox ista superbo suggerit verba: O senior desiste lacessere bello hunc hominem, pergant primum qui cuncta requirant, et genus, et patriam, nomenque, et locum relictum, vel si forte petat pacem praebens sine sanguine. Qui licet invitus dicto Haganoni acquievisset, misit illico suis mandans Vualthario ut redderet pecuniam, quam deferebat. Ad quos Vualtharius talia fertur dedisse verba: Ego patri suo eam non tuli, neque sibi; sed si voluerit eam capere, vi defendo eam, fundens alterius sanguinem. Cumque haec denunciata essent Cundhario, protinus misit, qui eum oppugnarent; Vir autem ille fortis ut erat, viriliter se ab ipsis modicum defendens, illico interfecit. Rex autem, ut vidit, et ipse protinus feroci animo cum reliquis super eum venit. Vualtharius vero nichil formidans, sed magis ut supra viriliter instabat proelio. Cepit autem et ex illis Vualtharius victoriam, occisis cunctis, praeter regem et Haganonem.

Qui cum eum nullatenus superare possent, simulaverunt fugam. Sperans ergo Vualtharius eos inde discedere, reversus in statione, acceptaque omni suppellectili sua, et ipse mox cum Hildegunda ascensis equis coepit iter agere. Cumque Vualtharius egressus esset ab antro quinque vel octo stadia, tunc laeti post terga ipsius recurrentes memorati viri, quasi victum eum iam extra rupem cogitabant. Contra quos illico Vualtharius, quasi leo insurgens, armis protectus fortiter debellabat bellantibus sibi. Cui diu multumque invicem pugnantes, ac prae nimia lassitudine et siti deficientes, iam non valebant virorum fortissimum superare. Et ecce respicientes viderunt a sagma Vualtharii vasculum vini dependere.

Cap. X.

De plaustris ipsius monasterii quae a quibusdam viris capta sint.

Interea in eodem monasterio pro consuetudine eisdem temporibus dicitur habuisse plaustrum ligneum mirae pulchritudinis operatum, in quo nichil aliquando fertur portasse aliquid, praeter unam perticam, quae saepissime configebatur in eo, si necessitas cogeret. Sin autem tollebatur, et alio in loco recondebatur. In cuius summitate ferunt qui

videre vel audire a videntibus potuerunt, habuisse tintinnabulum appensum valde resonantem. Cortes vero, vel vicos ipsius monasterii, quae erant proximiores monasterio per Italiae tellus, in quibus ministri monachorum oportunis temporibus congregabant granum aut vinum: cum autem necessitas vehendi exigeret ad monasterium eundem sumptum, mittebatur plaustrum hoc cum praedicta pertica in eo conficta cum skilla ad praedictos vicos, in quibus scilicet vicis inveniebantur nonnulla alia plaustra congregata, plerumque centena, aliquando etiam quinquagena, quae deferebant frumenta vel vinum ad ante dictum coenobium. Hoc vero plaustrum domnicale nil ob aliud mittebatur, nisi ut agnoscerent universi magnates, quod ex illo inclito essent plaustra monasterio. In quibus erat nullus Dux, Marchio, Comes, Praesul, Vicecomes, aut villicus, qui qualicumque violencia auderet eisdem plaustris inferre. Nam per foros Italiae annuales, ut tradunt, nullus audebat negocia exercere, donec idem plaustrum vidissent advenire mercatores cum skilla. Contigit autem quadam die, ut ministri ipsius ecclesiae cum supradictis plaustris oneratis solito venirent more ad monasterium. Qui venientes in ipsa valle in quodam prato invenerunt familiam regis ....(1) pascentes equos regios. Qui statim ut viderunt tanta bona servis Dei ministrari,

(1) Regis nempe Desiderii: vide infra sequens, cap. XI prope finem.

fastu superbiae inflati insurgunt illico super eisdem hominibus, auferentes ab eis omnia, quae deferebant: qui defendere volentes se et sua, incurrerunt in maiorem ignominiam, perdentes omnia. Qui statim mittunt Legatum ad monasterium, qui ista nunciaret abbati et fratribus.

Cap. XI.

De praedicto Vualthario, quem abbas ad iam dictos miserat praedatores.

Abbas autem mox iussit congregari fratres, quibus insinuavit omnem rei eventum. Erat autem tunc pater congregationis eiusdem monasterii nomine Asinarius, vir sanctitatis egregius, francicus genere, multis fulgens virtutibus. Cui cum unus nomine Vualtharius, cuius superius memoriam fecimus, respondisset ut diligeret illic praedictus pater sapientes fratres, ob quorum precacionem tanti sumptus dimitterent iam dicti praedones invasionem. Respondit protinus eidem abbas et ait: quem prudentiorem, et sapientiorem te mittere possimus, omnino ignoramus. Te autem frater, moneo, ac iubeo, ut celerius ad eos pergas, nobisque victum vi raptum, quantocius reddere festinent, moneto: alioquin citissime in gravi ira incurrant Dei. At Vualtharius cum sciret conscientiae suae illorum contumaciam

ferre non posse, respondit, se denudandum ab ipsis tunicam quam gestabat. Praedictus vero pater, cum esset religiosus, ait: Si abstraxerint a te tunicam, da illis et cucullam: dicens praeceptum tibi fuisse a fratribus. Cui Vualtharius: ergo de pellicia, ac de interula quid facturus sum? Respondit venerandus pater, et ait: dicito, et ex illis tibi a patre aeque ac a fratribus fuisse imperatum. Tunc Vualtharius: obsecro mi domine, ne irascaris, si loqui addidero. De femoralibus quid erit, si similiter voluerint facere, ut prius fecerunt? et abbas: Iam tibi praedicta sufficiat humilitas: Nam de femoralibus tibi aliud non praecipiam, cum magna nobis videatur fore humilitas priorum vestium expoliatio. Exiens vero Vualtharius cum talia audisset a tanto patrono, coepit a familia quaeritare monasterii, an haberetur ibi caballus, cui fiducia inesset bellandi, si necessitas cogeretur. Cui cum famuli ipsius ecclesiae respondissent, bonos et fortes habere penes se essedos, repente iussit eos sibi adsistere. Quibus visis, ascendit mox cum calcaribus, causa probationis, supra singulorum dorsa; Cumque promovisset primos et secundos, et sibi displicuissent; renuit eos, extemplo narrans illorum vitia. Ille vero recordans secum nuper deduxisse in monasterio illum caballum valde bonum ait illis. Illum ergo caballum, quem ego huc veniens adduxi, vivit, an mortuus est? Responderunt illi: vivit, domine, inquiunt: Iam vetulus est. Caeterum ad usum pistorum deputatus est, ferens quotidie annonam ad molendi-

num ac referens. Quibus Vualtharius: adducatur nobis, et videamus qualiter se habetur. Cui cum adductus esset, et ascendisset super eum, ac promovisset, ait: iste inquit adhuc bene de meo tenens nutrimentum, quod in annis iuvenilibus meis illum studui docere. Accipiens ergo Vualtharius ab abbate, et cunctis fratribus benedictionem, ac valedicens, sumens secum duos, vel tres famulos, propere venit ad iam dictos praedatores; quos cum humiliter salutasset, coepit illos monere, ne iam servis Dei ulterius talem inferrent iniuriam, qualem tunc fecissent. Illi autem cum dura Vualthario coepissent respondere verba, Vualtharius e contra saepissime illis duriora referebat. Hii vero indignati, ac superbiae spiritu incitati, cogebant Vualtharium exuere vestimenta, quibus indutus erat. At Vualtharius humiliter ad omnia illos obaudiebat iuxta praeceptum abbatis sui, dicens a fratribus hoc sibi fuisse imperatum. Cumque expoliassent eum, coeperunt etiam calciamenta et caligas abstrahere. Cum autem venissent ad foemoralia, diutius institit Vualtharius, dicens sibi a fratribus minime fuisse imperatum, ut foemoralia exueret. Illi vero respondentes nullam sibi fore curam de praeceptis monachorum: Vualtharius vero e contra semper asserebat, nullo modo sibi convenisse ea relinquere. Cumque coepissent illi vehementissime vim facere, Vualtharius clam abstrahens a sella retinaculum, in quo pes eius antea haerebat, percussit uni eorum in capite, qui cadens in terram, velut mortuus factus est, arreptaque

ipsius arma, percutiebat ad dexteram, sive ad sinistram. Deinde aspiciens iuxta se vidit vitulum pascentem, quem arripiens, abstraxit ab eo humerum, de quo percutiebat hostes, persequens ac dibachans eos per campum. Volunt autem nonnulli, quod uni eorum, qui Vualthario plus caeteris importunius insistebat, cum se inclinasset, ut calciamenta Vualtharii a pedibus eius extraheret, idem Vualtharius illico ex pugno in collum eius percutiens, ita ut os ipsius fractum in gulam eius caderet. Ex illis namque plurimis occisis, reliqui vero in fugam versi, reliquerunt omnia. Vualtharius autem, adepta victoria, accipiens cuncta et sua, et aliena, repedavit continuo ad monasterium, cum maxima praeda oneratus. Abbas autem, talia ut ante audierat, vidit, illico ingemuit, ac se in lamentum et precibus cum reliquis pro eo dedit fratribus, increpans eum valde acrius. Vualtharius vero exin poenitentiam accipiens a praedicto patrono, ne de tanto scelere superbiret in corpore, unde iacturam pateretur in anima. Tradunt autem nonnulli, quod tribus vicibus cum paganis superirruentibus pugnaverit, atque victoriam ex illis capiens, ignominiose ab arvis expulerit. Nam ferunt aliquanti, quod alio tempore, cum de prato reverteretur ipsius monasterii, quod dicitur mollis (1) de quo eiecerat equos regis

(1) Vulgo dicitur hodie Mollard (ita Murat.). Ast locus adest Pratum Molle, vulgo *Pramollo* nuncupatus, ab urbe Pinerolii non longe dissitus, quem ab Adelaida comitissa donatum inde legimus abbatiae S. Mariae de Pinarolio in charta anni 1064. (V. Chart. tom. 1, col. 607): de quo autem loquutus sit auctor, sub iudice relinquimus.

Desiderii quos ibi invenerat pascentes ac vastantes herbam, qui cum multos ex illis debellans vicisset, ac reverteretur, invenit iuxta viam columnam marmoream, in qua percussit bis ex pugione, quasi laeto animo ex victoria, qui maximam ex ea incidens partem, deiecit in terram. Unde usque in hodiernum diem ibi dicitur, percussio, vel ferita Vualtharii.

Cap. XII.

De obitu Vualtharii ac de sepultura eius.

Obiit interea vir magnanimus, atque inclitus comes et athleta Vualtharius, senex et plenus dierum, quem asserunt nostri, multos vixisse annos, quorum numerum collectum non reperi; sed in actibus vitae suae cognoscitur, quibus extiterit temporibus. Hic, sicut legitur, in hoc fuisse aevo prudentia, corpore ac decore vultus strenuissime adornatus, ita in praedicto monasterio post militiae conversionem, amoris, obedientiae, et regularis disciplinae oppido fervidissimus fuisse cognoscitur. Inter alia etiam, quae ipse in eodem gessit monasterio, fecit siquidem, dum vixit, in summitate cuiusdam rupis sepulcrum, in eadem petra laboriosissime excisum. Qui post suae carnis obitum, in eodem, cum quodam nepote suo, nomine Rataldo, cognoscitur

fuisse sepultus. Hic filius fuit filii Vualtharii, nomine Ratherii, quem peperit ei Hildegund praenominata puella. Horum ergo virorum ossa post multos annos defunctionis suae saepissime visitans, prae manibus habui. Nam huius Rataldi caput quaedam nobilis matrona, cum illo causa orationis cum aliis convenisset ex Italiae tellure, occulte in braciali supposuit suo, atque ad quoddam castrum suum deportavit. Quod cum quadam die igne supposito concremaretur, post multam adustionem, illius recordans capitis, foras traxit, atque contra ignem tenuit, qui mox mirifice extinctus est.

Cap. XIII.

De revelatione ipsius sepulturae.

Post itaque incursionem paganorum quae ultima contigerat vice, antequam isdem locus reaedificaretur, ignorabatur omnino supradicta sepultura Vualtharii ab incolis loci, sicut caeterae aliae. Eratque tunc vidua, nomine Petronilla, in civitate Sigusina, quae ob nimiam senectutem tota, ut ferunt, incedebat curva, cuius quoque oculi iam poene caligaverant. Haec vero mulier habuit filium nomine Maurinum, quem pagani de praedicta valle secum, vim facientes, deduxerunt cum caeteris concaptivis. Cum quibus, ut dicebat, amplius quam triginta in illorum

manserat arva annorum. Postmodum vero licentia a proprio accepta domino ad domum remeavit propriam, in qua inveniens matrem iam senio confectam, ut supra diximus, quae cotidie ad solis residere erat solita teporem supra quandam amplissimam petram, quae proxima erat civitati. In huius ergo foeminae circuitu veniebant viri cum foeminis civitatis, sciscitantes ab ea de antiquitate ipsius loci, quae referebat illis multa, maxime de Novalicio monasterio. Dicebat enim illis multa et inaudita, quae viderat, vel audierat a progenitoribus, et quantos abbates, quantasve destructiones ipsius loci factae a paganis fuerant. Haec igitur quadam die deduci illuc se fecerat a quibusdam viris, quae ostendit illis sepulturam Vualtharii, quae ante ignorabatur, sicut ab antenatis audierat; quamquam enim nulla foeminarum olim appropinquare illo in loco audebat. Referebat etiam, quantos puteos nuperrime in illo habebant loco; nam vicini aiebant praetaxatae mulieris ducentos prope vixisse annos.

Cap. XIV.

De quadam cella ipsi Novaliciensi subiecta, ubi dicitur plebe martirum.

Antiquis quoque temporibus erat monasterium subditum Novalicio, in vallem Bardoniscam, ubi

dicitur Plebe martyrum, pro eo quia ibi quondam occisi fuerant monachi ipsius monasterii, cum diversi generis sexu, qui ibidem quasi confugium fecerant, a paganis Langobardis eo tempore, quo ipsi novaliciensem monasterium similiter depopulaverunt. Inter quos interfectus fuit quidam monachus nomine Iustus, qui Iustus erat et nomine et opere, atque alter, cui nomen fuit Flavianus. Horum namque monachorum epitaphia suis capitibus subposita sunt tempore interfectionis eorum, quorum unum sic legebatur: hic iacet Iustus monachus frater Leonis, socius sancti Petri Veri. Alterum vero non reminiscimus.

Cap. XV.

De multis sanctorum visionibus in eodem loco apparentibus.

In eodem denique monasterio multae fiunt semper sanctorum visitationes, quae saepissime bonis monachis et simplicioribus hominibus apparent, a quibus nonnullis audivi, domino teste, referre, quia tanta turba beatorum hominum albatorum ibi bonis apparent in silentio noctis, quanta, si videres ex civitate aliqua omnes viri et foeminae simul pergere, sicut faciunt Christicolae tempore rogationum, quando pergunt per ecclesias sanctorum suffragia flagitantes.

Cap. XVI.

De duobus hominibus.

(*Integrum hoc capitulum desideratur*).

Cap. XVII.

De monte Cynisio, quem dominus Abbo patricius cum Archiepiscopo commutavit Lugdunensi.

(*huiusce capituli fragmentum solummodo extat, quod sequitur*) . . . . patricio, qui et ipse mox tradidit eidem loco, atque abbati, pro eo quia prope erat iam dicto coenobio, et ille Archiepiscopus recepit praefatam cellam puellarum vocabulo sancti Petri in sua civitate.

Cap. XVIII.

De arcu marmoreo in Segusina civitate ab Abbone patricio conscripto et elevato.

Cum autem vir clarissimus atque mente et rebus Deo ditissimus, iam saepedictus patricius, cum cuncta donatione, quae ex suis opibus et ruribus sive servis et ancillis, quibuscum se beato Petro Novaliciensi monasterio tradiderat, quem sibi, ut supra locuti sumus, heredem mente devota instituit, timens ne aliquando post multa annorum curricula ipsum monasterium a qualicumque gente vastaretur, quod et ter, heu, factum fuisse legimus, praecepit, ex candidissimis marmoribus, et diversis lapidum generibus mirae pulchritudinis et altitudinis elevari arcum in Sigusina civitate, haerens muris ipsius de foris, sub quo olim tenebatur via, qua vehebatur iuxta aquaeductum ante castrum Viennensis, in quo fecit ex ambabus scribere partibus, quae et quanta in ipsa civitate, et in tota valle tradiderat heredi suo Beato Petro, ut si aliquando invidiante, vel incitante diabolo, monasterium ipsum destrueretur, monachi, qui ibidem iterum aedificantes habitare vellent, in praedicto lectitando invenirent arcu quae ad eumdem locum pertinere videbantur arva. Propterea enim studiosissimus pater in praedicto scribere voluit arcu, ut quanto plures eam legerent, tanto minus honor ipsius monasterii occultaretur; videlicet ut hi, qui de Italia

transituri erant ad Galliam, supra se ante oculos in promtu haberent eamdem scripturam; similiter vero illi, qui de Gallia viam carpebant ad Italiam, ex altera archi parte haberent quae legere possent, quatenus semper scirent monachi ipsius coenobii quid olim ibi delegisset ipse. Similiter per omnes vicos et curtes praecepit fieri, quae usque in hodiernum permanent diem. Ipse vero residebat in castrum Viennense, in quo aliquantas petras de eadem re iussit conscribi.

Cap. XIX.

De monasteriis, quae erant per diversas provincias sub ditione Novaliciensi, qualiter postea ipsa nova lux ea amiserit.

Erant autem sub eodem monasterio eo tempore multa monasteria, scilicet in Francia, et in Burgundia, sive in Italia, seu in Gallia, nec non et per diversas provincias, sicut et in Roma duo monasteria, atque in Golismo alia duo. Cum vero persecutio Paganorum facta fuisset in praedicto Novalicio, tunc illi monachi qui erant de Francia, ad propria repedaverunt arva; manentes deinceps per cellulas, quae ante fuerant sub eius ditione constitutae. Similiter namque alii atque alii fecerunt, deferentes libros ex illo antiquissimo loco, atque

membranas. Tertia autem destructione facta permansit locus ille sacer ac Deo dicatus, ... (1) annis absque habitatione alicuius hominis. Sicque factum est, ut cum illi qui de Francia fuerant, sive de diversis locis, sicut supra diximus, qui ob metum Paganorum exinde fugissent, ut amplius non repedarent Novalicio, neque illi ex Novaliciensi suos ultra agnoscere potuerint fratres, cum omnes monachi infra supradictorum annorum solitudinis illius defuncti fuerint.

Cap. XX.

De quodam sene monacho nomine Geraldo.

Narrabo etiam adhuc miracula, quae de tanto bene condecet fari loco. Erat praeterea nostri temporis in familia praedicti coenobii bubulcus quidam, ortus ex viculo quodam, Viennensi urbi proximo, nomine Gislardus, qui amplius quadraginta annorum fertur in ipso servisse loco. Hic cum quadam die summo surrexisset crepusculo, ut boves eiiceret in pratum, quod est ante ipsum sacrum

(1) Annorum numerum omisit auctor, et quidem, data opera, censemus; lacuna enim, quae cernitur, abunde indicat, auctorem dum haec scriberet aut huius non recordari, aut forsitan suo adhuc aevo inhabitatum remanebat coenobium illud. Verbum autem *multis*, quod apud Muratorium legitur, in chronicon deest, et ab ipsomet additum putamus.

monasterium ad pascendum, continuo se ubi pervenit in quodam loco, conculcans obdormivit. Qui cum post somni quietem surrexisset omnem comam capitis ac barbam in eodem loco, ubi obdormivit, mox cecidit ut surrexit. Erat enim valde capillatus, ut asserunt, qui eum ante viderunt, ac barbam habens prolixam. Mecum enim per triennium habitans saepissime loquela eius et aspectibus omnino ubertim frui sum visus. Alio namque tempore militum turba in eodem causa orationis convenerat loco, ubi dum omnes quietem corporis in nocte dedissent, unus ex illis, cui equi traditi fuerant ad custodiendum, in praedictum eos eiiciens pratum, ut pastu herbarum reficeret, eos illico insecutus est. Ubi cum se inclinasset, et obdormisset, omnes capilli eius a capite defluxerunt. Isdem namque vir, ut surrexit, mox caput eius denudatum apparuit, lucens tamquam quis galeam ferret in capite micantem, ac perlucentem; continuo socii illius cum vidissent quae evenerant, mirati sunt, dicentes: supra tumbam alicuius sancti obdormisti. Ipse vero lacrimis totus profusus, cum maximo dolore et ignominia talia videbatur invitus sustinere. Et quid mirum, si in eodem tanta fiunt miracula loco, in quo multa quondam fuerunt martyrii diversa genera celebrata.

EXPLICIT LIBER II.

INCIPIUNT CAPITULA

LIBRI TERTII (1).

I. *De quodam viro insignissimo atque praecipuo nomine Magafredo.*

II. *De filio eius nomine Frodoino, quem puerum Novaliciensi monastico ordini tradidit erudiendum.*

III. *Quod idem iuvenis crescendo, obedientia sub abbate pollebat, atque de virtute in virtutibus semper proficiebat.*

IV. *Quod post eiusdem monasterii patris obitum memoratus Frodoinus in loco ipsius sit ordinatus.*

V. *Quod nemo hominum potest prudentiam eius, sanctitatis plenitudinem enarrare.*

VI. *Quod suis temporibus Karolo regi Francorum Dominus per visionem insinuavit, ut ad Italiam suae dicioni properaret subiugandam.*

VII. *Quod Gemino monte, ubi primum pertransivit, in Novalicio mox aliquandiu cum exercitu consedit.*

(1) Librum hunc primitus in XX tantummodo capitula distribuerat auctor. Ultimum, quod partim in una, partim in altera ex fasciolis scriptum fuisse adhuc visitur, inscribebatur de exemplariis aemunitatis Karoli regis atque patricii ad abbatem Frodoinum. Has inter, fasciolam alteram addidit auctor, capitulorumque numerum auxit usque ad XXXIII, et capitulum XX, appositis signis, collocandum indicavit numero XVII.

(1) Lacunam reliquit auctor in fine huiusce summae, quae spatium continet linearum duodecim.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

INCIPIT LIBER TERTIUS.

Cap. I.

De quodam viro insignissimo, atque praecipuo nomine Magafredo.

Fuit igitur circa haec tempora apud regnum Francorum vir quidam inclitus, nomine Magafredus, qui et ipse Francigena extitit, scilicet tempore Pipini, Ducis eiusdem praenominatae gentis. Hic vero, ut nonnulli tradunt, lineam consanguinitatis ab ipsis regibus Francorum priscis traxisse temporibus; fuit etiam dives in opibus ac terrarum fultus ruribus. His quoque diebus Liutprandus rex Langobardorum apud Italiam strenue regnabat, qui tantae longitudinis fertur pedes habuisse, ut ad cubitum humanum metirentur. Horum vero pedum mensura pro consuetudine inter Langobardos tenetur in metiendis arvis, usque in praesentem diem, ita ut pedes eius in pertica vel fune xiv fiat tabulam. Erat enim pius in pupillis et viduis, misericors in iudiciis, largus in aelemosinis, pauperum beneficus, et rector Dei ecclesiarum. Huius ergo temporibus apud Forovicum erat sanctus Baodelinus, et in episcopio Astensi sanctus praeerat Evasius episcopus. Ad hunc vero praedictum

regem Pipinus suum parvulum filium nomine Karolum direxit ut ei iuxta morem ex capillis totonderet, et fieret ei pater spiritualis: quod et fecit. Nam remisit eum patri suo multis honoratum muneribus. Cumque Pipinus ex hoc mundo migrasset, regnante Karolo filio eius, Sarraceni super eius arva irruentes, devastabant cuncta. Qui Karolus statim per legatos Liutprando mandans, ut cum Langobardis Galliam sibi in adiutorium veniret. Nam coniuncti Franci cum Langobardis et cum excomprovincialibus Sarracenos ab ipsa terra ignominiose eiecerunt. Non multo ergo post tempore gloriosus rex Liutprandus defungitur, et in loco eius Desiderius rex exaltatur. Huic ergo fuit uxor nomine Anza. Ergo de his nobis dicta sufficiant: succincte ad historiam redeamus.

Cap. II.

De filio eius, nomine Frodoino, quem puerum Novaliciensi monastico ordini tradidit erudiendum.

Habuit siquidem idem praenominatus vir inter caeteros filios unum, nomine Frodoinum, qui magnae auctoritatis et mirae sanctitatis apud Novaliciense oppidum legitur fuisse pater. Siquidem cum

esset parvulus puerulus tradidit eum iam nominatus pater abbati Novaliciensis coenobii, qui et ipse illis diebus maximis fulgebat in mundo virtutibus, putatur enim tunc pater eiusdem monasterii fuisse sanctae memoriae Asenarius abbas, fuerat siquidem et ipse Francicus genere, ac nominatissimus inter proceres Francorum. Dedit ergo pater multa terrarum praedia eidem filio suo, quem tradidit monastico ordini erudiendum.

Cap. III.

Quod idem iuvenis crescendo, obedientia sub abbate pollebat, atque de virtute in virtutibus semper proficiebat.

Nutritus vero idem puer, ac eruditus in omni scientia litterarum, sive in cunctis, in quibus doceri eum oportuerat, factusque iuvenis, coepit semetipsum in nonnullis bonorum operum exerciciis constringi, atque sapientioribus et sanctioribus senioribus ita obedientia et subiectione se humiliabat, ut nullus putaretur in monasterio secundus, sicque crescens de virtute in virtutibus cotidie pollebat nonnullis bonis operibus. Quis ergo valeret lingua facta illius explicare? Ante ergo, ut opinor, tempus

deficeret, lingua tabesceret, mens aestuaret, etiamsi tocius corporis membra verterentur in linguas, nequirent fari virtutes illius, in quibus se die noctuque exercitans, scilicet in vigiliis, quibus alios praeveniebat, orationibus peculiariis, maceratione corporis, abstinentia ciborum et potuum charitate, humilitate, obedientia, paciencia, castitate, mansuetudine, subiectione, et, ut ante dixi, dies ante deficerent, quam facta bona operum suorum lingua explicare valeret.

Cap. IV.

Quod post eiusdem monasterii patris obitum memoratus Frodoinus in loco ipsius sit ordinatus.

Defunctus itaque est saeculo almificus pater Asenarius, cui successit protinus in abbatia, *vir valde laudabilis, domnus Vuitgarius episcopus, qui cum obisset, successit post eum* (1), eius sanctitatem sequens gloriosissimus pastor Frodoinus. In huius quoque abbatis electione postulatum est a domino, quis ex ipsis omnibus dignus esset tanti honoris ex-

(1) Quae vario charactere in hoc capite indicavimus, ea, minusculo charactere interscripta, leguntur in autographo.

cipere. Quibus mox divinitus ostensum est, Frodoinum ad hoc esse dignum. Evenerat igitur illo in loco tali consuetudine antiquis temporibus, ut non aliquis ibi in pastorem eligeretur, defuncto patre, donec cuncti fratres communi consilio, unanimesque dominum prius biduanis et triduanis abstinentiae, die noctuque supplicarent. Sicque a Deo post hanc flagitationem digni ad laborem hunc inveniebantur; et ideo quia Dei cum voluntate fiebat, semper bono melior subsequebatur. Haec vero non vidi, neque in lectione aliqua reperi, sed auditu didici.

Cap. V.

Quod nemo hominum potest prudentiam eius, sanctitatis plenitudinem enarrare.

Erat praeterea in beato Frodoino abbate tanta vigilantia, et studia sanctitatis, ut neminem in haec arva abbatum, vel episcoporum, aut aliquem in studio sanctitatis degentem eius meritis et virtute comparari audeam. Quippe cum nemo hominum eius prudentiam, vel sanctitatem nullomodo pleniter possit enarrare, cum in finem huius opusculi sui mirum de eo quidpiam et incredibile forsitan dicturus sum.

Cap. VI.

Quod suis temporibus Karolo regi Francorum dominus per visionem insinuavit, ut ad Italium suae dicioni properaret subiugandam.

Eo igitur tempore, quo fama istius viri sanctissimi per mundi partes micans refulgebat, Dominus omnipotens per visionem Karolo regi Francorum ostendere dignatus est, ut ad Italiam quantocius properaret, suae dicioni subiugandam. Qui protinus convocans vicinas gentes, fecit exercitum copiosum cum manu valida Francorum ad Italiam disposuit illico cum suis propere venire.

Cap. VII.

Quod gemino monte, ubi primum pertransivit, in Novalicio mox aliquandiu cum exercitu consedit.

Movens interea idem rex ingentem exercitum suum pervenitque in montem Geminum (1), sive ianuam regni Italiae dici potest, in quo olim templum

(1) Sic, sed rectius Mons Genevrus.

ad honorem cuiusdam Caco deo (1), scilicet iovis, ex quadris lapidibus, plumbo et ferro valde connexis, mirae pulchritudinis, quondam constructum fuerat. In eo quoque monte duo consurgunt fontes unus ex uno latere montis, alter ex alio, sicque in convallibus suis descendentes, et paulatim crescentes magna efficiuntur flumina. Unus vero, cui nomen est duria, pergens per Italiam semper turbida, paucos ferens pisces, non obmittens suum nomen, donec demergitur in Heridanum, maximum fluviorum. Alter namque discurrit per Galliam provinciam, valde pisciferam et claram usque dum veniatur in Rhodanum fluvium. Cumque de eodem monte Karolus descenderet, invenit in descensu ipsius montis turrem quandam, sub qua carpebatur via, in qua manebat latro cum suis latronibus, nomine Ebrardo, qui multa mala ibi faciens cum suis, non permittebat aliquem inlaesum transire, aut depraedabantur, aut vapulabantur, aut interficiebantur, sicque sanguis ibi innoxius nimis effundebantur, hunc ergo latronem obpugnans Karolus, devicit, coepit, et interfecit, turremque ipsam destruxit. Ex inde vero movens exercitum, pervenit ad Novaliciense monasterium, ubi cum suis diutissime moratus est.

(1) Caco Deo, quem patrem habuisse Vulcanum, fabulae narrant. Minus recte equidem scripsit Muratorius *Cacodoemonis*.

Cap. VIII.

Ubi omnem sumptum monachorum in cibum cum suis consumpsit.

Cumque rex cum suis totam vallem Sigusinam occupasset, pervenit ipse, ut supra diximus, ad Novaliciense famosissimum coenobium, ubi tamdiu stetit, donec omnem sumptum et escam monachorum in cibum consummeret. Non enim ibi sine causa morabatur. Erat vero illis diebus hoc coenobium valde opulentissimum, et rebus ditissimum, et de sanctissimo patre bene fuerat comptum.

Cap. IX.

De Desiderio rege Langobardorum, qui omnem aditum Italiae illi prohibere voluit.

Ante ergo adventum Karoli audiens Desiderius rex Langobardorum, quod super se venturus esset, misit ad universos potentes et magnates regni sui; sciscitat ab eis quid facturus esset: qui respondentes dixerunt: non sibi posse cum modico exercitu occurrere, qui cum valida manu super se veniebat. Sed iube, aiunt, omnes valles, et aditos Italiae, per quos de Gallia ad Italiam transiri potest, muro et

calce de monte ad montem claudere, et sic per propugnacula et turres aditum ipsum prohibere: qui ita fecit. Nam usque in praesentem diem murorum fundamenta apparent: quemadmodum faciunt de monte Porcariano (1), usque ad vicum Cabrium (2), ubi palacium illis diebus ad hoc spectaculum factum fuerat.

Cap. X.

De ioculatore, qui ad eum venit, et ei viam se ostensurum sine iactura repromisit.

Dum autem haec a Desiderio facta fuissent, et Franci nullum transitum alicubi reperire potuissent, veniebat pars exercitus Francorum per dies singulos, plerumque milleni, aliquando duo millia, obpugnabant et obsidebant Langobardos, super eis propugnaculis obsistentibus. Erat enim regi Desiderio filius nomine Algisus a iuventute sua fortis viribus. Hic baculum ferreum equitando solitus erat ferre, tempore hostili, et ab ipso fortiter inimicos percutiendo sternere. Cum autem hic iuvenis dies et noctes observaret, et Francos quie-

(1) Pirchirianus etiam scribitur: in huius summitate celeberrimum iam constructum visitur monasterium, vulgo nuncupatum Abbazia di S. Michele della Chiusa.

(2) Vulgo Chiavrie, locus.

scere cerneret, subito super ipsos irruens, percutiebat cum suis a dextris, et a sinistris, maxima caede eos prosternebat. Cum vero haec per dies singulos agerentur, contigit ioculatorem ex Langobardorum gente ad Karolum venire, et cantiunculam a se compositam de eadem re, rotando in conspectu suorum, cantare. Erat enim sensus praedictae cantiunculae huiusmodi. Quod dabitur viro praemium, qui Karolum perduxerit in Italiae regnum, per quae quoque itinera nulla erit contra se hasta levata, neque clypeus repercussus, nec aliquod recipietur ex suis dampnum. Cumque haec dicta ad aures Karoli pervenissent accersivit illum ad se, et cuncta, quae quaesivit, dare illi post victoriam repromisit.

Cap. XI.

De sancto Frodoino abbate, qui ad eum duos monachos misit mandans illi, ut in crastinum ante profectionem escam capere dignaretur.

Karolus ergo mandans suos mox in crastinum paratissimos esse ad iterandum, uti sanctissimus pater Frodoinus hoc comperit, protinus illi duos monachos misit, mandans, ut in crastinum ante profectionem escam capere dignaretur; quibus Karolus respondit: ergo iam plurimi evoluti sunt dies,

quibus ego cuncta vestra bona cum meis in cibum consumpsi. At illi perseveranter instabant, ut iussa sancti viri facere dignaretur: et ille faciam, inquit, quod iubet dominus meus. Illis vero recedentibus, praecepit suis tota nocte vigilare, et explorare fores monasterii, ne de qualicumque parte ibi cibus vel potus introduceretur. Sciebat enim, quod nihil cibi vel potus, sive aliquid ad edendum in monasterio remansisset: noverat namque per omnia virum esse sanctum.

Cap. XII.

De miraculis eiusdem beatissimi Frodoini, et quantam in eum rex admirationem exinde habuerit.

Ea vero nocte idem pater beatissimus totam duxit pervigilem, rogavitque dominum cum lacrimis, qui servis suis in montibus et in desertis locis semper ferculis suis ministrare dignatus est, ut sibi misereri dignaretur, praebens alimenta monachis; et qui in deserti regione quinque milia ex quinque panibus et duobus piscibus saciavit hominum, suis saciare dignaretur hospitibus. Cumque his orationibus et aliis huiusmodi tota nocte perorasset, reperit summo mane tantam copiam vini et panis in cellario, quantam aliquando ex labore proprio habere potuit: erant enim omnia va-

scula vinaria vino optimo repleta et horreum repletum ipsum. Facta autem die sumens rex cibum cum suis, sciscitat qualiter, vel unde illis ipsum advenisset cibum, cui cum cuncta per ordinem relata fuissent, admirans ergo rex, et clamans sanctitatem huius viri, laudans Deum et glorificans abiit (1).

Cap. XIII.

Ubi multa bona pro admiratione sanctitatis ibi facere praedixit.

Promittens ergo interea rex ante suum egressum ibi multa bona facere propter admirationem praedicti abbatis, et venerationem eiusdem loci, coetusque fratrum inibi degentium, quia multi nobiles carne, et nobiliores fide, scilicet ex Francorum prosapia, ibi Deo militabantur. Si quis vero episcopum vel abbatem suo loco desiderasset, de monachis ipsius loci, et de discipulis beati Frodoini, et de eius doctrina viri requirebantur. De quibus nonnulli mirae et perfectae sanctitatis in eodem loco exercebant.

(1) In fine huiusmodi capituli lacunam reliquit auctor, quae spatium continet linearum septem.

Cap. XIV.

Quod post invasionem Italiae sancto viro cortem quamdam regiam nomine Gabianam tradidit.

Igitur tuba convocatus omnis regis exercitus ipseque rex abbati et omnium fratrum orationibus se commendans, deinde valedicens, praecedente iam dicto ioculatore, coepit abire. Qui ioculator relinquens omnia itinera, ducebat regem cum suis per crepidinem cuiusdam montis, in quo usque in hodiernum diem via Francorum dicitur. Cumque de praedicto descendissent monte, devenerunt in planiciem vici, cui nomen erat Gavensis (1), ibique se adunantes, struebant aciem contra Desiderium. Desiderius vero sperans, Karolum ante se ad bellum, Karolus autem a dorsa ipsorum de monte descenso festinabat. At ubi Desiderius talia comperit ascenso equo Papiam fugiit: Franci enim diffundentes se huc illucque, capiebant, omnia vastantes, castella scilicet et vicos. Tunc accedens iamdictus ioculator ad regem petiit, ut sibi promissum daretur, quod ante illi pollicitus fuerat. Tunc ait illi rex: postula quid vis: cui ille; ergo ascendam in unum ex his montium, et tubam fortiter personabo corneam, et quantum longe audiri potuerit, dabis mihi in merito et munere cum viris et foeminis. Et rex. fiat tibi iuxta verba tua. Qui protinus adorans regem

(1) Nunc Giaveno nuncupatus, medius olim inter fines Secusiensis, et Taurinensis agri.

abiit; ascendensque in uno monticulo fecit, sicut dixerat. Descendensque illico ibat per viculos et arva interrogans, quos inveniebat, audisti inquid sonitum tubae? cui si dixisset: etiam, audivi, dabat illi mox colafum dicens: tu, inquid, es meus servus. Ita ergo dedit illi Karolus quantum sonitum tubae audiri potuit; atque ita dum vixit tenuit, suique filii post eum: qui usque in praesentem diem servi ipsi transcornati vocantur. Karolus denique capiens Taurinensem civitatem, atque cunctas urbes, et castra universa, cumque ad Papiam venisset, erat ibi eo tempore sanctus Theodorus episcopus, qui tunc ibi episcopabat, ob cuius meritis prohibitum est Karolo de coelo, ut dum praedictus episcopus viveret in corpore, non esset ab eo capta ipsa civitate: nam ita divinitus Karolo revelatum fuerat. Discedente itaque Karolo ab ea, coepit abire per circuitum eiusdem civitatis, capiens urbes universas scilicet Eporediensem, Vercellas, Novariam, Placentiam, Mediolanum, Parmam, Tertonam, atque eas quae circa mare sunt cum suis castellis. Deinde non multo post defungitur ille beatus episcopus. Insinuatum est protinus Karolo, quod ille obisset, qui congregans statim universum exercitum, tendit Papiam, circumdat eam, atque obsedit. Ibi autem Desiderius rex fugiens manebat cum Algiso filio suo et fiiia. Erat autem Desiderius valde humilis et bonus. Tradunt vero nonnulli, quod cum isdem Desiderius cotidie media nocte surrexisset et veniret ad ecclesiam sancti Michaelis, vel sancti Syri,

seu per caeteras alias, aperiebantur statim regiae divinitus ante suo conspectu. Dum ergo Ticinensis civitas diu obsideretur, contigit, ut filia Desiderii compositam epistolam ultra Ticini fluvium per balistam Karolo transmisit, dicens, ut si se in coniugium accipere dignaretur, traderet illi continuo civitatem et cunctum thesaurum patris. Ad haec Karolus scripsit talia verba puellae, quae amorem ipsius magis in se incitaretur. Quae statim furando tulit claves portae civitatis, quae erant ad capud lectuli patris, atque mandans per balistam Karolo, ut eadem nocte paratus esset cum suis, cum signum sibi ostenderetur intraret in civitate. Qui ita fecit. Nam cum Karolus ipsa nocte, portae civitatis appropinquans, intraret, occurrit illi praedicta puella, gaudio ex promissione sublevata, quae statim inter pedes aequorum conculcata, atque interfecta est; erat enim nox. Tunc in ipso fremitu equorum per portam intrantium expergefactus Algisus regis filius, evaginato ense percutiebat omnes Francos intrantes per portam. Cui pater statim interdixit ne faceret, quia voluntas Dei erat. Videns autem Algisus, quia non poterat tanto exercitui sustinere, fugiens abiit. Karolus vero capiens civitatem, ascendit in palatium, ubi ad eum omnis civitas venit, receptaque sacramenta fidelitatis abiit. Post modicum denique mandans praedictus rex abbati Novaliciensi, scilicet Frodoino, ut ad se veniret: quod et fecit. Nam dedit illi cortem magnam nomine Gabianam, ubi cum appendices suos erant mansas mille, propter reve-

rentiam abbatis, ad ipsum locum novaliciensem. Dicunt vero nonnulli quod Karolus rex oculos eruisset Desiderii in Ticinensi civitate, ubi eum cepit.

Cap. XV.

De filio suo Ugone, quem beato viro in monastica professione nutrire rogavit.

Post denique invasionem Italiae a Karolo facta, pergente eo, in Romaniae tellus, ubi et imperium et patriciati honorem promeruit, revertente eo, Ugonem filium suum puerulum adduci praecepit, quem beato viro Frodoino commendans, rogavit, ut in sancta et monastica professione illum nutriret. Qui benigne eum suscipiens, aluit et nutrivit, ut filio tanti imperatoris decuit. Ob cuius amorem illo in loco multa praedia terrarum et thesaurum multum ibi largitus est: nam sanctos Cosmam et Damianum martyres ibi adducens donavit. Sanctum quoque Walericum similiter ibi largitus est, atque aliorum sanctorum pignoribus.

Cap. XVI.

De cruce quam idem beatissimus vir in eodem loco fecit, et quibus pignoribus in ea locavit.

Suo igitur tempore beatissimus Frodoinus the-

saurum multum ibi faciens, congregavit. Cum quo etiam thesauro fecit crucem in eodem loco auro, argentoque, nec non gemmis preciosissimis oppido operatam, in qua ferunt nonnulli gloriosissimis pignoribus habere scilicet ex lacte beatissimae Mariae, et de capillis suis, et de circumcisione Domini. Caeterum quibus patrociniis in ea contineantur facta ipsius demonstrant. Nam paralitici curati, caeci inluminati, daemones fugati, infirmi sanati, incendia sedata, furta inventa, saepissime et vidimus et audivimus per merita beatorum pignorum in ea quiescentium, et beati Frodoini abbatis.

Cap. XVII. (1)

De exemplariis aemunitatis Karoli regis, atque patricii ad abbatem Frodoinum.

Karolus gratia Dei rex Francorum, et Langobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis,

(1) Diploma hoc, quod in fragmentis post librum quintum descriptis legitur, hic referendum duximus, tamquam ad propriam sedem, idque egimus, propter illas praecipue rationes, quas in monitis generalibus exhibuimus. Huius loco aliud a Muratorio relatum est, quod minime reperitur in chronicon: unde evenit mutatio haec, ignoramus.

abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis, vel omnes missos nostros discurrentes praesentibus et futuris. Hoc nobis ad stabilitatem regni nostri maxime credimus pertinere, si illa beneficia, quod antecessores nostri reges ad loca sanctorum concesserunt, per nostram auctoritatem confirmamus. Ideoque vir venerabilis Frodoinus abba clementiae regni nostri suggessit, eo quod incliti anteriores reges, vel dominus et genitor noster bonae memoriae Pippinus, quondam rex, integram emunitatem ad monasterium Novalicis in valle Sigosina, quod est in honore beatorum Apostolorum Petri et Andreae, vel caeterorum sanctorum constructum, concessissent, ut nullus iudex publicus in rebus, atque facultatibus eiusdem ecclesiae ad causas audiendum, vel freda exigendum, nec mansiones, aut paratas faciendum, neque fideiussores ad homines ingenuos, aut servientes, tollendum, nec nullas redibutiones, quae partibus fisci debebantur requirendum inibi iudici iri potestas ingredere quoquo tempore non deberet, unde et ipsas emunitates nobis in praesente ostendit die religendis, per quas ipsum beneficium usque nunc tempore conservatum esse cognovimus; sed per firmitatis studium petiit celsitudini nostrae, ut hoc circa ipso abbate, eiusque post eum succedentibus confirmare deberemus, cuius peticionem noluimus denegare, sed ita in omnibus praestitisse, et confirmasse cognoscite. Praecipientes enim, ut sicut constat ab antecessoribus regibus vel domni ge-

nitoris nostri fuisse indultum, inspectas *ipsas aemunitates de omnibus rebus et facultatibus ipsius ecclesiae infra regna Deo propicio nostra Franciae, Italiae in quibuslibet Pagis* (1) et territoriis sub aemunitatis nomine cum omnibus rebus concessis valeant possidere et dominare, et nulla requisitione, nec ullum impedimentum a iudicibus publicis tam nostro tempore, quam et succedentium regum exinde habere non pertimescunt, sed ut diximus sub integra aemunitate absque introitu iudicium in Dei nomen resedeant. Et ut haec auctoritas firmior habeatur, vel diuturnis temporibus conservetur manu propria subter eam decrevimus roborare, ac de anulo nostro iussimus sigillare. Signum Karoli gloriosissimi regis. Wigbaldus ad vicem recognovi, et data decimo kalendas iunias anno VI et V.

Cap. XVIII.

De testamento ipsius loci quem fecit renovari.

Eo tempore beatus Frodoinus volens testamentum ipsius ecclesiae renovari, quod quondam Abbo

(1) Antiqua scriptura hic corrosa prorsus cernitur, et eidem substituta vocabula, quae italico, ut aiunt, charactere signavimus. Dolo ne an non id factum fuerit sapientum iudicio relinquimus.

patricius de ipsa ecclesia fecerat tempore Theodorici Gothorum regis (1), misit duos monachos, Agabertum scilicet et Gislarannum ad Karolum magnum imperatorem, ut sibi suo imperiali praecepto testamentum ipsum renovari concederet, qui benigne illi annuens, cuncta, quae illi petiit impetrare valuit (2).

Cap. XIX.

De famulis ipsius ecclesiae, qui manebant in villa Ociatis, qualiter eos ante regis legatos devicit.

Erat denique suo tempore villa nomine Ociatis de eodem coenobio, quam quidam homo nomine Dyonisius, cum quodam filio suo Hunone beato Petro Novaliciensis ea dedit cum servis et ancillis pro animae suae mercede. Hii quoque famuli post multos dies, et post mortem suorum dominorum coeperunt contra monachos, et contra ministros ipsius ecclesiae insurgere, et litigare dicentes: Nos, neque nostri pertinentes, non sumus de vestro monasterio, pro eo quia aviones nostri vobis pertinentes non fuerunt. Post paucos vero dies advenerunt Legati Karoli imperatoris in Italiam, causas

(1) Abbonianum testamentum videre est in tom. I, Chart. col. 15.
(2) Diploma hoc Magni Karoli iam editum legitur in tom. I, Chart. col. 53.

ipsorum hominum, et aliorum discutiendas, inter quos adfuerunt Raperto comes, et Andreas episcopus, atque capellanus domni imperatoris, cum quibus etiam interfuerunt multi iudices et scavinis cum sculdaxibus, quorum nomina dicere potuissemus, si ad alia gressu concito non tenderemus: et consederunt in civitate Ticinensi. Tunc pater Frodoinus misit duos ex suis Adam scilicet et Dodone monachos, cum Raimperto advocatus de Felecto ipsius monasterii, inter quos etiam adfuerunt homines de villa Otiatis, videlicet famulos ipsius monasterii; et facta reclamatione, examinataque causa, sic diffinita est. Post nonnullos vero annos iterum coeperunt praedicti homines vexari, et eadem verba repetere, ut prius, dicentes, contra legem omnino fuissent pignorati, et servitio additi humano. Tunc etiam misit Kludouuicus rex, filius Caroli, Boso comes cum suis iudicibus in Taurinensi civitate, inter quos adfuit Claudius episcopus Taurinensis a parte monasterii, cum duobus monachis, Aglerauno scilicet et Richario praepositis, cum suo advocato (1). Tunc prae manibus ostenderunt de praedicta villa iudicatos Dyonisii, atque Hunnoni, pater et filius, in quibus continebatur, qualiter ipsos homines cum villa sub ditione sancti Petri Novaliciensis tradidissent. Erat enim tunc pater Eldradus pastor ipsius mo-

(1) Iudicatum hoc Bosonis comitis ac missi ad Taurinas habitum anno 827, cuius meminit Chronographus, uti et placitum a Palatii comite Boderado, apud Ticinenses anno 880, iam publici iuris facta leguntur in tom. I, Chart. col. 34 et 62.

nasterii, et evicti sunt homines iamdicti, iterum in conspectu illorum omnium comitum, iudicum, cunctaque convocatio.

Cap. XX.

Quod quadraginta et tribus annis in abbatia sine crimine mansit.

Vixit autem sanctissimus pater Frodoinus in abbatiam XLIII annis sine crimine; quibus decursis migravit ex orbe VI idus maji plenus dierum. Ordinatus vero in pastoralitate IIII idus february. Nam in testum quoque Evangeliorum, quod Attepertus ex praecepto illius sanctissimi patris scripsit, in capite invenimus versus inter alios conscriptos ita: Quaestio, si lector, movet quis hunc condere librum, carmina cumque illum saltim nomine nota. Frodoinus qui pridem pastor et inclitus *euex* (1). Nam per decies quater stabuli custos oviumque est, his super adiectis ternis sine crimine mansit RPQRP. . . . . (2).

Praesertim Attepertus scripsit *ob* (3) nomine Christi.

(1) Sic, sed rectius forsitan legendum *oevo*.
(2) Lacunam hic reliquit auctor spatium habentem unius lineae.
(3) Sic, sed rectius *pro*.

Cap. XXI.

De Atteperto monacho.

Fuit enim isdem Attepertus monachus et sacerdos in iam saepe dicto monasterio scilicet in temporibus almi Frodoini. Hic famulus fuit praedictae ecclesiae, tam in scientia litterarum valde imbutus, quamque in recta conscriptione scriptor velocissimus. Siquidem ipse multos, et varios, ac per maximos libros in eadem ecclesia suis conscripsit temporibus. Ergo ubicumque sua manu antiquaria libros a se conscriptos inter alios invenimus, extemplo recognoscimus.

Cap. XXII.

De Karolo imperatore et Algiso regis Desiderii filio.

Quodam igitur tempore cum cunctum Italiae regnum sub ditione Karoli pacifice subsisteret, ipseque in Ticinensi civitate, quae alio nomine Papia appellatur, resideret, Algisus Desiderii regis filius per semetipsum ausus est quasi explorando acce-

dere cupiens scire, quae agebantur vel dicebantur, ut mos est invidorum. Erat enim ipse a iuventute, ut supra retulimus, fortis viribus, animoque audax et bellicosissimus. Qui cum in praedictam introisset civitatem, et in platea inventus est omnino a nemine. Venerat itaque ibi navigio, non ut regis filius, sed ceu foret de mediocri vulgus, modicaque militum turba constipatus. Cumque a nemine militum ocius agnosceretur, tandem postremo agnitus est ab uno suo notissimo, et patri suo quondam fidelissimo, eratque tamdiu, quo patrem et regnum amiserat. Qui cum vidisset se omnino ab illo agnosci, et celari non posse, verba deprecatoria coepit illum rogare, ut per sacramentum fidelitatis, quod nuper patri suo, et sibi fecerat, regi Karolo suam essentiam non insinuaret. Adquievit ille statim, et ait: Per fidem meam non te prodam alicui, dum celare te potuero. Ad quem Algisus: rogo ergo te, o amice, ut hodie ad mensam regis, quando pransurus est, in summitate unius tabularum colloces me ad sedendum, et omnia ossa, quae levatura sunt a mensa, tam carne detecta, quam quae cum carne de conspectu seniorum vexentium sublata, ante me, quaeso, ponere studeto. Qui ait illi: faciam, ut cupis. Erat enim ipse, qui cibos regios solito inlaturus erat. Cumque ad expectatum iam venissent prandium, fecit ille omnia, ut dicta fuerant. Algisus vero ita confringebat omnia ossa, comedens medullas, quasi leo esuriens vorans praedam. Fragmenta ergo ossium iacens

subtus tabulam, fecitque non modicam pyram. Surgens namque inde Algisus, ante alios abiit. At rex cum surrexisset a mensa, perspexit et vidit pyram praedictam subtus tabulam, et ait. Quis, inquid, o Deus, hic tanta confregit ossa? Cumque omnes respondissent se nescire, unus adiecit et ait: Vidi ego hic militem residere perfortem, qui cuncta cervina, ursinaque, ac bubina confregebat ossa, quasi quis confringeret cannabina stipula. Vocatusque est mox ille inlator ciborum ante regem. Cui ait rex: quis, vel unde fuit ille miles, qui hic sedit, et tanta ossa edens confregit? Respondit et ait: nescio, mi domine. Et rex: per coronam, inquid, capitis mei, tu nosti. Videns autem se deprehensum timuit, illicoque conticuit. Cum autem rex animo percepisset, quod Algisus fuisset ille, valde doluit, quod ita impunis omisisset illum abire, aitque suis: qua, inquid, parte abiit? Ait illi unus: navigio ergo, domine, venit, et ita suspicor eum abire. Dixitque regi e suis alter: Vis, inquid, mi domine, ut persequar illum et interficiam? dixitque illi rex: qualiter? Da mihi ornamenta brachiorum tuorum, et in ipsa eum tibi decipiam. Dedit namque illi rex dextralia aurea, et insecutus est eum, ut interficeret.

Cap. XXIII.

Cur occidere eum Carolus voluit.

Cucurrit igitur vir ille post eum per terram citissime, donec invenit. Qui cum vidisset procul, vocavit eum nomine suo. Nam cum respondisset, insinuavit illi, quod Karolus ei sua dextralia aurea munere transmisisset, culpansque illum, quod ita clam abscessisset, addiditque, ut navem ad ripam prope declinaret. Declinavit ille mox navem. Cum autem prope esset, vidissetque munusculum praedictum in summitate lanceae sibi porrigi, intellexit statim malum sibi imminere. Statimque iectam in dorso loricam, arripiensque lanceam, ait: Si tu cum lancea mihi ea porrigis, et ego ea cum lancea excipio. Coeterum si dominus tuus mihi in dolo misit munera, ut me interficeres, nec ego illi inferiorem debeo apparere: mittam ergo illi mea. Dedit ergo illi sua, ut Karolo quasi in talionem afferret, et reversus est illico ille, fefellerat enim sibi suspicio sua. Ergo cum Karolo obtulisset dextralia Algisi, induit illa sibi statim, quae cucurrerunt illi mox usque ad humeros. Exclamans vero Karolus dixit: Non est utique mirandum, si iste vir maximas habeat vires. Timebat autem semper idem rex Algisum, eo quod sibi et patri regno privaverat; et quod viribus laudabilis esset heros, propterea ad interficiendum illum miserat.

Cap. XXIV.

Qualiter evaserit, et ad Anzam matrem usque pervenit.

Pervenit itaque Algisus, cum evasisset permaximum periculum, ad matrem suam Anzam reginam, quae tunc in partibus illis advenerat ob orationis causam, scilicet in Brixiensi civitate, ubi oratorium sanctorum Faustini et Iovitae miro opere construxerat, multaque rura largiens, ditissimum fecit monasterium. Nam ipsa nuperrime, multo donato pretio, sanctam Iuliam virginem ibi a Corsica adduci fecit insula. Ergo quia iam longe narrando discesseramus, nunc succincte ad istoriam redeamus.

Cap. XXV.

De Amblulfo abbate.

Defuncto interea saeculo beatus pater Frodoinus, ut supra retulimus, domnus et religiosus Amblulfus monachus in regimine ipsius surrexit ecclesiae. Venerat ipse siquidem in monasterio temporibus domni Witgarii episcopi, atque abbatis. Hic ex

nobilibus ortus fuit parentibus, et ab pueritiae suae traditus Deo et beato Petro apostolo in Novalegiensi coenobio sub testimonio bonorum hominum, devotus pater devotissime eum offerre curavit. Nam in illa quoque offersione sic invenimus continere: Dum legaliter sancitum antiquitus teneatur, et cautum, cum oblationibus domino parentes suos tradere filios, in templo feliciter servituros, procul dubio hoc de nostris filiis faciendum nobis salubriter praebetur exemplum. Aequum etenim iudico Creatori nostro de nobis reddere fructum. Idcirco ego Widilo hunc filium nostrum Amblulfum, cum oblatione in manu, atque peticione altaris pallam manu mea involuta, ad nomen sancti Petri et sancti Andreae, coeterorumque sanctorum, quorum reliquiae hic continentur, et tibi Warnari, praesenti decano, ad vicem domini Witgarii episcopi, seu et Richarii praepositi, trado coram testibus regulariter permansurum, ita ut ab hac die non liceat illi collum de sub iugo regulae exscutere, sed magis eiusdem regulae fideliter se cognoscat instituta servare et domino gratanti animo militare. Et ut haec nostra traditio inconvulsa permaneat, promitto cum iureiurando coram Deo, et angelis eius, quia nunquam per me, numquam per suspectam personam, nec quolibet modo per rerum mearum facultates, aliquando egrediendi de monasterio tribuam occasionem; Et ut haec petitio firma permaneat, manu mea eam subter firmavi.

Cap. XXVI.

Quod post Amblulfum Hugo in abbatiam electus sit.

Cum autem hic sancte et religiose vivere in praesenti studuisset saeculo post aliquantos annos sarcinam carnis abiiciens, feliciter . . . . (1) migravit ad Deum in cuius loco protinus ad regendam Novaliciensis ecclesiam domnum et sanctum promoverunt fratres Hugonem Karoli magni filium. Ob istius quippe Hugonis amorem, sicut supra, in sua oblatione descripsimus, multa et carissima sanctorum corpora, cum variis vasculis aureis, argenteisve, ibi pater eius Karolus largitus est. Ibi quoque cortes in Italia, seu in regno Francorum, *atque Burgundionum* (2) tradidit, tam pro filio, quamque pro amore almi sui magistri, videlicet Frodoini, cuius certe vitam et exempla imitatus est.

(1) Lacunam hic reliquit auctor, forsitan locum aut tempus mortis indicare sibi reservans.

(2) Haec pariter interscripta cernuntur in chronicon.

Cap. XXVII.

De eo quod feliciter eam suis temporibus rexerit.

Dominavit namque abbatiam Novaliciensis suis temporibus felix ipse feliciter ac prudenter. Hic ergo tales habuit adiutores et amatores, quales fuerunt reges Italiae, atque Franciae, Karolum scilicet patrem suum et Kludovvicum fratrem suum, atque Lotharium nepotem suum ac alios post istos sequentes. Karolus ergo dedit in praedicto coenobio (1), *scilicet in Mauriensi episcopato duas cortes Arva et Liana, et in Italia* cortem Gabianam nomine (2). In qua corte cum appendices suos mille mansas numerantur. Kludovvicus namque eidem *cum patre Karolo* auxit vallem Bardoniscam *cum castro Bardino.* Lotharius vero de eadem valle abbati Ioseph praeceptum faciens et insuper adcrevit Pagnum (3), quondam ditissimum, et regale monasterium, quod

(1) Nonnulla interscripta in hoc leguntur capitulo minusculo charactere, quae vario charactere notavimus.

(2) In Agro Monferratensi, Padum prope sitam, et inter hoc et Sturiam.

(3) *Pagum quemdam*, scripsit Muratorius: male siquidem: clare enim legitur *Pagnum quondam*, *Appaniae* etiam dictum, ditissimum olim monasterium in Agro Salutiensi positum, ab Aistulfo, Langobardorum rege constructum, Novaliciensi dein coenobio a Lothario imperatore donatum suo diplomate anni 825, quod videre est in tom. I Chart. col. 33.

olim Aystulfus rex ambidexter condiderat. Horum ergo praecepta regum ex his supradictis curtibus, et aliis in hodiernum usque in eodem monasterio conservantur diem.

Cap. XXVIII.

De transitu Caroli imperatoris.

Hoc siquidem tempore Karolus rex Francorum, atque imperator, et patricius Romanorum, postquam LXXVI annis vitae vixerat in soeculo, migravit ex hoc orbe V kalendas februarii. Nam regna tenens ipse, dum vixit, XL et VI annis feliciter iam ab incarnatione Domini anni evoluti octo centies, et XIIII. Sic enim in suo epitafio legitur: Aurea Coelorum postquam de Virgine Christus sumpserat apta sibi mundi pro crimine membra, iam decimusquartus post centies, volabat Annus, fluctivagi meruit quo fervida secli aetherei caro, Karolus Francorum, gloria gentis, aequora transire et placidum comprehendere portum, qui deciesque quater per sex feliciter annos sceptra tenens regni, et regno rex regna et iungens, febro migravit quinto arii ex orbe kalendas septuagintasex vitae qui terminat annos. Qua papa flagito, precibus si flecteris ullis, quique huius relegis, lector, aepigramata versus astriferam Caroli teneat, dic, spiritus arcam. Ad huius ergo Caroli funus affuisse dicunt filii eius, Hugo scilicet abba, cum reliquis fratribus.

(1) Anno ab incarnacione Domini nostri Iesu Christi DCCCLXXIIII, inditione VI mense iunio, feria VI, quinta hora noctis ostensum est signum in coelo. Apparuit enim stella commetis in signum arietis fulgens quasi faculam, luxitque per dies XIIII. In ipso vero anno domnus Ludovicus serenissimus augustus obiit mense augusto feria VI, et Karolus rex Francorum ingressus est in Italiam cum multitudine magna, et obtinuit regnum annis II. In secundo vero anno, quam ingressus est Italiam apparuit similiter mense marcio stella commetis, parte occidentali, in signum librae, et luxit per dies XV. Sed non tam praefulgida quam illa, quae primitus apparuit. In ipso vero anno mortuus est Karolus Imperator et Karolus Mamnus rex Bagioariorum ingressus in Italiam cum infinita populi multitudine et obtinuit regnum. In proximo vero apparuit alium signum in coelo mirabile, pridie nonas ianuarii, cum esset coelum totum serenum, et iam aurora crebresceret, et apparuit lux immensa, ut nobis visum est quasi XII momenta, et cum fuisset intervallum quasi punctum unum auditum est tonitruum magnum in coelo, quod omnes qui audierunt et viderunt tam immensum lumen exterriti sunt et pavefacti.

(1) Capitulum huiusmodi, quod legebatur in fragmentis post librum quintum descriptis, hic collocandum duximus. Rationum momenta quae id suaserunt, in monitis generalibus exposuimus.

Cap. XXIX.

Quod hisdem temporibus ortum sit bellum inter quatuor fratres filios Caroli.

Circa igitur haec tempora, cum non inter se aequaliter divisissent filii Karoli regna patris sui, ortum illico bellum inter eos: nam in campo quodam, ubi fontes nonnullae oriuntur, unde et nomen accepit videlicet Fontanetto, ibi quoque conglobati quattuor reges, cum chuneis suis fortiter invicem dimicarunt: ubi occisa nonnulla milia hominum, non modicam ibi stragem dederunt. Qui licet multi ex utraque parte occubuerint, constat tamen Kludovvicus cum Lotharii filio, superatis fratribus, campum obtinuisse cum victoria. Sicque victores effecti regnum italicum potiti sunt.

Cap. XXX.

Quod eo die, quo commissum est praelium diabolus Romanis nuntiavit.

Eodem itaque die, diabolus insidiator humani generis, qui haec inter eos perpetrari fecerat, Romanis hoc bellum nuntiavit. Ergo consedit ipse

in excelsioribus fenestris ecclesiae beati Petri, dum canonici pleniter officium missae agerentur, retulit illis magna voce, quod Karolus iunior, et Pipinus, Lotharius et Kludovvicus reges in iam dicto campo praelia agebant. Qui notantes diem et horam, ita invenerunt, ut diabolus illis insinuaverat.

Cap. XXXI.

De sancti Medardi monasterio.

Erat praeterea in arva Francorum monasterium quoddam ditissimum, in honore sancti Medardi confessoris fundatum, quod nuper Karolus ob amorem filii sui Hugonis, quem oppido videbat incremento sanctae religionis et sanctitatis ubertim excrescere, et ad exemplum beati viri Frodoini magistri sui, de die in diem proficere, auxit, ut dicunt, ipsum monasterium Novalicio (1), ubi ipse praeerat pater. Cantantur denique antiphonae de praedicto Confessore bene compositae per abbatiam Novaliciensis, quae per nulla alia monasteria cantari videntur, maxime infra regnum Italiae. Nam incomparabile, aurum, et praecipuum honorem ab ipsis regibus Francorum, quondam praenominatae abbatiae audivimus, et vidimus conlatum.

(1) Huiusce donationis Magni Karoli diploma iam editum legitur in tom. I. Chart. col. 54.

Cap. XXXII.

De transitu Hugonis abbatis.

Post paucos vero annos vir venerabilis Hugo cum quadam die, secundum morem, abbatiae suae cellas causa providentiae, et amonitionis circuiret, devenit in Franciae tellus, ubi multae cellae erant sub ditione Novaliciensis coenobii erectae. Quas cum ex parte requisisset, consedit mox in praefato monasterio, videlicet sancti Medardi confessoris. In quo cum aliquantis commoratus esset diebus, infirmitate corporis tactus, aegrotare coepit. De qua aegritudine ad necem usque perductus, obiit illic idus iunii, per omnia felicissimus, ibique sacrum eius corpus honorifice quiescit humatum. Erat enim sapientia, et sanctitate praecipuus, elemosinis largus, pietate laudabilis, corpore castus, mente devotus, animo vigil, pulchritudine corporis valde decoratus, sicut prole tanti decebat imperatoris. Post multos itaque annos retulit nobis abbas ille de sancto Medardo, quod praefatus Hugo abba apud ipsos multis virtutibus et miraculis per eum dominus illo in loco operatus sit, et quanta veneracione ab incolis loci haberetur. Hoc quoque defuncto excellentissimus pater Eldradus in abbatia praeficitur. Huius itaque patris vitam nostris temporibus, quantumcumque ex suis miraculis, atque virtutibus colligere potuimus, tam visis, quam

auditis, lectisve, quibus per eum dominus operare dignatus est, devotissime in eius laudibus simul scribere curavimus.

Cap. XXXIII.

De Ottone imperatore, qui post multos annos Karolum invisere voluit.

Post multa itaque annorum curricula Tertius Otto imperator veniens in regionem, ubi caro Karoli iure tumulata quiescebat, declinavit utique ad locum sepulturae illius cum duobus episcopis, et Ottone comite Laumellensi. Ipse vero imperator fuit quartus. Narrabat autem idem comes hoc modo dicens: Intravimus ergo ad Karolum, non enim iacebat, ut mos est aliorum defunctorum corpora, sed in quandam cathedram, ceu vivus residebat. Corona aurea erat coronatus, sceptrum cum mantonibus indutis tenens in manibus, a quibus iam ipsae ungulae perforando, processerant. Erat autem supra se tugurium ex calce et marmoribus valde compositum. Quod ubi ad eum venimus, protinus in eum frangendo fecimus foramen. At ubi ad eum ingressi sumus, odorem permaximum sensivimus. Adoravimus ergo eum statim poplitibus flexis, ac ienu; statimque Otto imperator albis eum vestimentis induit, ungulasque incidit, et omnia deficientia circa eum

reparavit. Nil vero ex artibus suis putrescendo adhuc defecerat, sed de summitate nasus sui parum minus erat, quam ex auro illico fecit restitui, abstrahensque ab illius ore dentem unum, reaedificato tuguriolo abiit.

EXPLICIT LIBER TERTIUS.

INCIPIUNT CAPITULA

LIBRI IV.

(1) Lacuna hic cernitur, quae spatium comprehendit linearum duodecim; numeros pariter in sequentibus capitulis omisit auctor: numeros, ordinis gratia, hisce capitulis apponendos censuimus.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

INCIPIT LIBER QUARTUS.

Cap. XVIII.

De successionibus abbatum Novaliciensis coenobii.

(1) « Ergo Valchinus Archiepiscopus Ebredu-
» nensis primus noster adiutor et fundator fuit . . .
» avunculus Abbonis . . . post Godo . . . post
» Abbo . . . alius abbas . . . tum Ioseph . . . tum
» Ingellelmus . . . Gislaldus . . . Asinarius . . .
» Vitgarius Episcopus. . . Frodoinus . . . Am-
» blulfus . . . Ugo . . . Eldradus . . . Bonifacius . . .
» Richarius . . . Heirardus . . . Ioseph . . . Coni-
» bertus . . . Petrus . . . Garibertus . . . Geor-
» gius . . . Domnivertus . . . Belegrimus . . . Ro-
» maldus . . . Ioseph . . . Gezon . . . Gotefre-
» dus . . . Odilo . . . Eldradus . . . Benedictus . . .
» trigesimus Adregondus.

Cap. XX.

De Episcopo atque abbate Ioseph.

(2) « Et tunc Ioseph episcopus Eporediensis
» accessit Novalesii . . . et monachus factus . . .

(1) Ex Philiberto Pingonio.
(2) Ex eodem.

» et factus abbas sub Lodovico rege, filio Lotha-
» rii . . . qui castrum Bardinum cum valle dedit
» Iosepho.

Cap. XXI.

De Erigario nobili viro, qui curtem suam Vesene-ribus cum uxore Lea beato Petro Novaliciensi tradidit.

(1) « Herigario: huic contulit coenobio et Lea
» uxor . . . montem Vesenium . . . tempore Hei-
» rardi abbatis erat Mainfredus comes Palatii . . .

(2) Hoc tempore Lambertus rex apud Italiam regnabat; suoque tempore fuit comes Maginfredus, quem interfecit, nec non et Ammulus episcopus Taurinensis, qui eiusdem civitatis turres et muros perversitate sua destruxit. Nam inimicitiam exercens cum suis civibus, qui continuo illum a civitate exturbarunt, fuitque tribus annis absque epi-

(1) Ex eodem.

(2) Fragmentum huiusmodi, quod legitur prope finem chronici, hic referendum duximus, tum quia ipsi superimpositum cernitur signum quod nuspiam in aliis libris referri potest; tum freti auctoritate Philiberti Pingonii, qui in suis excerptis, peracta mentione Maginfredi comitis, statim Saracenorum incursionem refert, quae sub abbate evenerat Domniverto.

scopali chatedra, qui postmodum, pace peracta, reversus, et manu valida contus destruxit, sicut diximus. Fuerat haec siquidem civitas, condensissimis bene redimita turribus, et arcus in circuitu per totum deambulatorios, cum propugnaculis desuper atque antemuralibus. Siquidem praefatum regem idem episcopus a filio Maginfredi comitis, cum in silva venationi exerceretur, et in gremio adolescentis somno oppressus obdormiret dolo interfecit. Postmodum autem apparuit illi quadam die diabolus, in modum vulpeculae, cum equitaretur, quam perniciter insecutus est, sicut fatur popularis vulgus, in tantum ut ulterius non sit visus.

Cap. XXII.

Quod istis temporibus maxima pars Paganorum navium vehiculis mare transfretantes, Fraxinetum ad habitandum ingressi sunt.

(1) « Circa haec tempora, maxima pars Saracenorum, mare navium vehiculis transfretantes, ingressi sunt Fraxinetum ad habitandum, ubi plurimos annos commorantes inexpugnabilem reddiderunt. Erat enim circumseptus nemore perdenso, maxime silvarum plurimarum . . . . . . (2).

(1) Ex Duchesnio.
(2) Punctulos notavimus, ut est apud Duchesnium, quibus intelligimus aliqua hic omissa.

» Est autem locus ipse situs super ora maris in » provincia prope Arelatem.

Cap. XXIII.

Quod de eodem loco per diversas provincias discurrentes depraedabant omnia.

(1) « Morantibus interea eisdem Saracenis in ea» dem arva discurrebant huc illucque, depraedan» tes et vastantes cunctas provincias, quae in cir» cuitu suo fuerant, scilicet Burgundiam, Italiam, » et caeteras, quae proximiores videbantur.

Cap. XXIV.

Quod de eorum metu nimis pavidus abbas Domnivertus Taurinensem fugit cum suis ad urbem.

(2) « Audiens itaque Domnivertus abbas profa» nissimam famam eorum, qui tunc sanctae Novali» ciensi praeerat ecclesiae, nimis pavidus de eo» rum metu factus, Taurinensi civitate fugere malo

(1) Ex eodem.
(2) Ex eodem.

» suo et nostro curavit cum suis. Erat autem » ecclesia in praefata civitate in honore sancti An» dreae et sancti Clementis dedicata, ubi hodie » dicitur sanctum Benedictum, scilicet ad portam » Sigusinam, quae longe ante pertinens fuerat de » ipsa Novaliciensi abbatia. Ibi praefatus abbas mox, » ut venit, cum suis consedit. Fateor in veritate, » melius illi fuisset, et omnibus monachis, ut » valide in loco consisterent, et colla sua ferro pro » Dei amore submittere non formidarent, ut per » praesentem mortem omne territorium abbatiae » cum cuncta supellectili locum contaminatum re» servatumque foret, quam sic evasisse, et omnia » perdidisse. Heu! heu! tunc amisit sanctissima » mater nostra Novaliciensis ecclesia omnem ho» norem suum, insuper et dominatum suarum » omnium ecclesiarum.

Cap. XXV (1).

De thesauro multo ipsius Novaliciensis ecclesiae.

« Cum ob inundationem Saracenorum effugerent » monachi, et praetiosiora quaeque (2) Taurinum

(1) Integrum deest hoc caput, nisi quid haec habemus ex Baldessano. (*Ex Terr.*).

(2) Per octo Plaustra (ita Pingonius) in suis excerptis.

» asportarent in templum sancti Andreae inter cae-
» tera delati sunt libri 6000 videlicet sexcenti (1).

Cap. XXVI (2).

De praedictis Paganis, qui post discessum monachorum in ipso statim irruere coenobio.

« Discedentibus denique monachis ab ipso coe-
» nobio, statim dirissima gens Saracenorum oc-
» cupavere locum. Qui illico depraedantes universa
» quae invenire poterant, concremaverunt omnes
» ecclesias ac domos universas. Invenerunt siqui-
» dem ibi duos senes monachos, qui illic ob cu-
» stodiam ecclesiarum, domorumque relicti fue-
» rant, quos arripientes ad necem usque vulne-
» rantes, vapulaverunt ..... (3).

Cap. XXVII.

De duobus senibus atque monachis.

(1) *Et erant sex mille sexcenti sexaginta sex* (ita Pingonius in suis excerptis).

(2) Punctulos hic pariter notavimus ut est ap. Duchesn. quibus intelligimus aliqua hic omissa..

(3) Huius, et sequentis capituli summam, male tamen consutam habemus in hoc met capitulo.

Cap. XXIX.

De thesauro praedicto in civitate Taurinensi commendato, et minime postea recuperato.

« Veniente ergo abbate Domniverto cum mona-
» chis suis, et cum cuncta suppellectile, et the-
» saurum enormem in civitate Taurinensi, ibique
» monasterium aedificantes consederunt. Erat autem
» tunc in episcopio Taurinensi episcopus, nomine
» Wilielmus, sub cuius dominio erat Praepositus,
» nomine Riculfus. Hic notissimus satis, et amicus
» valde fuerat monachorum suprataxatorum, qui
» venientes in iam dictam civitatem, non habe-
» bant domos, ubi tantos libros, et tantum the-
» saurum custodire quivissent. Commendaverunt
» ergo ipsi monachi ipsum thesaurum Riculfo prae-
» posito, et aliquid ex ipso thesauro impignorave-
» runt, accipientes annonam, sicuti mos est, ad-
» venarum, qui in loco non serunt. Perturbata vero
» terra propter metum Saracenorum, fugientibus
» monachis, alii namque . . . nonnulli mortui, defun-
» gitur et ille Riculfus, periitque impignoratum,
» ut et accommodatum. Sicque remansit pars ma-
» xima thesauri cum ecclesiasticis libris accommo-
» dati, nec postea recuperati. Hoc tempore in
» Taurinensi civitate translatio facta est sancti Se-
» cundi martyris infra civitatem, qui fuit dux
» Thebeorum Legionis facta a domino Wiliemo

» episcopo anno incarnacionis dominicae DCCCCVI.
» Hic composuit passionem sancti Solutoris cum
» tribus responsoriis; et ab apostolico Romanae
» Sedis et cunctorum episcoporum qui in sancta
» synodo convenerant, tribus annis ob poeniten-
» tiae causam ab episcopatu suspensus est.

His quoque diebus Wido serenissimus imperator regnum Longobardorum paucis obtinuit annis (1).

(1) Fragmentum hoc, quod legitur prope finem chronici, certe pertinet ad librum quartum, ipsi signum appositum est, sed quo capitulo huius libri sit collocandum ignoramus.

EXPLICIT LIBER QUARTUS.

INCIPIUNT CAPITULA

LIBRI QUINTI (1).

(1) Synopsis horum capitulorum ferme tota desideratur, demptis perpaucis in fine, hanc autem, quam tradimus, ex schedis Gullielmi Baldessani excerpsit I. Thomas Terraneus, eidemque, ordinis gratia, numeros, et summam nonnullis capitulis, in quibus desiderabatur adiecimus.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI QUINTI.

INCIPIT LIBER QUINTUS.

Cap. I. (1)

De duobus Saracenis, qui ignem iactaverunt.

Tempore illo, quo capti fuerant Saraceni ex Fraxenello duo eorum constricti tenebantur nodis in civitate Taurini ab Arduino (2), quorum saeva rabies iam pene foedaverat orbem. Erat in eadem erectum castrum, ante cuius fores monasterium habebatur dedicatum in honorem sanctorum Andreae et Clementis. Videntes ipsi Saraceni domum Dei
. . . . castro . . . .
cogitare qualiter . . . .
ut se liberarent. . . . .
accedunt. . . . .
aedes sacrae vaporant flammis. . . . .
. . . . . haec vexatrix hominum pestis antiqua
tales . . . . homines ut quos . . . . .
praecipites in mundo. . . . .
. . . . commercium: consummatur ergo domus

(1) Capitulum huiusmodi, et pars capituli II nec non reliqua pars synopsis capitulorum eiusdem libri omittuntur a Muratorio. Scriptura equidem in his corrosa admodum cernitur, patientiae tamen et laboris ope haec qualiacumque excerpsimus.

(2) Nempe tertio, Glabrione dicto, ex Comitibus Taurinensibus: qui ab anno 943 ad 975 Comitatum tenuit, Adelaidis inclytae Comitissae proavus (V. Terraneo Adelaide illustrata, p. I, cap. 2).

Dei, ceteri mox fugam petunt; factum est autem dum fugerent ilico a praesidente violenter capiuntur, crucisque post subiere martyrium. Ibi vero opes multas amisimus, testamenta, verum etiam libros, qui moderno in tempore monstrantur semiusti.

Cap. II.

De Domniverto abbate.

De Domniverto abbate, qui illo erat, aliqua optamus nunc dicere, ut coeptus ordo non omittatur: nil tamen boni dicere de eo quimus: sed tamen ubi praesentem amiserit vitam, quo loco humatus sit, referre habemus. Hic vero persecutionem Barbarorum fugiens, a monasterio Novaelucis Taurinum veniens, in praelibato monasterio sarcinam deposuit carnis. *Ex eo quod de eo memoriae tradatur non habemus, tantum ob id reminiscitur sui culpa, quod res sanctae ecclesiae, post cessatas persecutiones, non exquirit, nec per se, nec per alium quemquam.* Vixit autem in regimine abbatiali XLI annum.

Circa haec tempora Rodulphus rex regnavit apud Italos (1).

(1) Verba haec minusculo charactere interscripta cernuntur; et leguntur etiam relata in fragmentis post librum quintum scriptis; haec ab ipso met auctore hic translata fuisse credimus.

Cap. III.

De rege Hugone, ac filio eius Lothario.

Non est nobis ignaviter accipiendum de Hugone callidissimo, qui, iussu suo, labefactat regnum Italiae. Is ortus est in finibus Viennensis, imperavitque regno Italiae. Hic denique mittens auriculares et praecones, qui lustrarent civitates et castellas, ne homines inconsulto loquerentur de eo, tantus namque pavor invasit cunctos, ut minime auderent loqui palam de eo, sed more scurrarum per calamos fossos ad invicem loquentes, sic insidias parabant ei. Ipse autem rex genuit filium, *vocavitque eum Lotharium* (1), qui convalescens ad iuvenilem pervenit aetatem: gaudet quippe pater de semine necis, coniugem suadet accipere. Iste namque obtemperans monitis patris, coniugem accepit. Pater vero, post dotem, succensus face luxuriae, nurum viciat, antequam ad filii perveniat thalamum. O nefas! libido sodomita inrepit patres, ut stuprum exerceant in nurus, et etiam in filias, ut in acta legitur Apollonii. Sed divina pietas inultos habire non permittit; illum namque fulmine percutit, ab ea coelitus missum. Hic, post perpetracionem vicii, vorticem subivit tetri vadi: morte namque praereptus congrue funditus amisit vitam. Cuius

(1) Prior lectio, quae nunc cancellata cernitur, linea imposita, ita habebatur — *nomenque indidit Lotharii.*

filius succedens in regnum, tenuit Italiam. Putrida igitur radix, ortus ex spinis, laedens omnia, et quae laedere non valens conculcat pedibus, per viam nocentiae pertulit passus. Hic dum aliquando de Papia veniret Taurinum cum uxore sua, feria quarta, quae est decimatertia die mensis novembris, praeceptum dedit Arduino Marchioni abbaciae Bremensis, qui non post multum tempus mortuus est, transacto vix spacio unius mensis feria sexta, quae est decimo kalendas decembris, et Mediolanum confectus, ibique tumulatur in sepulchro sui genitoris.

Cap. IV.

De Berengario rege ac filio eius Alberto.

Post mortem horum regum regnavit Berengarius cum filio suo Adelberto: die dominica, quae est quintadecima die mensis ipsius in civitate Papia ad absidam sancti Michaelis, sic electi sunt reges, ut praeessent Italiae, qui inde exientes *laureati* (1) cum Willa uxore ipsius Berengarii indicione nona.

(1) Prior lectio — *compti*. Cfr. Murat. Amed. T. II. Chron. Reg. It.

Cap. V.

De Alberto Marchione patre Berengarii regis.

Huius temporibus quidam vir extitit clarus genere, sed clarior fide, nomine Alibertus marchio, *pater huius Berengarii,* ut aiunt (1). Hic dum videret loca nostra diruta a Paganis et monachos perire egestate tribuit ecclesiam consecratam in honorem sancti Andreae sub porta comitale, secus murum civitatis, ubi Deo opitulante monachi divinum exercent opus.

Cap. VI. (2)

De Romaldo abbate.

Adhuc de abbatibus Bremensium, Deo auxiliante, loqui optamus. Seriem Romaldi, et vitam, quaeque reperimus dicemus. Fuit autem vir timoratus et totus plenus Deo, ut clara eius fama postmodum

(1) Verba haec minusculo, eodem tamen atramento, quo chronicon, charactere interscripta sunt: miramur autem quomodo quis postrema illa verba, *ut aiunt*, sat clare scripta, legerit *tyranni*; tum et eo magis, cum lectio eadem repetita ferme legatur in epistola Belegrimmi abbatis, infra relata, cap. XXI huius met libri in qua haec habentur *a marchione*, *Adalbertus nomine*, *pater Berengarii regis qui dicebatur*.

(2) Signorum gratia capitulum hoc, quod legebatur post capitulum XVI, hic anteponendum duximus. (V. in Monit. Gener.)

edocuit. Fuit quippe tam corpore, quam sanctitate procerus. Nam ex eius tumba odor manat suavissimus, quem, Deo adiuvante, proprio anhelitu traxi, et inde totus repletus, velut quis saciatus cibis corporalibus. Dignum videlicet est, ut caro mortua reddat odorem, quae viva redolevit pene circulum Italiae.

Cap. VII.

De mutatione eiusdem monasterii.

In eodem loco, quem supra nominavimus, erat quidam abbas, Belegrimmus nomine, humilis, et bene educatus, eruditus pericia litterarum, et, ut aiunt multi, quod auctor extitit hymni Omnipotentis Dei, et Genitoris qui, more congruo, per universa loca habetica Bremetensis oppidi, Dei in honorem modulatur in assumptione sanctae Mariae. Hic, videns negocium divinum nullomodo misceri posset saeculari, mutat monasterium, quod constructum fuerat ante castrum, ad ecclesiam, secus murum civitatis, sitam ad portam comitalem.

Cap. VIII. (1)

De Belegrimmo abbate.

Idem igitur domnus Belegrimmus, non satis cautus his, quae saecularibus sunt, scientia litterarum sciolus, sed ignarus omnium, quae huius saeculi sunt, quamvis foret nobilis secundum saeculi putredinem, *tamen omnia quaeque illi apponebantur in mensa edebat, non interrogans quomodo, aut qualiter ei collata essent: unde servi, dolo capti, bona non tradebant largienda, sed in coquina sibi bona reservabant. Is* igitur post x et viiii annos vitam amisit labentis saeculi.

Cap. IX.

De quodam milite Rogerius nomine.

Itaque dum reteximus acta vel gesta regum dignum est, ut de *Vassis* (2) loquamur, Arduini scilicet infelicem prolem satagimus dicere. Antiquorum igitur sermo narrat, quia fuerunt duo fratres Rogerius

(1) Mutilum retulit Muratorius capitulum hoc, ut cernere est ex iis, quae vario charactere imprimenda duximus, quippe quae minusculo quoque charactere interscripta cernuntur inter unam et aliam lineam, prioribus cancellatis.

(2) Verbum hoc omissum a Muratorio.

et Arduinus, et unus eorum cliens, nomine Alineus. Hii ergo, prodigi et exuti omnibus rebus, ad Italiam veniunt de sterilibus montibus; subeunt colla nobilibus; divites in proximo existunt. Ipsi vero sibimet spondunt, si quis eorum altior insurgeret coeteri adiutores, et servitores essent illius numinis O scelus! Dei impervisa sunt iudicia, et homines ante spondunt honores, quam adquirant: sed cupida mens aliquando, quod optat inconsequenti tempore occupat. Dum ita sermocinarentur, Rogerius, avidus mortali honore, eripit Aureatem comitatum. Tunc quidam comes erat, cui potestas concessa erat illius comitatus, Rodulfus nomine. Aliter sollers Arduinus non valens tenere comitatum illum manibus vi nexis, militem fit Rodulfi. Ipse denique Rodulfus, iam fessus longa senectute, Rogerium ad se vocat semotis cunctis: Vides me creber in malis, *curias* (1) regales iam lustrare non sufficio, mitto te ad eum, ut consideres, quae facienda sunt. Ille autem, non surdus auditor, mox complet dictum iubentis domini, et celeri cursu ad Papiam venit civitatem, Rex namque illic manebat: ubi autem venit ad regem, salutat eum dulcibus verbis: condescendente ei rege gratiam spopondit habere largissimam, si obsequium illi frequentaret innocue, qui moratus aliquantulum cum rege, post non multos dies ad seniorem suum revertitur, *vi-*

(1) Prior lectio legebatur *aedes*.

ditque (1) senior, quod prudenter egisset: vicinius ad se eum clamans, inquit: post mortem quippe meam senior totius terrae eris, quam cognosco, me pridem habuisse, et iterum eum ornans diversis monilibus ad regem mittit. Qui adquirit comitatum illius, et rex illi donat, interveniente regina, et ipse comes interim mortuus, uxorem illius Rogerius accepit, et sic arripit potestatem illius terrae, de qua genuit filios duos, vocans uni nomen suum, alteri nomen fratris, Rogerium et Arduinum: *hic enim Maginfredum genuit* (2).

Cap. X.

De genealogia auctoris.

Inita reminiscor parentum meorum infra persecutionem Barbarorum interim nominatis; qualiter circumventi sunt commendo stilo, ut etiam memoriae nequeat latere posteris.

Quidam miles fuit meus Patruelis, qui, exiens ex finibus *Carricianae* (3), Vercellis properabat ad ur-

(1) Prior lectio *vidensque*.

(2) Verba haec castigatoris certe sunt, cum in his idem deprehendatur character, qui in aliis.

(3) Curtis in comitatu Vercellensi, de qua mentio occurrit in diplomate Caroli imperatoris anni 882, relato in tom. I, Chart. col. 65, tum in alio Ottonis III imperatoris anni 1000, quod pariter cernere est in tom. I Chart. col. 340; miramur autem, quomodo quis legerit *Mauricianae*, sat clare enim legitur *Carricianae*, et quoties in hoc chronicon mentio occurrit de Maurienna, semper ab auctore scribatur Maurigenensis ecclesia, modo Maurigenenses episcopi.

bem: audierat namque adventum Barbarorum, sed distulit credere, quia tunc procul aberant a finibus nostris. Dum iret igitur per nemus quoddam in iure ipsius civitatis, subito insiliunt in eum infinitae multitudines Sarracenorum, venerant iam in finibus Liguriae, qui protinus confligunt, et sauciantur ex utraque parte: non valentes vero pauci contra tam magnam multitudinem dilituunt: quidam eorum vivi detinentur.

Tunc captus est Patruelis meus cum uno suo vernabulo: enim vero pessumdantur cum tauris herum et vernulam. Dum haec agerentur forte accidit, ut frater illius, scilicet avus meus, ad curiam properaret episcopi: videt vernulam fratris iunctum cum tauris; illico exhorruit: cur ei evenisset causam interrogat: respondisse vero fertur: illuc cum venisset ab exploratoribus captus est, maliciose celans interceptionem sui heri, ob gratiam sui liberandi. Ipse autem profecto dedit tauracem trilicem, qua erat indutus, et servum fratris liberat a vinculis. Post ereptionem suam, nequam pandit, seniorem esse captum, ut Terentius ait. *Omnes melius malunt sibi esse, quam alteri.*

Frater autem, valde condolens fratre capto, stipendium non habens redimendi, ad episcopum properat civitatis, *nomine Ingo, qui erat suus compater* (1), ut daret illi aliquod aminiculum, *sed non habens quod dicere posset,* consignavit cuncta sua

(1) Haec pariter minusculo charactere sunt interscripta.

penetralia, si inveniret quod sumeret, sed non reperiens in illis facultatibus, vicinos et amicos requirit, et quaeque habere potuit pro redibitione dat fratris, et sic eum liberat a funere mortis.

Cap. XI.

De Adelaide regina, uxore regis Lotharii.

At nos, regium captantes nomen, facili sermone eorum facta comprehendimus. Mortuo quippe Lothario, uxor eius Adheleida a Berengario capitur, et in Papia civitate in quodam coenaculo vi opprimitur, et diversis coangustatur calamitatibus. Sed Deus inspector omnium nihil constituens sine remedio, qui semper est misericors humilium, reginam ocius liberat. Nam quaedam eius tyruncula, Christi praemunita dextera, dominam propriis manibus liberat. Haec subter limina ostiorum terram cavat manibus, quemdam hiatum faciens, se et dominam clam liberat, quae inde evadentes collocant se se in humectis locis, ut sic fugere valerent. Factum est autem, ut quidam clericus, nomine Vuarinus, auceps, illic tenderet passus, vidensque reginam, finxit se capi ab eius amore, et requirit scelus nefarium. At regina nobilissima stuprum abnegat: ille minacibus verbis eam minitat, quia proderet eam regi. Dum angustatur undique, admonet, ut abutatur pedissequa, ne foedaret reginam.

Modestus namque clericus verba renuens ficta, renuit inania: post non multum tempus praesul efficitur Modonensis, conferente sibi eadem Regina. Regina, ut supra retulimus, coangustatur diversis calamitatibus, et auxilium petit ab Attone, avus qui fuit Bonifacii, qui, audiens legationem, equos producit, reginam aufert in Canusino castro.

Cap. XII.

De Canusino Castro, in quo obsessa fuit.

Sed rex Berengarius audit reginam morari in Canusino castro, hostiliter movit a Papia, veniensque ad castrum passim obsidit. Inter haec inimicus humani generis Attonem alloquitur: si meus efficieris homo multa copia tibi subministrabuntur. Atto vero, audiens haec, respondit, se esse facturum, ut oporteret: Interrogat qualiter hoc agere potuisset; diabolus respondit: Adveniente sabbato venerit alius ad custodienda moenia, tu vero non abibis, sed rogato eum, ut tribuat tibi assensum morandi, quamdiu vehicula quibus sustenteris venerint. Quod ita factum est. Veniens vero coevus eius dum audit talia petulantia regressus est. Mortuus est in eadem ebdomada episcopus Regensis, Atto vi obtinet, castrum, (*quod*) fuerat illius episcopi. Modo ad coepta redeamus.

Regina vero, dum obsideretur a Berengario, et ab

Arduino *Glabrione* (1), consilium quaerit, quomodo evadere posset, defecerat ei iam panem et vinum; sed Deus auxiliator eius illi donat amminiculum: Arduinus namque loquitur ad regem, ut fari permitteret eum cum Attone, qui annuit peticioni eius, iubet, ut loquatur: adgreditur Arduinus eum, interrogatque quot modia sunt vobis tritici? Respondit non sunt nobis amplius praeter quinque modia sigale et tria sextaria tritici. Adquiesce, monet, meis consiliis, et accipe aper, et vescere eum tritico, emittesque eum foris, et ego illum requiram regi: ut vero viderit vehementer obstupescet, et sic praevalere poteris. Haec ideo fecit Arduinus ob id, quia Atto socer erat filii sui; facto videlicet mane suadela fit Arduini: exit aper a moeniis castri, Arduinus illum occupat, occiditur, et exenterato eo, plenus venter reperitur tritico. Exercitus videlicet ammirans fatetur, frustra se laborare, relinquunt obsidionem, Papiam revertuntur. Mansit quippe Regina in eodem castro pene tribus annis.

Cap. XIII.

De Ottone duce Baioariorum, qualiter Papiam venit, et imperium sumpsit.

Hoc tempore Otto dux Baioariorum venit in Ita-

(1) Castigatio haec pariter interscripta cernitur: antea legebatur *Scabrosos*.

lia, fungens legationem Langobardorum, vindicat sibi regnum Italicum per interpellationem accolarum, qui accepit Adheleidem in coniugio, Deo prosperante perpetim eam habuit uxorem. Berengarius autem rex fugit in castellum sancti Iulii, quod est circumseptum lacu, et ibi obsessus ab Attone est, et captus, et effossis eius oculis sic relictus est. Denique Atto remuneratur ab Ottone, quia fidelis et servitor esset uxoris suae, et tradidit omne ius terrae illius. Nec mora: Lividus, qui et Behemoth iterum reciprocat letiferam sententiam: en dixit Attoni: omnia sicut promisi feci, modo imple promissionem tuam: Faciam ut dixi, ut oportet: praecipit nobis apostolus omnia agi in nomine Domini, et in illius nomine volo agere. Non ita, inquit promisisti? Atto autem consignans se signo crucis diabolus velut fumus evanuit.

Cap. XIV.

De lupariis regis.

Antequam caperetur praedictus rex Berengarius ab Attone dedit praeceptum hominibus morantibus in finibus Laumellinae, in villa Folingi, ut caperent lupos, qui vehementer infestabant terram illam, propter densitates opacum, vel nemora silvarum. Hii vero parentes praeceptum regis occidunt plurimos, et ad curias regias properant: Rex

vero, videns exercicium illorum, laetatus est, quia ante magnum exitium patiebantur euntes et redeuntes ab eo.

Cap. XV.

De Mecuriorum fratrum Arlandi et Garlandi saevitia.

Temporibus his duo magni fuerunt fratres in Bremito oppido divites, et nimium locupletati. Hii ergo dirum servicium assueti ponere cervicibus horum hominum in lateribus et in quibuscumque oneribus, relinquentes igitur illud servicium post praecepta regalia, regique soli colla submittunt: ipsi vero tumefacti auferunt hos, et puniunt dire. Quibusdam oculos evellunt; quibusdam manus et pedes incidunt; nonnulli squalloribus carcerum dampnant. Conquestio illorum ad aulas pervenit regis, qui vehementer commotus, minitavit illis iam ultra non essent possessuri terram illam.

Cap. XVI.

Quomodo Albertus marchio Bremetum vicum acquisivit.

Hos denique timor invasit inmanis, et timentes

minas illius a proprio limite subtrahunt pedes, fugientibusque illis, quidam illustris marchio, nomine Albertus, hos insequitur, et dedit pecunia, et emit locum illum mediatim. Altera vero pars Aimo (1) sibi vindicat. Is respectus divino moderamine, sancto Petro contulit: eo quod non haberet heredes, sanctum sibi Petrum fecit heredem.

Cap. XVII.

Quomodo monasterium et caput abbatiae ibi statuit.

Monachi denique Novalicientium, videntes locum aptum et amoenum et fructiferum omnibus quae mandi possunt, tam in leguminibus, quam in piscibus, sibi illum expetunt in caput, et ob id quod popularis esset, et undique septus aquarum copiis, qui magnum spectaculum praestat omnibus usque in praesentem diem : excellentior vero est cunctis oppidis constructis in comitatu Laumellensi, et medius cunctis civitatibus, et vicinus regalibus sedibus, et pro afflictione Barbarorum. Nunc autem ad persecutionem Paganorum vertamus stilum.

(1) Aimo hic comes, eumdem esse putamus, ac ille, cui non nulla ab Ottone Maiori tradita fuisse in comitatu Vercellensi et Laumellensi leguntur in charta eiusdem Imperatoris anni 963. V. Chart. tom. I, col. 20.

Cap. XVIII.

De quodam Saraceno nomine Aimone; quod alii Saraceni ab isto de Fraxeneto expulsi, et interfecti sunt.

Pietas videlicet divina, quae non sinit nos temptari supra id quod possumus, sed facit quoque cum temptatione proventum, ut possimus sustinere. Eodem tempore, quo fusci morabantur in castro Fraxenedello, et undique diffluentes per climata mundi, tollunt, et praedantur omnia, quidam eorum fuit, nomine Aimo, coetaneus illorum. Hic cum his exit devastare terram illam, et rapiunt aurum et equas et bubulas, diversaque monilia, puellasque et parvulos. Factum est, ut servarentur quaeque captaverant, et mulier quaedam, pulchra nimis, sortitur in porcione Aimonis. Ex ea autem altercatio fit inter utrosque: venit quidam potentior illo subtrahit illi: Ipse autem tumefactus mansit extra illos. Volens vero Deus liberare populum, fixit illi in corde, quatenus proderet locum illum, et homines morantes in eo. Vadit quippe ad comitem Robaldum provinciae finibus, et adiurat eum, ut nemini prodat secretum, quod cupiebat illi fari, nec etiam propriae uxori. Ipse autem testatur nemini prodere. Ille ait: ecce trado vobis inimicos vestros perpetratores nequiciae: Qui gavisus est valde, et spopondit ei tribuere omnia si hoc opus exercuisset. Mandat idcirco omnibus, Arduinoque,

ut adiuvent eum in quodam negocium: omnes denique occurrunt hostiliter ei: litigantes vero inter se homines, nescii quo tenderent, at ipse hortatur illos, ut sequantur illum. Dum itaque venirent ad castrum, hortans Robaldus ait: O fratres, pugnate pro animabus vestris, quia in terra estis Saracenorum? Illi vero fortes athletae dimicant et depopulantur locum illum. Haec ultio dolo Aymonis facta est, cuius genus nostris adhuc manet temporibus.

Cap. XIX. (1)

De Ottone tercio, qui a Graecis in bello captus, de eorum manibus evasit.

Carne itaque imperatore Ottone maiore mortuo illico successit protinus in regno secundus Otto, filius equivocus eius. Migrato vero isto e saeculo, tercius Otto (2) in regno eligitur, qui in coniugium quan-

(1) Signorum gratia fragmentum hoc, quod in illis extat, quae post librum quintum scripta deprehenduntur, hic translatum est.

(2) Chronographus noster temporum et gestorum ordinem invertit. Non Otto III, sed pater eius secundus Otto uxorem Graecam Theophaniam Romani Iunioris Aug. filiam, anno 973 duxit. Item non tertius sed secundus ex Ottonibus anno 982 cum Saracenis et Graecis pugnavit, et captus est: quorum manibus virtute sua atque arte evasit. Otto vero tertius legatum Arnulphum II Mediolanensem Antistitem ad Graecos Imperatores Basilium II et Constantinum VIII anno 1001 misisse certum est, sponsam petiturum. Sed priusquam Arnulphus cum regia puella reverteretur, Otto vita functus est in oppido paterni. (Arnulphus Mediol. Hist. lib. I, c. 13, Cfr. Pagi Crit. ad an. 997, n. VII).

dam sumens Graecam, filiam Constantinopolitani imperatoris, quorum paranimphus extitit archiepiscopus Arnulfus Mediolanensis. *Hic cum Grecis, quodam tempore, bellum agens, in quo videlicet praelio captus, cum ab ipsis teneretur supra aequore marino* (1) suspectus est ab ipsis fore regem. Quam suspitionem ipse cum suis, in quantùm quibat, se regem abnegabat; sed suum fidelissimum et auricularem eius se fatebatur. Dum autem ista et alia nonnulla huiusmodi litigando prosequerentur, insinuabant, ut nisi auro, argentove quantum sui corpus aequa lance pensitaretur, redimeret, non fore dimissurum. Missa protinus relatio est ad reginam, quae ibi tunc proxima aderat, et insinuatum est illi omne rei eventum, quae citissime plurimos aephebes misit iuvenes, foeminili habitu indutos, cum mucronibus sub tunicis absconsis, qui videbantur, ceu turba puellarum, ferentes duodecim scrinia, uti plena ex auro, in quibus erant tria plena ex auro et argento, omnia vel alia plena erant lapidibus, firmiter clavibus obseratis. Cumque ad litus pervenissent maris aperta sunt illa tria scrinia, in quibus erat aurum et perferentes sermocinabantur. Tunc unus ex suis militibus ei dure collocutus est, reminiscens illi priorum bellorum victorias. Subito excutit se cum magna vi a manibus illorum de nautula, in qua tenebatur, ita ut manus illorum plene relictae essent diploide

(1) Haec pariter minusculo charactere interscripta cernuntur.

quo indutus fuerat, et misit se in aqua, in qua cum strenuissime nataretur, duo fortissimi illorum perniciter insecuti sunt illum, unus autem illorum, qui illum insequebatur velocius, cum vellet regem manibus capere, rex iniecta manu suffocat illum extimplo, atque alteri aeque faciens evasit.

Cap. XX.

De Ardoino praedicto, quomodo vallem Segusinam beato Petro sustulit.

In his ergo temporibus, cum vallis Segusina inermem et inhabitatam permaneret, Ardoinus vir potens eripit illam, et nobis tulit. Tantum igitur erat plenus viciis, quantum et divitiis, superbia tumidus, carnis suae voluptatibus subditus, in adquirendis rebus alienis avariciae facibus succensus.

Cap. XXI.

De abate Belegrimmo, qui epistolam de eodem Arduino transmisit ad Iohannem papam.

Praelucenti apice apostolicae dignitatis decenter praedito, perspicuaque prosapia, luculentae ingenuitatis ineffabiliter praelucenti, atque vasto dogmate

Sophiae rutilantis, ac sempiternae, sollerter instituto (1), domno Iohanni venerabili Papae, insignique patrono totius ecclesiae, christianae religionis, ac verae fidei, nec non auctori rectae credulitatis, quem dominus post se dignatus est sublimare in sacratissimo suggestu Petri et Pauli principum apostolorum, et cui rite commisit oves sacri gregis, Belegrimus, humilis abbas, cunctique fratres coenobitalem vitam ducentes in coenobio beatissimi Petri, prisco tempore constructo, fere alpes Sigusiae civitatis, quae est confinis Italiae, in loco, qui nuncupatur Novalicium, a quodam patricio, nomine Abbone, tempore scilicet Theodorici regis, et deinceps a Karolo Imperatore, cunctisque Romanorum principibus, videlicet consulibus, patriciis et senatoribus, quin etiam ab universis ordinariis Romanae ecclesiae, sacris litteris praecepti et privilegii corroborato, atque beatissimo Petro claviculario coelesti dicato: insuper, proh nefas! a dira gente Sarracenorum illo superveniente funditus dissipata, sed rursum, annuente gratia superni conditoris, a quodam marchione Adhelbertus nomine, pater Berengarii regis qui dicebatur (2), feliciter restaurato in oppido, quod dicitur Bremidum, iugem aeternae famulationis et assiduae venerationis constantiam, continuamque ineffabilium orationum seriem. O clementissime pastor, atque universae Europae

(1) Iohannes nempe XIII: huius rescriptum Belegrimmo abbati concessum videre est in tom. I Chart. col. 228.

(2) V. sup. col. 99, not. (2).

rector, doctrinae verae, ecclesiasticaeve sapientiae, intimamus vestrae sanctitati ac clementiae, nobilitatique ingenuae, quod praescriptus marchio, qui restruxit monasterium in supradicto oppido convocavit eo omnes monachos antiqui coenobii, quia supervenientibus Sarracenis, erant dispersi in diversis provinciis per alia monasteria, relinquens ibi non exiguam partem sui praedii; sed moderno tempore, quod ille, aliique sibi consimiles bonitate sancto concesserunt loco, alter insanus, et immani amentia detentus, penitus abstraxit, nimirum marchio Arduinus, rapax lupus, latens sub imagine candidae ovis, ingensque destructor ecclesiae Christi, ferme praedictum destructum habet coenobium: nisi, quod superest, misericordia Dei, tuaque clementia, ac summa pietas nos famulos tuos respexerit. Namque, ut accepimus ab antiquis et venerabilibus eiusdem loci patribus, hoc coenobium semper fuit subditum defensioni Papae Romani, quemquidem constructor et auctor eiusdem reliquid ipsum dioioni aeterni regis, et gubernaculo clarissimae apostolicae basilicae, cunctarum basilicarum excellentissimae, inexplicabiliter deprecans illum, atque suppliciter postulans, quod pro dilectione summae, individuaeque Trinitatis, si aliquod infortunium, casu eveniret abbati ipsius loci cum monachis, praelibatus Papa, sicut pius et acer pastor, defendit, custoditque affabre gregem suum a laceratione atrocium ferarum, ita conservaret illos ubique, et salvaret, succurreret eisdem ac subveniret, ac a perse-

cutione pravorum hominum eos liberaret: quapropter, sanctissime vates, competenter vestrae clementiae benignitatem requirimus, suppliciterque propriam ingenuitatem vestri idalmatis flagitamus, ut, pro summa veneratione cunctitonantis genitoris, qui condolens humanam propaginem esse dampnatam, neci atque subiectam probro, corruptelaque protoplasmatis, tradidit unigenitam prolem morti, quatenus reduceret famulum ad pristinum immortalitatis, aeternaeque beatitudinis statum, dignemini nobis consulere, nec ne fauste cunctis necessitatibus subvenire nostris, quoniam aut per vos veniet salus nobis post Cosmi conditorem, aut omnino dimittemus locum istum. Siquidem tanta est feritas praenotati marchionis, ut nemo nostrum permanere potest in eodem loco, quia omnes cortes, vicosque, et cuncta oppida, de quibus victus et vestitus nobis veniebat, totamque meliorem coenobii terram, cum famulis eidem pertinentibus abstulit nobis, servis tuis; et nisi fuisset quidam vir praeclarus virtute, et illustris propagine antiquae gentis, Samson nomine, qui prope metam felicis vitae in praetitulato coenobio sumpsit habitum sacrae religionis, concedens huic loco non minimam portionem suae possessionis, minime haberemus unde spacium duorum mensium vivere quivissemus. Denique, quod nefas est dictu, dirus marchio, gestiens totum monasterium in suam redigere servitutem, et in filiorum hereditatem, dicit se habere praeceptum de eodem, quod frivolum est et mendosum.

Namque scimus, quod Lotharius Regulus, filius Hugonis regis, deceptus blandiciis, fraudibusve saevi ducis, ac ingenti amentia detentus, nescientibus Italis principibus, nobisque omnibus ignorantibus, proh dolor! clam firmavit illud praeceptum, pro quo nobis, sanctoque loco accidit omne malum, post quod factum, divinitus ingenti plaga percussus, in ipsa hebdomada obiit mortem. Quod praeceptum Otto piissimus imperator, clementissimusque rector multarum provinciarum veniens ad Italiam, interventu domnae Adheleidae, uxoris suae gloriosissimae augustae, iam dicti Lotharii olim relictae viduae, coram cunctis principibus suis, videlicet marchionibus, episcopis, comitibus et abbatibus igne cremari fecit. Post aliud nobis rescribere iussit, quod propria manu firmavit. Insuper cominatus est scelerato duci, ne amplius intromitteret se de praediis, cortibus, vicibus, oppidis, famulisque, neque de aliquibus rebus ipsius coenobii pertinentibus. Quid plura? Almus imperator, ad propriam suae nativitatis provinciam rediens, confestim supranuncupatus marchio diris modis coepit affligere abbatem, universosque coenobitas, septies abstrahens omnes res, quas imperator benignus reddere monasterio fecerat, et multa insuper, quae antea non abstulerat, saeviens, quod ausi fuimus proclamare ante sanctum imperium de malis, quae nobis inferebat. Ad ultimum, reddens nobis aliquam particulam, sed perexiguam de praediis monasterii, compulit abbatem promittere promissionem indignissimam, quod dein-

ceps non proclamaret se ante aliquam imperatoris praesentiam de tali facto. Quod scelus credimus condolere omnipotentém trinum et simplicem, clavigerumque coelestem cum omnibus sanctis. Quin etiam cupimus esse divulgatum praesentiae vestrae maiestatis, quod aut per vestram benignitatem sanctus, stabilis manebit locus et firmus, aut prorsus ab ipso Arduino erit destructus et a nobis relictus, quod prohibeat rerum conditor: idcirco assiduis precibus minime desistimus fundere vota, ut vestras mittatis sanctissimas elementorum notulas sanctissimo imperatori, quae resignent illi, qualiter res gestae fuerint inter praescriptum marchionem et nostrum patronum, quoniam adeo ad nihilum sumus redacti, ut nemo nostrum, neque palam audet inde verbum dicere, neque ad cortem ire ob metum iniqui hostis. Insuper poscimus, te illum taliter supplicare, ut si gratiam Dei cupit habere, aeternumque imperium superni regis si gestit participare cum angelis, reddet abbati ac monachis totam tellurem ad ipsum coenobium pertinentem, cum famulis ac rebus ibidem attinentibus, ac dicet effero comiti, quod, si amplius intromiserit se de praediis ipsius monasterii, in perpetuum minime ipsum habebit amicum nec dominum. Deinde supplices exoramus benivolam munificentiam vestrae ditionis, quatenus ex parte vestri, et per vestros legatos talem illi transmittatis comiti anathemationem, quod, si amplius contra voluntatem coenobitarum tenuerit praedia ipsius loci, condempnatus

et anathematus, permaneat in aeterno tartari igne. Quod superest manifestare ac promere gestimus summae maiestati vestrae, o praepotens praesul universae sanctitatis et facundiae, quod semper expectavimus, quo mundi plastes dominus tribueret talem patronum, apostolicae ecclesiae, qui ritu antiquorum patrum sanctam regeret ecclesiam, per quem salus ac recuperatio nostrae egestati veniret coelitus, quod credimus fore concessum. Quandoquidem candida fama pervenit ad nostras aures nuncians nobis famulis tuis, quod nec munere placatus, neque timore perterritus usquam recesseris a veritate iudicii, quod est sanctissimum omnium rerum.

Nec te latere volumus, quod quidam senex, sanctimonialem habitum ab infantia gerens in ipso coenobio, dum quadam nocte, solito more, intraret in ecclesiam causa orationis, repente insolitus sopor oppressit eum, qui, ut ipse refert, per visionem vidit quemdam virum, candidis vestibus indutum, in leva manu gerentem auream pugillarem, in dextera vero argenteam crucem, de qua ter percutiens caput ipsius senis, a somno eum excitavit, praecipiens illi, quo diceret cunctis fratribus, imploraret auxilium a Romano patrono. Agnus Dei Christus, qui pro nostris sceleribus in cruce fuit positus, vos conservet per plurima saeculorum curricula, amen.

CAP. XXII.

De Iohanne abbate, atque de Gezone prudenti et humili viro.

Mortuo denique Belegrimmo per biennium Iohannes praepositus praefuit abbatiae, largiente sibi Arduino, qui nequaquam consecrationem meruit, sed amminiculante Deo, amoto hoc, strenuissimus et humillimus Gezo abbaciam suscepit (1).

CAP. XXIII.

De praecepto, quod Arduinus marchio clam acquisivit de nostra abbatia a rege Lothario.

Denique rudibus, ac posteribus fratribus insinuare cupimus: quid a Lothario regulo iam praenominato actum sit, malumus patefacere quam abdere, tametsi in quodam capitulo aliqua de eo carpsimus, tamen reliquimus aliqua, quae non sunt omittenda. Extitit quidam marchio illius temporibus, cuius memoriam saepissime fecimus nomine Arduinus Glabrio, qui recte coequari lupis potest, violenter auferens aliena, et dispersor alienarum opum. Is privata lex sibi expetit abbatiae Bremensis: quod ubi illi obtulit reguli dignam a Deo solvit vindictam. Revolutis aliquot diebus vitam amisit, mortemque invenit.

(1) Lacuna hic adest, quae spatium continet linearum sex.

Cap. XXIV.

De praedicto praecepto, quod ab imperatore Ottone in igne sic iactato coram omnibus, interventu reginae Adelaidae, et ab alio abbate impetrato.

Post haec nutu disponente divino Otto fungebatur regnum Italiae. Tunc Abbas Gezo conquestus est, vir Deo plenus, regi mala passa dudum abbatiae. Rex vero, adquiescens eius petitionibus, praeceptum illud nefandum medio duci praecepit, et in conspectu omnium Quiritum eius urere; Gezoni contulit aliud, quod usque manet in armariolo nostro.

Cap. XXV.

De Samsone comite, qui sanctimonialem habitum in eodem monasterio sumpsit, et cortem nomine Canobium ibi dedit.

Paulo post quidam Palatinus comes, nomine Samson, ut aiunt multi, qui nostris temporibus supersunt, illusus a propria coniuge, nostrum petiit dogma, et ad sacra sancti Petri limina adtonsus factus est

monachus in loco Brêmedo, ubi sarcinula posuit carnis. Hic autem tantas opes beato Petro obtulit, ut egestas prisca repararetur. Nam adtenuata loca nostra ad tantam inopiam devenerant, ut carerent victualibus cibis. Contulit vero aurum, argentum, equas, et bubulas, et domus Dei in proprio loco reparatur. Quin vero curiam detulit unam, qua servatur mos regius, nomine Cannobius. Est enim sita penes rupes, habilis, et nimis rutilus locus, et undique septus aquarum *meatibus* (1), piscium fertilitas multa, ante cuius os stagnum mirae magnitudinis habetur, quadraginta namque millibus in longum extenditur, et quinque in latum: fervet enim flatibus ventum aliquando, ut nemo audeat ingredi, ubi quisquis obierit visus ultra non erit: inde Ticinus fluvius proprios trahit fluctus, ingrediens, et egrediens in eo; mos vero servorum illorum miratur ab omnibus, talis adhuc perseverat. Sunt omnes nuper vocati aulici, quorum nomen et exercitium perseverat: nam sunt, qui deferunt ligna a nemoribus, aliudque negotium non vacant; Sunt, qui larem faciunt, minimeque aliud operantur; quod si forte scintillula prodierit, et aliqua stramenta incenderit, ex propriis facultatibus reparant dampnum; sunt, qui faculas terunt, aliis operibus non exercent. Hic secundus Otto defungitur, et tertius eligitur.

(1) Prior lectio *copiis*.

Cap. XXVI.

De aliis duobus comitibus, Rogero scilicet et Oberto, qui ibi sumpserunt habitum religionis.

Duo magni comites fuerunt, qui hiisdem temporibus vestigia sancti Benedicti arripiunt, quorum nomina ideo a nostris cordibus pulsa non sunt, ut cognoscatur quantam dilectionem circa illos habemus, Rogerius vocatus est unus, alter dictus est Obertus, illustres secundum sanguinem, sed illustriores secundum stegmata divina. Mox ut illud divinum sumunt negotium, ditionis sacrae subeunt colla, et exercent humilitatem, quae regina est omnium virtutum, et omnis virtus aegra iacet, quam humilitas non firmat; alunt denique sues, conglomerantque holera infusa residuum farinae, et ciunt eos ad aesum. Praestantius illis operibus dicere quimus, quae operati sunt, sed modeste ista exarati sumus, ut cognoscant reliqui in parvo omnia redigisse. Verum tempus deficiet si ea quae ad nutum devenere nostrum scribere curaverimus.

Cap. XXVII.

De Bruningo monacho.

Intempesta igitur temporis huius condolens ab-

bas Gezo loci Bremiti, quod Novaelucis monasterium dirutum, et pene incognitum iam lateret, misit quemdam monachum, qui mansit recuperator et auctor in quantum licuit, sirmata cuius secutus sum, quem multi noverunt propinquum mihi fuisse. Qui veniens domus Dei.plenae lucis invenit; sed dum inciderentur, longe abibam, moenia ecclesiarum minime confringebantur, quasi forent racionabilia, ut quippiam eis indiceret, ne nocerent septis.

Sed quoniam relatio horum monachorum a nobis reserata est ad monachum Bruningum, sacro exstemate virum, portio conlaudanda descendit. Qui cum foret sapientissimus et vafer et scius, tantum operis divini, quantum saecularisque, iussum est ei abbatis iussione, ut adiret locum ad hunc, et strueret absidam sancti Andreae, quae tunc parva habebatur. Quamquam foret extima adiutus divino aminiculo iam redintegratur, ut foret praestantior cunctis. Hoc non ad favorem nostrorum fati sumus, sed conspeculatio hominum ostendit minime nos falli; quae quisque nobis facile poterit investigare tenorem huius sermonis, si convenientia aspexerit: nam septa nobilibus hominibus, in capite civitatis, magnum spectaculum confert omnibus. Tale opus egit Bruningus, excellentissimus vir, et admodum castus, sobriusque, et monasterium Novaelucis saepissime considerabat, et opum instrumenta largitus, ut reaedificaretur. Ad actum clarissimi viri Vberti praepositi Bremensis vertatur stilus.

Cap. XXVIII.

De Vberto praeposito.

Memoria huius viri magna est apud Deum et apud homines, enucleatius tractanda est, ut series cana narrat vir sanctus. Iste sanctus et modestus fuit in tantum, ut potestas sit ei tradita daemones eliminare. Quadraginta videlicet anni extiterant, quod numquam in latus dextrum sua membra reclinavit; post cantum pullorum in lecto numquam dormivit, sed in absidam intrans Deo plaudebat cantica vatum: volens autem Deus requiescere tantum virum ab opere gravi, grave dico, propter sarcinam carnis, sed leve valde per amorem Spiritus Sancti, quia omnia possibilia sunt credentibus, longe antequam moreretur, ei dominus per visum affatur, quia, meatis paucis diebus, in gaudia sanctorum ab angelis susciperetur, et a Deo caro eius in tantum afflicta est, ut post mortem sic haerebat cutis ossibus, ut prorsus pulpa abesse videretur aperte demonstrans cuius meriti fuerit.

Cap. XXIX.

De alio sancto viro.

Hunc vero secutus est alter minime impar, tam sedulus in oratione, quam in lectione, memorator

exempli apostolici, vir non refrenans linguam suam vana eius religio est, ut aiunt illi, illo qui aderant, iam verbis fluentibus ab altero in alterum, quod quadam nocte, dum matutinalibus officiis necessaria petens humana exiret, margo togae illius a catellulis duobus tenetur, qui nitebantur adtrahere eum in terra tenus, aut taciturnitatem corrumpere; sed mens, locata in firma petra, facilius potuit occidi, quam superari. Cum sic laborarent ventum est ad domum, in qua signum trepidandum habebatur, fugantur daemones a victrici signo, qui videbantur esse catelli, et ad punitatem revertuntur suam, aiendo: Heu heu superati a monacho, vincere dum optavimus, victi sumus.

Cap. XXX.

De Widone episcopo Albensis ecclesiae.

Eodem tempore fuit vir idoneus et sapiens, nomine Wido, clericus, ex stemate Oberti comitis, cuius superius memoriam fecimus. Is ex praediis suis contulit sancto Petro munera fere, quod sufficere posset ad monachorum victus duodecim centum. Post haec vero concupivit videre locum Bremiti, ivit ad Baptistam suam Gezonem, abbatem, in quo tantum delectatus est, ut adiiceret duo castra Verdunum scilicet et Rodum. Consequentia quippe haec ab omnibus amplexetur.

Cap. XXXI.

De Odone marchione, qui dedit sancto Petro Pollentiam cum aliis cortis suis.

Et factum est his temporibus, ut quidam marchio, nomine Oddo, afflatus alto flamine, ex propriis stipendiis, loca auxit nostra. Ipsemet igitur Oddo, circumvolans sacra vestigia apostolorum, reliquit sua in terris, ut glorificaretur in coelis. Interpretare enim possumus nomen, cuius auctorem, quia auctor fuit habitacula vatum. Qui, Petre, tradidit tibi Pollentiam, locum dignum, memor esto doni clarissimi, contradere coelica dona ipsi, qui tribuit terrea: Tibi ibi modulatur rithmica laudum; Moenia cuius loci emicat clarae patulae, quo pareat, quantivis praecii fuerit, qua latices tot reperiuntur, quot non inveniuntur loco in ullo. Praeter quos est ibi latex quidam, olim vocatus est impius, ubi inter fluctus conspicantur caeruleas silices, veluti madefactas sanguine; quo in loco multi referunt coesa fuisse sanctorum corpora. Tradunt multi, quia fuit civitas prisco in tempore, et ut vere credatur, exemplum historiae Romanae in medio proferimus. Dicit enim: de malis apud Pollentiam gestis satagimus dicere aliquantisper. Quidam autem rex, nomine Attila flagellum Dei obsedit eam multis annis, ad ultimum coepit eam, et elisit maceries eius usque in terram.

Cap. XXXII.

De quodam viro circumdatus ferro,
quem abbas Gezo absolvit.

Non ideo propagavimus sermones, ut digna facta domni Gezonis conemur obmittere, cuius temporibus haec adquisita sunt; idcirco intrinsecus haec posuimus, ut illatio haec demonstret, quam mordaciter eius facta tenemus. Virtutis insignia ipsius tali ostentu in primis ostendit. In bivio hoc secus muros civitatis, in angulo ecclesiae sancti Andreae, occurrit ei quidam, circumdatus ferro in foemore et in brachiis, quem ut beatus vidit Gezo miserans illi propensius, oransque, ut erat benigno atflatu, lacrimans, et orationibus instans, manus hominis in suas palmas inflectit, sic ab eo pepulit ferri circula: cruor exit passim, et membra viri solidantur in pristinum statum: iam vero carnem detexerat ferrum illud, et cutis supercrescens interius putebat.

Cap. XXXIII.

De morte Widonis marchionis,
quam beatus Petrus illi insinuavit.

Item praeclarum eius miraculum narratur. Forte accidit, ut aliquando adventaret ad vicum, cuius

nomen est Supunicus (1), causa hospitandi, erat enim de rebus ipsius ecclesiae, ubi non post multum Vuido marchio venit fremens, ut leo, quem iure possumus coequare leoni, et impoenitens thesaurizabat sibi iram in die irae, ubi dum veniret audivit domnum Gezonem ibi adesse, non formidavit, quin a propriis vernulis expellere fecisset; sed vir timoratus, non solum non fugit, verum etiam locum dedit irae, et distulit pedes statu ab illo, et in domum aliam praeparat sibi refectionem, parvoque intervallo meditat in oratione, ventre eius herendo in terram: ibi dum protelaret orationem per visum illi patefactum est, Vuido non diu mansurus in hac fragili vita. Quidam sacerdos longe manens in somnis, vidit se se tendere gressum in lucum, qui est iuxta padum in loco Fadoe (2), et ibi in visione vidit duos demones furentes, a quorum aestu videbantur rami et folia arborum urere, gestantes enses flamiferos in manibus, qui, dum graderentur, retrorsum aspiciunt sanctum Petrum Paulumque venire, cedentesque locum ex via secedunt: ubi veniunt ad locum interrogant quid rei esset, ut sic trepidarent, illi inquiunt: vos

(1) Vulgo *Stupiniggi*, locus, duabus tantum leucis a Taurinensi civitate distans ad occasum versus: huius oppidi partem a soeculo iam octavo Novaliciense occupaverat coenobium; integrum dein sibi a Benedicto VIII papa confirmandum curavit. Bullam huius cernere est in tom. I Chart. col. 399.

(2) Vulgo *Faule*, locus in Saluticnsi agro inter flumina Vraitam et Padum positus. Minus recte quidem Muratorius scripsit *Padoe*.

ignoratis? Sanctus vero Petrus auferens eis pugiones virgas eis tribuit, et inquit: Ite, et Vuidonem punite virgis non ensibus. Euntes vero illi percusserunt Vuidonem sedentem in convivio, qui extemplo, amens effectus, caruit sensibus hominum, et improbus talem luit vindictam, ut absque munimine corporis et sanguinis Domini obiret.

Cap. XXXIV.

De sancto Benedicto patre nostro, qui ibi cuidam fratri per matutinum apparuit.

Fuit hisdem temporibus quidam monachus, nihil discrepans ab illis, de quibus memoriam superius fecimus, hic observabat limina sanctarum ecclesiarum, ut post matutinale officium ad strata numquam rediret. In tempore igitur sanctae quadragesimae consueto more ante aram sancti Vualerici orabat: forte accidit, ut somno caperetur, hoc actum est in festivitate sancti Benedicti: factum est dum obdormiret vidit per visionem quemdam, toga alba indutum, desuper contexta auro, gestantem in manum turribulum aureum, plenum odorifero thimiate; qui cum venisset ad aram a quatuor partibus odoratus est eam; porrigens autem illud, inquiens ei: Vade, nuntia fratribus, euge nostri ex parte: scito me esse Benedictum patrem, hodieque lustrasse

cuncta coenobia, in nullo tamen sic obsecutus sum, ut in isto. Ita inquiens et evanuit ab oculis eius. Liquet hoc a catholicis viris demonstratum, et nulli sit ambiguum, quin in suis festivitatibus, et in aliis diebus sancti suas visitent aedes. Sanctus quippe Gregorius in libro dialogi scribit: quadam nocte venit sanctus Petrus in absidam nomine suo constructam, quemdam custodem alloquitur, o Conliberte, cur tam ocius surrexisti, reficiebat namque lampadas, qui extemplo, solutis omnibus membris, ad stratum devehitur. Haec quamobrem evenerit scire quis cupit perpensius reperire potuerit si illum librum legerit.

Cap. XXXV (1).

De Leone episcopo Vercellensi.

Referam autem quid contigit Leoni Vercellensi episcopo. Quod quodam tempore dum usurpare vellet hanc abbatiam simul cum episcopio sanctae Mariae Eporediensis ecclesiae, quadam nocte venit beatissima ac gloriosissima Dei genitrix, quasi consparsis crinibus et dissolutis, atque lacrimosis oculis, ducens secum beatissimum patronum nostrum

(1) Signorum quoque gratia capitulum hoc quod postpositum cernitur, anteposuimus.

Petrum, ipsa vero praecedens, ut domina, venit ad lectum praedicti episcopi, ad quem cum venisset ait: Dormis episcope? ad quam ille pavidus respondit: quis es? et illa sum Maria genitrix Dei ac Salvatoris humani generis. Cui ille: quid ad me venisti praeclara domina? et illa: cave, ne ultra ecclesiam meam Eporediensem, atque ecclesiam Bremetensem sancti Petri apostolorum principis quaerere audeas, si mortem pessimam non vis ocius incurrere: ad hoc enim venimus, ne tale scelus fieret per te. Quae cum talia dixisset recessit. Ipse vero non solum praefatas quaeritare cessavit ecclesias, sed etiam plena voce hanc visionem sibi apparuisse saepissime confessus est.

Cap. XXXVI.

De sanctis Silvestro, atque Frontiniano martyribus, quos ipse Gezo ab Alba duxit civitate.

In illis diebus, dum Gezo abbas adveniret in Albam civitatem, quidam episcopus, nomine Fulcardus, contulit ei duo magna pignora, scilicet sanctorum Frontiniani et Silvestri. Receptis autem pignoribus, dum ad Tanagrum fluvium advenisset, aqua divisit se in duas partes, et domnus Gezo transivit per siccum in medio eius. Ideo hoc inrationabilis creatura egit, ut patefaceret, quibus

meritis apud Deum obtinent sancti, ut nec vector umidas faceret reliquias vestimenti. Is Fulcardus comiter nostrum dilexit locum, quia monachus fuit.

Cap. XXXVII. (1)

De Heinrico imperatore, qui, deiecto Arduino, regnum excipit Italicum.

Circa haec tempora Heinricus imperator regnum excipiens Italicum, deiecto Arduino, cum quo sui ante dimicarunt, et victi fuerunt, et quem post triduum in Sparronis castrum annum obsederat integrum, quem capere minime potuit, sed post modicum monachus efficitur (2). Ille vero, regno privato, Heinricus, mox illum arripuit, tenuitque eum viginti annos. Hic multae prudentiae fuit, scientia, namque litterarum strenuissime imbutus; Marchiones autem, atque episcopos, duces et comites, nec non abbates, quorum prava erant itinera corrigendo multum emendavit. Marchiones autem Italici regni sua calliditate capiens, et in custodia ponens quorum nonnulli fugam lapsi, alios vero

(1) Capitulum hoc, quod prope finem legitur in fragmentis post librum quintum scriptis, hic transferimus propter signorum concordantiam.

(2) De Ardoino Italiae rege, ab anno 1002 ad 1014, hic agitur, non de Ardoino Glabrione de quo supra.

post correctionem ditatos muneribus dimisit. Hic dum vixit multum amator nostrae abbatiae extitit ac custos cum coniuge sua augusta.

Cap. XXXVIII.

De sanctis Aso et Esagiola martyribus.

Eodem tempore, dum sollempnitas sanctorum Philippi et Iacobi celebraretur, evenit in memoriam, ut ipsa die in honorem sanctorum Aci et Acciolae sollempnia missarum celebrarentur. Ignorabatur quando, vel quo tempore sollempnitas horum sanctorum celebrari debuisset: itaque dum peracta memoria illorum esset, omnes lucernae more congruo extinctae sunt: mansionarius vero putans se esse illusum extinxit iterum. Dum a mensa surgeret, ecce iterum invenit omnes accensas; illico obstupuit. Patefactum est ut ipsa die festivitas horum sanctorum celebrari debuisset, quod per eos dominus tam mira fieri voluit. Unde factum est, ut per singulos annos in eodem die missa celebretur ad altare nomini illorum dedicatum. Hii vero digni Deo martyres apud praefatum locum tumbam possident.

Cap. XXXIX.

De sancto Valerico confessore.

Eodem quoque tempore evenit, ut quidam homo pateretur ulcus in nare per longum tempus, quippe percussus sagitta hostile prodit, ebidentale ipsum intrinsecus remansit. Hic autem homo ad sacra beati Vualerici venit pignora in celebritate illius. Qui dum venisset ante aram ipsius prae nimio dolore obdormivit. Quod dum fieret protectus adiutorio pii confessoris ab nare exiit sagitta, et sic liberatus est a proprio dolore. Inde gaudens quamdiu advixit nomen pii abbatis ab eius ore non defuit.

Cap. XL.

De quodam homine impiissimo nomine Guntramno.

Guntramni feritas ideo narratur, ut discant potentes, quanto magis saevierint, tanto magis cruciabuntur. Oderat hic infelix nostra loca et monachos et laicos saepe turpiabat. Accidit, ut quadam die a domno Gezone vocaretur, quo veniret et pranderet ad monasterium, et faveret aliquod negotium

excuciendae rei: ipse vero superbia tumidus, non respuit, sed venit more ferino. Erat quoddam coenaculum ante seras ecclesiae, ibi, dum esset satur, somno praereptus est. Dum igitur dormiret ante lectum eius adstitit sacerdos quidam, in manibus habens bipennem, qui bis eum percussit ex eo clam; tercio vero dure a tergo capitis, et talem miser vindictam luit. Expergefactus aspexit, et cit servos, ut eum vindicent ab illatore mortis: qui venientes illuc, atque illuc aspicientes neminem viderunt; ipse vero eger aspexit, viditque illum introeuntem per rimulam hostiorum in absidam, cognovit illico miser mala quae egerat, et quis esset qui eum interemisset. Enim vero die tercio funditus vitam amisit.

Cap. XLI.

De Gezone abbate, qui dominum Gothefredum subtus se ordinavit; quod ipse valde timens dominum fuerit.

Ipsemet domnus Gezo, quem supra nominavimus, plenus dierum, iam convalescerat bona aetate, prae nimiaque senectute peciit sibi adiutorem et protectorem monachum fidelem, nomine Gothefredum, et adeo mansuetus, ut mansuetior illo invenire nequiret. Tantum iste vir timidus fuit et

mansuetus, ut diceres, quod nec prospera nec adversa eum turbare quirent: patientiae vero gratia ita plenus fuit, ut numquam irasci videretur.

Cap. XLII.

De quodam monacho, qui ei una die alapam dedit.

Contigit, quod narrare volumus in sollempnitate clari apostoli Petri, quae maxima habetur in cunctis nostris monasteriis. Casu accidit, ut quidam monachus, superbia diaboli tumidus, non timuit, quin extenderet manum suam, et virum per omnia dignum feriret: at ille non solum pacifice pertulit, verum etiam aliam faciem cessit, non immemor praecepti domini, qui te percusserit in unam maxillam praebe ei et aliam. Mox vero ille punitus luit culpam in poenam tumoris: extemplo vero tumefactum brachium illius liberari non potuit, quoad usque ipse domnus Gotefredus non celebravit sacrificium pro eo.

Cap. XLIII.

De alio monacho Stabilis nomine.

Post haec igitur quidam adolescens erat in finibus Pollentiae, nomine Stabilis, tantae simplicitatis,

ut ignoraret quae esset forma segetum et pecudum: attamen Deum timebat studiosius, ut mors ipsius postea edocuit. Mortuus vero ut fuit, more consueto, lotus est, et in feretro locatus est. Erat illo igitur tempore Albericus episcopus Cumensis in eodem loco. Intempesta igitur noctis a cacumine çoeli, usque ad feretrum visum est descendisse columpnam ignis, qui Albericus videns miratus est, et cum suis cleris pro obsequio illius cadaveri turribula et luminaria fert, et ipse frequenter eius pedes osculatus est, et vigiliarum cantica celebravit.

Cap. XLIV. (1)

De Odilone abbate.

Post obitum domni Gotefredi abbatis, qui timore et amore Dei plenus fuisse refertur, cuius videlicet dominatum pacifice permansit temporibus illis: nam vocante eum Dominus de hac instabili luce Odilo quidam iuvenis, Cluniacensis, nepos alterius Odilonis abbatis, abbatiam nostram ab imperatore Chuonrado Romae illi confertur ad regendum: qui iuvenis, tunc rudis, a claustralibus

(1) Capitulum hoc uti et sequentia usque ad capitulum quinquagesimum hic transferimus; rationum momenta quae id suaserunt, vide in Monitis generalibus.

exiens disciplinis, conspiciens se tanti honoris sublimato, coepit turbam militarem sibi adhaerere, nonnullis praediis terrarum, unde sumptus veniebat monachis, illis Vassis in beneficium tradidit; contra monachos vero et maxime in maioribus impudenter insurgens, ac contra eos sedule vexans. Quid multa? dum pueriliter cuncta agit, ac nimium iocis praeoccupatur, curtemque domni sui imperatoris parvi pendens, cogitans nequis posset ei extemplo obsistere, dat praedictam abbatiam in beneficio cuidam Alberico Chumano episcopo. Nam quidam sciolus, nec dum praesul scripsit: nam cum Heinricus moritur, Caesar et alter oritur, tunc Bremetenses domino deviduantur proprio, et iterum. At Chumanorum pontifex Chunrado multum serviens tantum aurum incanduit, promissio praevaluit. Itemque: Cucullata milicia horruit hanc maliciam; hi sunt columbae filii, et serpentes discipuli: nam ego regnum circui, et claustra multa fricui, sed nunquam vidi aliquos, sic temperate callidos ut Bremetenses monachos, hostili fraude anicos, spernentes iugum sumere, quod regis datur munere.

Cap. XLV (1).

De Leodegario archiepiscopo Viennensi.

Hoc tempore Leodegarius archiepiscopus Viennensis, vitam et mores, ortus et actus suorum antecessorum archiepiscoporum scribendo colligere curavit.

Cap. XLVI.

De Alberico Chumano episcopo, qui abbatiam invadit.

Data itaque est abbatia, sicut supra retulimus, unde abbas cum monachis non modice doluerunt. Episcopus vero callide satis agens protinus invadit abbatiam, ac famulos iurare sibi fidelitatem compulit, et eis, qui noluerunt metu suo ab arva exierunt, relinquentes proprias domus. Prudentiores namque monachi suo conspectui aliquando noluerunt se presentare: nam omnem thesaurum auferentes secum occultaverunt. Ipse igitur, Taurinum veniens, egit arte callida cum marchione Maginfredo et fratre suo Adalrico (2) praesule, datoque multo precio, ut abbatem caperet, quod et fecit.

(1) Capitulum hoc, quod in supramemoratis fragmentis extat, signorum gratia anteposuimus.

(2) Alricus Astensis episcopus, Maginfredi Marchionis Taurinensis frater.

Qui palam omnino nequivit facere quod optabat. Timebat enim cives ipsius civitatis: sed malum cetrinum ipsi dirigens, mandansque, ut ad se veniret, et sic tradidit: in crastinum autem convenientes omnes cives in unum voluerunt abbatem eripere vi, sed praedictus marchio cum turba militari praevaluit, interdicens illis ne quid offenderent: episcopus vero secum abbatem sub custodia ducens, mancipavit illum mox in carcerem, ac non post multum fidelitatem illi faciens de abbatia dimisit eum.

Cap. XLVII.

De eiusdem obitu.

In tempore, quo messis tunditur idem ipse Cumanus episcopus Bremito venit, invasitque duos monachos, ut mitteret in custodiam, qui magni tunc apud Deum et soeculum habebantur. In nocte sequenti dum cogitaret hoc nefas sanctus Petrus, ante stratum eius assistens, inquid: Alberice quo pacto vivere potes, qui tanta mala iniecisti loco meo, monachisque? ita agens, et in inguine percussit eum: qui statim cernens suam internecionem, cum redditur lux terrae, proficiscitur, tamen optavit ibi mori et sepeliri; sed magno timore capti hoc ne fiat rogant: enim vero si hoc

ageretur vivi a potestatibus terrae illius detinerentur. Ipsemet vero vectus in equis semivivus abiit; mortuus denique est antequam ad Cumanam perveniret urbem: dum exueretur vestibus saraballa eius stercoribus labefactata reperta sunt. Ipsi qui viderunt testimonium praebuerunt, et adhuc supersunt, qui se vidisse confitentur. *Nam ipse saepissime testabatur, quod a quodam clerico barba et capite cano, qui sibi in eodem coenobio apparuerat, percussus sit, quem omnino intelligimus beatum fuisse* (1). Dignus quippe fuit tali morte, qui servos Dei, et locum sanctum multis affecit calamitatibus.

Cap. XLVIII.

De abbate Eldrado.

Post mortem huius quidam Teutonicus, episcopatum suscepit, nomine Luticherius. Hic contulit abbatiam domno Eldrado, reprobato Odilone. Is Eldradus vir bonus fuit, plenus dierum, crescens in senectute bona. Demoravit abbatiam suam decem annos cum omni moderatione aequa, paceque condigna; post circulum multorum annorum mortuus

(1) Haec pariter minusculo charactere interscripta cernuntur.

est et sepultus in pace. Temporibus huius abbatis actum est miraculum quoddam, quod tacere nolumus. In ebdomada sanctae Pascae, dum cantarentur vesperae, quidam homo venit surdus, mutusque, et contractus, plenus demonibus. Qui ingrediens templum vociferabatur, nichil dicens, nisi tantum vocem dans ad sydera: post spatium unius horae, concito gradu ad aram cucurrit sancti Petri, et amplexatus est eam, statimque erectus est, et vinculum linguae solutum est, et evomens cenulentum sanguinem liberatus est per intercessionem sancti Petri a tot infirmitatibus. Hoc vero nostris oculis vidimus et testes sumus huius rei.

Cap. XLIX.

De Oddone abbate.

Igitur notum facimus omnibus sanctae Dei ecclesiae fidelibus praesentibus scilicet atque absentibus de malo, quod passum est monasterium Bremetense ab illo, qui nuper abbas visus est, Oddo nomine. Nam hic in quodam praelio percussus, magis causa timoris, quam Dei veneratione ad monasterium Bremetense pervenit, ibique se Deo et sancto Petro, atque domno Gezoni abbati monachum vovit. Interim, volventibus annorum curriculis, erat abbas illius loci senectute flebilis;

volentibus cunctis fratribus, nec non domno imperatore Heinrico se consentiente, abbatiam alteri dedit. Quidam frater monasterii deprecatus est abbatem, ut huic supradicto monacho Oddoni quamdam obedientiam de Pollentia subtus eum daret: qui precibus eius adquievit. Illo namque tempore magna persecutio erat inter Ardoinum et Maginfredum; quod sciens praedictus monachus, Oddo scilicet, abiit ad Ardoinum, postulatus est eum pecuniam dare, atque pollicente, 'ut illum abbatem faceret de cella, unde prioratum habebat: Marchio autem dixit, se non posse facere, quia pater suus dederat Bremetensi monasterio: tunc monos-acephalus ait: si mihi dederis abbatiam, et contra abbatem meum tenere feceris, cartas patris tibi reddam. Tunc Ardoinus ita dixit ut fieret: statim quippe, vide, pedagogus furatus est, cartas reddidit Arduino. Nec mora: ipse marchio duxit secum Romam, obtulit maximam pecuniam Papae, et dedit ei consecrationem. Quo audito Bremetensis abbas grave pertulit: abiit ad domnum papam, retulit per ordinem quomodo contra Deum, et ordinem suum gesserat: tunc domnus papa, cognita veritate, dato anathemate, iussit, ut nec abbas fieret, et in iussionem sui patroni rediret, deditque licentiam, ut quicumque vellet adiuvare eum ex suo deposito liberam haberet facultatem et benedictionem. Nec mora: abbas perrexit ad Maginfredum, petiit misericordiam de suo oberrato, ut per licentiam papae, si posset, eum quocumque ingenio caperet. Inte-

rim Maginfredus praeparat se ad capiendum leviathan, incoepit et perfecit. Insuper omnibus modis iuravit ita dicendo: ego Oddo monachus, diebus vitae meae, amplius Bremetensem abbatiam non accipiam, neque sine licentia domni mei Gottefredi abbatis abbatiam, nec prioratum habebo. Sic calide liberatus, oblitus sacramentum, et omne firmamentum ad priorem recursit delictum. Ita se habuit domnus imperator Heinricus, donec regnum venit, cognitis omnibus eius nequiciis, cunctis videntibus episcopis qui aderant, detestabilem sarrabaitam coepit, baculum fregit, atque superbum de sede deposuit. Insuper, ut numquam de claustro exiret, firmiter praecepit, nec multum cum fratribus permanens inter eos discordiam ponens hoc abbas, vidit; illum abscedere maluit, quam totam congregationem in praecipitium mittere. Dedit ei unum prioratum, ut vel hoc sufficiens quiesceret, quo accepto nec quievit, sed quidquid in ecclesia invenit, libros, calices, crucesque, atque thesaurum, de vino et pane non est numerus, omnia vendidit, maximam pecuniam fecit, Alrico episcopo Astensi dedit pro una abbatia. Sic res permansit. Quievit viventibus abbatibus istis Gezone, Gottefredo, Odilone, Aldrado, ultimo mortuo, abiit Cumensem episcopum Leuticherium dedit, promisit, iureiurando spopondit, et episcopo clericis fidelibus et famulis inter omnes quingenti libras pro Bremetensi abbatia, qua recepta, tulit, vendidit pro pecunia, quam promisit, cruces, calices, coronas, texta evan-

geliorum, tabulas altaris, turribula, quicquid de thesauro invenit, de pane, vino, carneque, lingua dicere non sufficit; insuper coegit, ut monachi iurarent sibi fidelitatem, quomodo et laici faciunt. Unus ex maioribus idcirco, quia lamentatus est nunciis domni imperatoris captus, et posuit in carcerem, nec inde exeundi habuit facultatem, donec ipsemet dedit sibi unum ex famulis, et fecit pro ipso sibi ipsi iurare fidelitatem. Quicquid hic scriptum est si quis probare voluerit, in veritate comperi, et quomodo plus sit nichil deerit quemadmodum hic legitur.

Cap. L.

Quomodo ille abbatia spoliatus est.

Fruebatur interea bona ipsius abbatiae cum suis comedens, ac distrahens cuicumque poterat, nam in terrarum et diversarum opum adquisitione nullomodo studebat; interdicens nostris, ne adquirerent, ex suis autem totam replebat terram. Erat enim plenus dolo et simulatione; Monachos vero sibi subiectos omnino soecularibus hominibus, maxime marchionibus male diffamabat, ceu semet exaltans, uti iustum; suis vero criminibus pessimis tamquam privignus apud soeculares criminabat;

Sicque factum est dum filios, velut criminosos denudat, imitatus Cham qui verenda patris non operuit, quin potius deridendo detexit, ut ipse magis postmodum in deterioribus et cenulentis laberetur factis. Cum vero Deus suam contemplatus esset infidelitatem obcaecavit illum, ut dignus fuerat, traderetque alteri clam ipsam abbatiam, quod et fecit. Ergo cum periuriis et inlicitis sacramentis sine voluntate et consensu fratrum, cupiens exinde infinitam pecuniam accipere. Unde credimus divino iudicio actum, quod tanti honoris deinceps caruisset, dataque est alteri multo se meliori.

LI.

De abbate Gotefredo, qui longe post mortem suam cuidam fratri fugienti apparuit.

(Integrum capitulum hoc desideratur).

Cap. LII.

De latrone, qui in vico Novaliciensi furtum faciebat.

Ipsoque vero tempore fur erat in loco Novalicio,

qui violabat et laedebat quaeque poterat, et sub antro quodam reponebat, et ibi ne caperetur latebat: haec agebat die tercio ante nativitatem Christi. Is ergo exploratus est ab hominibus degentibus in illo loco, captusque est, et ad monasterium deductus, et in custodiam missus. Nocte igitur adveniente media nativitatis Christi, qua enixam credimus Dei genitricem, solutus est a vinculis ignorante eo. Ipsemet mox cit custodes, et prodit se esse solutum: omnes vero admirati relinquunt illum absque ullo discrimine.

Cap. LIII.

De lupo, qui ex eadem villa puerum deportavit, et minime comedit.

In eodem loco forte lupus, veniens a supercilio montis, puerum captavit in praedam, et ore tulit in vallem, quae vocatur frigida, non procul distans a monasterio: dum vero ab eo duceretur mortuus est, sed minime comestus. Egit ergo mirabile quoddam, quod tacere nolumus. Nam, mutata feritate, bestia fit custos illius, qui paulo ante fuerat interemptor, et demum sepultor. Detulit enim eum versa vice ad absidam sanctae Dei genitricis ad crucem, et ibi eum sepelivit sub quercu quadam: Cornices vero, quae ibi corniculabantur, videntes

puerum non integre copertum, nitebantur comedere illum; sed ille qui conclusit os rabidum, conclusit et avidum rostrum. A cornicatione harum mox citati genitores cognoscunt illorum fuisse filium, et rem gestam pandunt.

Cap. LIV (1).

De sepulchro Maximiani imperatoris apud Massiliam reperto.

Interea quid impiisimi tiranni Maximiani olim sit consecutum breviter colligere placuit. Cum, dispositis insidiis, genero suo Constantino mortem moliretur, deprehenso dolo, apud Massiliam captus est, nec multo post strangulatus, teterrimo supplicio adfectus, impiam vitam digua morte finivit. Circa igitur haec tempora apud Massiliam civitatem sepulchrum eiusdem Maximiani, Christianorum ingens persecutor, inventum est. Nam sicut nobis retulerunt, qui interfuerunt erat mirabiliter corpus eius intus et extra unctione balsami, et alia nonnulla genera odoramentorum profusum; corpus quoque eius totum integrum, tectum pilo, caro candida, barba permaxima, ad caput vero eius pocula erat auro aurizo, plena balsami. Ipse vero in locello

(1) Capitulum hoc, quod pariter in supramemoratis fragmentis extat, propter signorum consensionem hic translatum est.

plumbeo quiescebat, in quodam labro ex marmore candidissimo, cum literis aureis desuper scriptis. Nam consilio Rainbaldi archiepiscopi Arelatensis, et caeteris fidelibus actum est, ut in mari magno cum totis labris iactaretur. Nam diebus ac noctibus maris aequora ibi videntur semper ardere, ubi iactatum est corpus eius.

Cap. LV.

De Vacario eiusdem ecclesiae, qualiter eum beatus Petrus liberavit a serpente.

De armentario illius monasterii, qui liberatus est a viro anguis satagimus dicere. Hic, dum cerneret armenta bovum in monte Cinisio, somno captus est; Anguis quidam illic latens, videns apertum eius os introivit corpus; Is, cum sensit dolorem propinquum mortis, clamat et vociferat, habebat unde exclamare posset. Hic hic audire potes deificum opus. Dum volutaretur ante aram sancti Petri, munitus est corpore et sanguine Christi; evectus est domi; extemplo obdormivit. Morari enim non potuit serpens in corpus, ubi iam introiverat muniinen divinum, dissidere non valet creatura contra Creatorem suum: aperto igitur ore, prodivit serpens lubricus, alius autem coevus eius illico illum interfecit et patefecit cunctis mira, quae potestas egit divina.

Cap. LVI.

De luctu et planctu demonum.

Notum est cunctis, quod monasterium Novaelucis dirutum est a Paganis, et usque ad terram exinanita sunt eius moenia. Moderno denique tempore condolentes monachi inibi degentes dampnum illud, accersunt episcopum Vigintimilii, ut consecraret absidas dirutas, videlicet sancti Michaelis, sanctaeque Dei genitricis Mariae, et sancti Salvatoris sanctique Heldradi. Nocte ergo praecedente quidam ex domesticis accubabat in quadam domu, audit luctum mirae magnitudinis demonum, quasi esset caterva hominum, dicentes, heu! heu! ea loca, quae usque modo possedimus, iam amittimus ea, diu possessores, nunc expertes, quos intelleximus esse demones absque ullo ambiguo; in die sequente aedes illae sacrae consecrantur. Corroboramus hoc gestum dictionibus sancti papae Gregorii. Dicit enim, in libris dialogorum, quia quidam episcopus Andreas consecravit ecclesiam quamdam in honorem omnium sanctorum, auditaeque vero ibi sunt voces multiplices demoniorum (1).

(1) Lacunam reliquit auctor, quae continet spatium linearum novem.

Cap. LVII (1).

De Heinrico Imperatore, qui abbatiam Bremetensem sub sua protectione suscepit.

Defuncto quoque Heinrico, Chuonradus per omnia litterarum inscius, atque idiota regnum arripuit Longobardorum, qui nonnullas subiugavit ecclesias, episcopia quoque, necnon abbatias, inter quas nostra a proprio domino orbata, ut supra retulimus sub iugo Cumani episcopi tradita est lucri causa a praedicto Chuonrado, cuius quoque filius Beniamin, qui alio nomine appellatur Heinricus imperator bene peritia litterarum imbutus a profano dominio, quo premebatur, abstrahens, et in proprio statu idest regio erigens, interdixit maledictionibus in priori praecepto, quod nobis de eadem abbatia fecit, ut nullus rex, nec imperator ultra subiugationi alicui eam traderet (2).

(1) Capitulum hoc, quod ultimum reperitur in fragmentis scriptis post librum quintum, signorum gratia hic translatum est.

(2) Praeceptum hoc Heinrici imperatoris, datum Ulmi anno 1048 ad preces Ottonis abbatis, videre est in tom. I chart. col. 567.

Cap. LVIII.

De diabolo, qui in similitudinem ioculatoris cuidam fratri apparuit.

Quadam die, cum vervicarius ipsius loci afferret victum aliis, qui tunc Campo Merliti (1) erant, intravit in linterem, coepitque remigare per fluvium Duriam: Diabolus autem antiquus homicida perdidit hunc negando, suffocavit enim eum in gurgite aquae. Nec minus probri fecit in die secundo per negligentiam, cuidam fratri abstulit memoriam, ut solummodo aquam ferret ad celebrandum missam. In sequenti nocte quidam frater ibat ad ecclesiam sanctae Dei genitricis Mariae ad radicem montis sitam, apparuit ei demon in speciem scurrae, tenens duos littuos in manibus, vestimentum cuius undique scissum marginibus offatis: ille interrogans quis esset, respondit: sum ille dudum, qui perdidi vervicarium negando in aquam, et heri celebraretur missa absque vino. Ita vero inquiens et submersit se in aquam, ultraque visus non est. Factum est dum rediret ille frater obviam habuit tres virgines sacras, intuitus quarum nimis erat candidus, media vero horum tantae pulchritudinis,

(1) Vulgo *Camerletto*, locus in agro Taurinensi positus.

et proceritatis, ut etiam nequiret ille vultum ingerere in ea. Dixerunt autem utraeque ad monachum: o monache, quo vadis? Respondit ille ab ecclesia sanctae Dei genitricis regredior: recte ait facis, quia eius sacra limina lustras: en enim illa quotidie exorat pro peccatis omnium populorum; sic dixerunt, et ille somno solutus est.

Cap. LIX.

De quodam sancto, qui in similitudinem pastoris ferulam gestabat, et ibi cuidam fratri apparuit.

Item contigit, ut eodem loco quem supra nominavimus, erat monachus placidus et humilis, apparuitque ei quidam in similitudine pastoris, gestantem in manibus ferulam, dicendo, vade, nuncia fratribus, ut saepe visitent has sacras aedes quia fuerunt septem Graeci, praeceptor quorum ego fui, et inibi tumulati: sic ait, et statim evanuit ab oculis eius.

Cap. LX.

De Mansionario eiusdem ecclesiae.

Fertur quod quadam die mansionarius illius ecclesiae, more assueto, dum extinxisset certa lumina, et accendisset cereum unum vespertino in tempore, in crastinum cum surrexisset, ut sonueret matutinum, illud cereum minime reperit, sed candelam aliam in ceroferario: coepitque mirari, et interrogans suum adseclam, num hcccine egisset, respondit non. Voluit quippe auferre eam hinc, sed recordatus, quod accidit cuidam custodi, ut narratur in libro miraculorum, quia dum tolleret candelam accensam positam ante altare ex improviso mox conversa in colubrem eius momordit digitum.

EXPLICIT LIBER QUINTUS.

Adnotationes nonnullae Antonii Ludovici Muratorii in Chronicon Novaliciense.

Lib. II. Cap. IV. lin. 17.

(1) Mater quidem Carolo M. Berta fuit. Uxorem quoque Bertam fuisse, non legi. Sed heic nil nisi fabula mulierculis tantum propinanda.

Cap. V. lin. 45.

(2) Hoc est, ut opinor, elephantiasis, leprae nempe morbo laborans. Haec tamen gerris omnino accensenda.

Cap. VII. lin. 49.

(3) Scriberem *quibus*.

Cap. IX. dopo la nota (1).

(4) Circiter annum Christi 450 Attila vixit. Novaliciense Monasterium conditum fuit circiter annum 730. Quei ergo Waltarius Monachum ibi egit, si Attila vivente floruit? Habes hic Romanensem fabulam, et non unam: neque a risu fortasse temperes.

Cap. X. lin. 2.

(5) Quamdam similitudinem habuisse videtur hic currus cum Carrocio bellico, quod primum a Mediolanensibus adinventum, aliis quoque Italiae urbibus olim in usu fuit.

Cap. XI. lin. 46.

(6) Novalicienses Monachi Casinatibus fortasse Carlomanni facinus invidentes, ab Ostiensi enarratum, suum Waltarium excogitarunt longe magis mirandum.

Lib. III. Cap. XIV. lin. 12.

(7) Hunc in dubium revocat Ughellius in Italia sacra. Sed Chronographus iste favet, ita ut potius de Sancto Theodoro Primo Ticinense Episcopo, qui sub Papa Zacharia floruisse dicitur, dubitandum sit. Certe nullis veterum monumentis alter Theodorus ab isto diversus statuitur.

Cap. XIV. lin. 31.

(8) Idest portae Templi, ut eruditis notum.

Cap. XIV. lin. 36.

(9) Fabulae: tunc vivebat Hildegardis regina Caroli M. uxor.

Cap. XIX. lin. 11.

(10) Nunc Oulx.

Cap. XXIV. lin. 35.

(11) Ducta iamdiu fuerit Ansa regina in Franciam captiva, ideoque Brixiae commorari non poterat.

Cap. XXIV. lin. 36.

(12) Immo sub Salvatoris et Sanctae Juliae nomine dicatum, et sacris virginibus attributum.

Cap. XXV. lin. 2

(13) Episcopi Mauriennensis, qui et Novaliciense Monasterium Abbatis titulo rexit.

Cap. XXVIII. lin. 30.

(14) Extat carmen hoc in calce Operum Agobardi Lugdunensis Archiepiscopi.

NB. *Si osservi che ivi lin. 33 leggesi:*
post centies volabat annus;
e nel Murat. (col. 726, lin. 28), più rettamente:
post centies octo volabat
Annus.

Cap. XXIX. lin. 34.

(15) O indoctum Chronographum! Non a filiis Caroli M. sed quidem a filiis Ludovici Pii iam morte sublati, commissum est anno 841 atrocissimum praelium apud Fontanetum. Ergo infra scribendum, *Ludovicum cum Lothario fratre.* Revera tamen victus est Lotharius, Ludovicus vero et Carolus victores fuere.

Lib. IV. Cap. XXII. lin. 35.

(16) Vide Liutpr. Hist. T. II. R. I.

Lib. V. Cap. III. lin. 29.

(17) Gerrae germanae, ac aniles fabulae. Nurus illa vitae sanctitate fuit, actionumque erit celeberrima.

Cap. III. lin. 44.

(18) Scribe Bremetensem, quae Abbatia Novaliciensibus Monachis subinde concessa est, ut ibi suo Monasterio vastato, Deo inservirent. Inter Padum et Ticinum sita est in Dioecesi Ticinensi.

Cap. XI. lin. 40.

(19) Utique Warinus Mutinensem Cathedram circiter annum 1002 conscendit, atque per annos plures tenuit. Atqui ante annos circiter quinquaginta Adhelais regina vexata est a Berengario II. Ergo saltem delenda illa verba: *Post non modicum tempus.*

Cap. XI. lin. 44.

(20) Vide Mathildis vitam a Donizone conscriptam T. V. Rer. Italic.

Cap. XII. lin. 44.

(21) In Dioecesi Novariensi situm, et lacu circumdatum. Continuator Liutprandi tradit Berengarium obsessum fuisse *in Monte Feretrato*, sive *Feretrano.* Contra continuator Reginonis auctor est, conclusum illum, captumque fuisse *in Monte Sancti Leonis.* Ita et Annales Hildeshemenses. Num primo in insula Sancti Julii, num in altero castro obsessus ille fuit?

Cap. XVIII. lin. 22.

(22) Idest Mauri, a fusco sive nigro colore etiamnum appellati *Neri* et *Mori.*